

PROBLEMI

14

MARIJA CIGALE: POGOVOR V PRAZNI SOBI; JANEZ DOKLER: KRITERIJ AKTIVNOSTI IN KRITIKA NA DELU; FRANCE FILIPIČ: PESMI; ALDOUS HUXLEY: KRASNI NOVI SVET; BOGDAN KAVČIČ: ČLOVEK V STATUTIH DELOVNIH ORGANIZACIJ; VLADIMIR KAVČIČ: KORAK NAVZGOR; EDO MIHEVC: REGIONALNI NAČRT SLOVENSKE OBALE; ŽARKO PETAN: NAJMANJŠI ČLOVEK NA SVETU, PREPOVEDANE PAROLE; JANEZ PIRNAT: SLOVENSKA OBLIKA IMPRESIONIZMA V DELU IVANA GROHARJA; BOJAN PISK: PESMI; VITA VARL: SVET, KI V NJEM ŽIVIM — OCENE IN POROČILA — BRANKO RUDOLF: OGLEDALO, KI PAČI — LIKOVNA PRILOGA; KAREL ZELENKO, ZAJTRK; IVE ŠUBIČ: SLOVO; FRANC SLANA: KOVAČIJA; ŠTEFAN PLANINC:

PRASVET — FEBRUAR 1964

Vsebina

Vladimir Kavčič: Korak navzgor . . .	129
Bojan Pisk: Pesmi	158
Bogdan Kavčič: Človek v statutih delovnih organizacij	165
Janez Pirnat: Slovenska oblika impresionizma v delu Ivana Groharja	177
France Filipič: Pesmi	191
Marija Cigale: Pogovor v prazni sobi	196
Edo Mihevc: Regionalni načrt slovenske obale	207
Vita Varl: Svet, ki v njem živim . . .	211
Aldous Huxley: Krasni novi svet . . .	220
Zarko Petan: Najmanjši človek na svetu	237
Zarko Petan: Prepovedane parole . . .	270
Janez Dokler: Kriterij aktivnosti in kritika na delu	240

OCENE IN POROČILA

Ervin Fritz: B. Hofman, Zvezde na jutranjem nebu	243
Jolanta Groo: Nekaj besed o pravem ljudskem gledališču (prevedla Marjana Cigut)	245
Marjan Kroflič: Zapis o mednarodni raziskavi na področju semantike	250
Sociologija razvoja (nadaljevanje in konec)	161
Ivo Pirkovič: Freizinski urbarji . . .	263
Kritična elita	266
Edmond Ferly: Vikar Rolfa Hochhutha v »Athénée — Théâtre vivant«, pogumno delo	268
Branko Rudolf: Ogledalo, ki pači . . .	271

LIKOVNA PRILOGA

Karel Zelenko: Zajtrk 1963
Ive Šubic: Slovo 1963
France Slana: Kovačija 1963
Štefan Planiniec: Prasvet 1963

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja, leto II., št. 13.

Ureja uredniški odbor: Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič (glavni urednik), Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, Stane Saksida, Vita Varl, France Zupan

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon: 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Naročila pošiljajte na CK ZMS, Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 30-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme. Cena posameznega izvoda za naročnike 80 dinarjev, v kioskih in knjigarnah 150 dinarjev. Celoletna naročnina 960 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišeev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremlil Janez Pirnat

Korak navzgor

Vladimir Kavčič

Kljub večkratnemu trkanju se ni nihče odzval*. Pisarna inšpektorja Kosa je bila prazna. Še vedno omamljen od načelnikovega glasu se je Dimitrij splazil skozi delovni prostor svojega šefa in med stebri šinil v svojo pisarnico, ki je bila v tem trenutku najvarnejši pristan. Z eno samo kretnjo je vrgel s sebe plašč in se nemudoma namestil k svoji pisalni mizi, ne da bi utegnil pomisliti, kako se je bo opoldne osvobodil. Verjel je, da je zanj najbolje, če ostane v predpisani drži na mestu, ki so ga zanj določili predpostavljeni. Zdaj zdaj bi lahko vstopil nekdo od njih, njegova delovna pripravljenost je morala biti sleherni hip očitna. Takšno ravnanje je terjala prihodnost, cilj, ki je dajal smisel njegovim prizadevanjem in zaradi katerega je prišel v to mesto.

Hrušč iz hodnika in iz načelnikove sobe se ni polegel niti za hip. Najbrž se Stenovic še ni bil umiril, ni pa bilo mogoče verjeti, da ga je tako razkačil samo njegov obisk, medtem ga je lahko razburilo že neumestno ravnanje kakega drugega uslužbenca. Če so bili ti glasovi s hodnika sploh resnični... Vseh niti ni bilo mogoče razbrati in opredeliti. Brnele so telefonske žice in mrmrala je množica, vendar drugače kot prejšnji dan. Nazadnje tudi ni bilo gotovo, če ti glasovi sploh pomenijo kaj določnega. Na ta način se je morda javljalo tisto, čemur se običajno reče *vzdušje*, saj se je čez čas Dimitriju zdelo, da ti glasovi ne prihajajo niti s hodnika niti iz sosednjih prostorov, temveč enostavno visijo v zraku. S svojo prisotnostjo opravičujejo svoj namen. Najbrž so bili tu že zdavnaj pred njim in če so ga vznemirjali, je bil kriv on.

Z vztrajnostjo človeka, ki se neprestano zaveda, od kod je prišel, kam je namenjen, se je prizadeval, da bi se z vsakim delom svojega telesa vživel v tukajšnje vzdušje. Čakal je, samo čakal. Medtem seveda ni mogel niti razmišljati in polagoma se ga je pollaščalo stanje, ki je bilo še najbolj podobno zatrti žalosti.

---

* V naslednjih številkah bomo objavljali daljši tekst V. Kavčiča. Začetek je bil objavljen v 6. št. Problemov, str. 681, naslov: Vhod.

Vse dopoldne se ni nihče oglasil. Utrujen od čakanja je na znamenje z zvoncec planil pokonci in si pošteno odrgnil goleni. To je bil za zdaj še edini način, da se je rešil mize. Spet je kradoma odšel skozi načelnikovo sobo, vendar se je to pot že upal ozreti okoli sebe. Čeprav je pričakoval nekatere nove podrobnosti, ni tam opazil ničesar razen mize in stola. Na hodniku je srečal nekaj neznanih moških, to so najbrž bili njegovi kolegi. Vsi so odhajali na cesto. Sodeč po samoumevni samozavesti, s katero so prečkali hodnike, zavijali okoli vogalov in se spuščali po stopnicah navzdol, so bili domači. Vsakemu od njih je igral na ustnicah neprekinjen, ljubezniv, a zato nič manj zagoneten nasmeh. Odhajali so drug za drugim, v spoštljivi medsebojni razdalji. Kjer sta bila dva skupaj, sta se držala za roke; nekateri, s hladnimi in v daljave uprtimi pogledi, pa so imeli po dva spremljevalca, z vsake strani enega. V takih primerih je bil srednji vedno brez klobuka in prostih rok, to sta imela na skrbi spremljevalca. Tudi v tem je bilo mogoče spoznati ustaljen hišni red: levi je nosil pokrivalo, desni torbo. Hitel ni nihče. Ponosni na svojo ureditev, za katero Dimitrij še ni vedel, ali je predpisana ali pa je samo ustaljena navada, so stopali lahkotno in sproščeno, kot sladokusci, ki se pripravljajo na pojedino.

Dimitrij se je nekajkrat rahlo priklonil in vsi, ki so ga opazili, so mu odzdravili z enako kretnjo. Seveda ga mnogi sploh niso opazili, ali pa so ga odkrili šele po gibih sosedov in predhodnikov, in tedaj je bilo že prepozno, da bi mu dali kakšno znamenje, kajti Dimitrij je stal ob strani in čakal da odide zadnji. Naravna občutljivost mu je narekovala, naj ne moti reda, ki se mu je zdel lep in učinkovit. Edino, kar ga je motilo, je bilo to, da v tej razporeditvi ni bilo mesta zanj.

V veži ga ni čakal Zorž, sploh ni tu čakal nihče, čeprav je bil prostor preurejen prav za to. Vrtar, zdaj je bil to zanikrn fant, značilnega kozavega obraza, mu je izročil neznan ključ, načrt mesta in kratko sporočilo od Zorža, v katerem mu je naročal, kje in kako naj izprazni kablo ter napolni čebriček z vodo. Čeprav na ulici ni bilo nikogar, je s pomočjo mestnega načrta kmalu našel svojo smer. Megla, ki se je bila spustila nekoliko nižje kot prejšnjega dne, ga ni ovirala.

Občutil je posebno zadovoljstvo, ker bo preostali del popoldneva in ves večer morda sam. Zorževa prisotnost, a tudi prisotnost vseh drugih ga je utrujala. V njihove namere, da mu hočejo dobro, ni dvomil, toda kaj to dobro vsebuje, mu še vedno ni bilo jasno. Razen tega je bilo očitno, da oni njega poznajo, ni pa mogel trditi, da je tudi obratno. Končno je tudi upal, da bo našel čas, nekaj samotnih trenutkov, ko bo lahko razmišljal o preteklosti, predvsem pa o tem, kaj mora storiti zdaj. To bi si mogel privoščiti zvečer, ko bi ležal v postelji. Seveda bi se moral prej najesti. Po jedi pa ga je vselej premagala dremavica. Po eni ali dveh uricah bi se že odpočil... Če se bo pozneje sploh še lahko zbudil... A tudi če se bo, bo glava motna in utrujenost še preveč občutna...

K sreči je bil njegov korak še dolg in prožen. Pot ga ni utrujala in se je celo lahko nekoliko razgledoval okoli sebe. Ni se hotel dobrikati zidovom in dolgim vrtnim ograjam, hodil je kar po sredi ceste. Ta prostorna neomejenost je pripomogla, da se je počasi spremenilo tudi njegovo razpoloženje. Nič več ni gledal strmo predse, zdaj je skušal oceniti daljave pred seboj: tiho, vase pogreznjeno cesto, ki je morda vodila tja, od koder je prišel.

Po pločniku se bližajoča postava na drugi strani ceste je nenadoma pritegnila vso njegovo pozornost. Z glasom, ki ga niti sam ni slišal, jo je poklical:

— Dunja! Dunja!

Obrnila se je naglo, kot da ga je pričakovala. Ozrla se ni ne na levo ne na desno, prepričan je bil, da tudi vanj ne. Z dolgimi koraki, ki bi bili še daljši, da je ni oviralo ozko krilo iz drap dessena, v katerem se je prav izrazito očrtoval nežni lok nad kolenom, je stopila na kockasto cestišče. Konice njenih čevljev so se ob vsakem koraku zarile nekoliko globlje v asfalt (ki je bil tu zmešan kot sredi poletja), kar je njeni hoji dajalo svojevrstno privlačnost. Dimitrij jo je čakal na robu pločnika, sedeč na razgrnjenem dežnem plašču, z rokami stisnjenimi med kolena. Sedel je prenizko, da bi ji videl v obraz.

— Prišla sem, ker si me klical, je rekla natanko z istim glasom, kot mu je ostal v spominu od enega zadnjih snidenj. Sedla je zraven njega in hip nato je že čutil toploto njenih rok na svojem telesu. Njene mehke lahti so se vdajale in popuščale njegovim željam.

— Že zdavnaj sem odšel od tebe. Samo zato, ker sem ti hotel dobro, rešiti sem te hotel pred menoj. Ves ta čas si bila svobodna in ne zanima me, kaj si počejala... Njegov glas že ni bil več tako miren kot na začetku. Bil je na tem, da bi zakričal. Nič več se ni obvladal.

— Pretekli so trije dnevi in dobrih šest ur, odkar si odšel. Nič več...

— Nič več? je vprašal nekoliko zaprepaščeno.

— Moja otroka te pogrešata, je dejala mirno, blago. Strmela je preko ceste.

— Otroka tvojega moža?

— To sta ista otroka.

— Zato si se potrudila za menoj?

— Našel si izgovor, verjemi, da jaz tudi. Zdaj sem tu! Vem, da me ne boš zavrgel. Jaz sem del tebe samega, jaz sem isto kot leta tvojega življenja. Tvoja radost sem in tvoja žalost. Pot, ki je še nisi prehodil, uspehi, ki si jih želiš doseči. Tvoj ponos in tvoja samozavest. Brez mene ne bi bil, kar si. Sam veš, kaj mi dolguješ. Tudi zdajle veš, da ti nič ne očitam, temveč te samo spominjam tistega, kar si mi sam pripovedoval. A to ni vse. Ne moreš

zahtevati, da bi pozabila nase. Ne morem ostati brez vsega tistega, kar sem bila tebi. Ne morem...

— Vse to je bilo nekoč res. Tedaj, ko so besede še imele pomen. Ali ne čutiš, da se je nekaj zgodilo. Z glasovi samo še opozarjamo drug drugega. Takšen je ta kraj, je odsotno odgovoril Dimitrij. — Razumeti moraš, da sem zdaj tu in da lahko grem samo še dalje. Zakaj, boš vprašala? Ne bi ti znal odgovoriti. Pač, imam razloge, a se mi zdi, da jih ti ne bi priznala. Zaključiva najin račun, potegniva črto. Pozneje bova lahko vsak zase ugotavljala, koliko je kdo dal in koliko prejel. Tedaj, ko bo vse že daleč... Otroka imaš, moža...

— Nimam ga!

— Tu sem brez moči.

— Si srečen? Povej!

— Se ne. Postal bom... Morda tudi ne. Saj je vse dobro. Razumeš, vse je dobro. Drug drugemu sva žrtvovala trenutek, zdaj morava dalje. Hvala ti za vse. Z muko se ločujem od tebe, da bi ti bilo laže. A ti?

— Zato si me klical?

— Ne. Klical sem te kar tako. Ne morem pozabiti tvoje roke in tvojega dotika. Nekoč pred leti sem iskal svet za naju. Takega sveta ni. Kjer koli bi se naselila, to ne bi bila samo midva, ne samo sedanjost, tu bi bili še vsi ostali, preteklost.

— Poskušala te bom razumeti, ko bom sama.

— Sama nisi bila pred menoj in tudi za menoj ne boš.

— Res, spominjam se te, ko si stal sredi žitnega klasja in vil roke proti nebu...

— Mojih solz nisi opazila.

— To so bile solze, ki si jih točil za prostostjo. Nisem jih videla. Zdaj imaš tudi njo, prostost...

— Vse. Razen tebe. Razen... Ah, mnogo je teh stvari; Tako! Pogovorila sva se... Postajam sentimentalni, ti si bila že prej... Vzemiva vsak svojo prtljago, dosti poti še imava pred seboj.

— Ne vprašaj me, kam sem namenjena.

— Nič več na sprašujem. Nimam poguma.

— In zato si me klical?

— Kakor koli. Oprosti.

— Vračala se bom vsak dan, sleherno uro.

— Prosim, ne! Ne! Med nama je vse končano.

— Tudi sam prav dobro veš, da ni tako.

— Da, tako dobro kot ti.

Vstala sta hkrati in brez besed odšla vsak na svojo stran. Dan je že ugašal in Dimitrij je moral pohiteti. Do mraka mu je ostalo še ravno toliko časa, da je našel hišo, v kateri je stanoval. Ujel je poslednji trenutek, kajti megla se je sesedala na tlak vedno hitreje. Ko je dosegla okna v prvem nadstropju, je bila že tako gosta, da ni bilo več mogoče razbrati številnk nad hišnimi vrati. Z muko je nazadnje našel tudi sobo in pri tem ugotovil, da je stavba prostornejša, kot se mu je zdelo prvi dan. Poleg svojega je našel še štiri hodnike, ki so bili temu na las podobni. Povsod so bila številna vrata, ki so najbrž tudi nečemu služila. Na sostanovalce ni naletel, pa tudi sicer ni opazil ničesar, kar bi kazalo na prisotnost ljudi, ne predmetov ne glasov.

Šele ko je bil v sobi, je občutil nekatere prednosti tega prostora. Bil je popolnoma ločen od zunanjega sveta, zaščiten pred vsemi neprijetnimi lastnostmi dneva in noči. Tu ni bilo megle, zrak je bil nevsiljiv, luč pa je opominjala, da je nastopil čas za počitek. Dimitriju pa je spanja resnično manjkalo. Komaj se je nahanil in izpolnil Žorževa naročila, pa se je v njem prebudila težka skrb: Ali se bo zjutraj zbudil pravi čas, da ne bo zamudil službe? Ura, ki jo je nosil na roki, pač zaradi ustaljenih navad iz prejšnjih časov, se je bila ustavila, ko je prišel v to mesto. Vsa prizadevanja, da bi jo znova spravil v tek, so propadla. Spričo tolikšne negotovosti ga je v hipu minila tudi utrujenost. Načrtno je pričel preiskovati vsak delček sobe, da bi morda le odkril kakšne pripomočke, s katerim bi mogel meriti čas. Bil je prepričan, da Žorž ni ravnal samo po občutku. Fant se mu je zdel preveč preprost in stvaren, da bi se prepuščal tako muhastim merilom. Zares! Ob njegovem ležišču, v zaboječku med robci, krtačami za čevlje in zobnimi ščetkami, je našel nekakšno napravo, ki je bila vsaj na zunaj podobna manjši budilki. Toda tam, kjer bi morala biti številčnica, je bila le počrnela medeninasta pločevina z eno samo globoko zarezo, h kateri je bil naravnani tudi edini kazalec. Na zadnji strani pa je bilo gumbov in vijakov več, kot bi jih potrebovala najbolj zapletena ura. Vrtel in navijal je vse po vrsti, ne da bi ugotovil, čemu služijo. Skušal se je spomniti, če je zjutraj slišal kakšno zvonjenje. Zaman. Spal je preveč trdno, zbudil ga je Žorž.

Na počitek ni bilo mogoče niti misliti. Takoj ni mogel zaspati, ker je bil preveč vznemirjen, a le v tem primeru bi lahko upal, da se bo zbudil pravi čas. Čakati, da bi se pomiril in zasnul, pa je bilo preveč nevarno. Lahko bi zamudil službo. Tega pa si ni mogel dovoliti, ker je bil prepričan, da bi tedaj prav gotovo srečal na hodniku Ustanove koga od svojih predpostavljenih. Vzbudil bi nova sumničenja, a še staro nezaupanje ni bilo premagano. Nepremišljeno ga ni hotel povečati.

Nekaj časa je nepremično ležal in strmel v zrak. Zbiral je moči, da bi vzdržal še to noč. Nepomembna preizkušnja sicer, ki bo ostala skrivnost tega mračnega,

odmaknjenega prostora, toda' zanj največjega pomena. Kmalu je vstal, prepričan, da je v sobi še polno nepojasnjenih podrobnosti, s katerim se lahko zamoti do jutra. Spet je brskal po Žorževih stvareh. K temu ga niso vodili nobeni skriti nagibi, temveč preprosta želja, da bi ugotovil, kaj je za takšno življenje, ki se mu hoče posvetiti, potrebno. Žorž je nedvomno imel izkušnje, o katerih je molčal.

Njegovo pozornost je najprej pritegnil zavitek vate, pokrit z robcem. Ker se je še kar preveč dobro spominjal načelnikovega jutranjega nastopa, si je zaželel, da bi se na neki način zavaroval pred pogubnim učinkom šefovega glasu. V ušesno votlino si je zatlačil dva velika kosma, in čeprav se je potem počutil dokaj neprijetno, vsaj tako kot če bi mu omrtvičili pol glave, se je želel takoj prepričati, kakšen je učinek. Razen svojega ni imel na razpolago nobenega drugega glasu. Govoril je glasno, že kar silovito in zaneseno. Sprememba je bila občutna. Jezik mu je kar ohromel in samega sebe ni več razumel. Le da s čepi ni bilo mogoče vzdržati dalj časa. Za to bi bil potreben prevelik telesni napor in duhovna zbranost. On pa je bil na koncu svojih moči.

Na dnu zaboja ob Žorževi postelji je našel nekaj polomljenih očal z navadnimi, železnimi okviri. Za silo je očistil in popravil dvoje od njih in jih pomeril. Bil je namreč prepričan, da jih je Žorž nosil v prvih časih svoje službe, preden je dobil sedanje s koščenim okvirom. V obdobju torej, ki je bilo podobno njegovemu sedanjemu. Že po nekaj trenutkih pa se je začel vdajati misli, da on v tej službi ne bo vzdržal. Očal enostavno ni mogel trpeti. Komaj si jih je nataknil na nos, že so ga oblile solze. Pogled se mu je popolnoma zmeglil. Oči so ga skelele še dolgo zatem, ko je odložil enę in druge naočnike. Na njegovo zavest je pritisnilo breme novega spoznanja. Ali bo zmožal vse to, kar mu nalaga sedanjost? Medtem ko drugi z lahkoto izpolnjujejo vse njene zahteve, pa so zanj že takšne malenkosti skoraj nepremagljive. Ali ni ta svet čudno nenavaden in nerazumen, saj ga ne more razumeti, kljub temu, da se kar naprej prizadeva?

Vrnil se je v posteljo, ne da bi si upal zapreti oči. A tudi bedenje mu ni dalo najmanjšega zadoščenja. Vzel je Žorževo uro in si jo namestil k zglavju. Sprva sploh ni tiktakala, šele po dolgem prisluškovanju je zaznal neke glasove. Prav to pritajeno bitje pa je bilo sumljivo. To ni bil glas budilke, njeno kolesje bi se premikalo sproščeno in bolj živahno. Tako pridušen in zahrbtn tek imajo le peklenski stroji. On sam ga je pognal v tek, a Žorža ni v bližini, da bi ga ustavil. Oblil ga je mrzel pot. Kako je mogel slepo verovati, da je vse, kar je tu, v službi istih prizadevanj, katerim se posveča on, oziroma, katerim je posvečen? Toda kaj bi se pravzaprav moglo zgoditi? Strojček je majhen in če bi ga razgnalo, ne bi porušil sten. Hiša bi ostala, kvečjemu bi

ubilo njega. Tu, kjer ni nič prepuščeno slučaju, je morda tudi Zorževa odsotnost preiščljena. Toda čemu? Čemu? Odgovoriti si ni znal. Vedel pa je, da je to njegova slabost in ne morda dokaz, da odgovora ni, ali da je brez smisla. Kmalu se je prepričal, da je njegov strah, kolikor ga je sploh še čutil, enostavno neutemeljen. Na stenah je viselo nekaj Zorževih srajc, tu je bil njegov pribor za čiščenje čevljev, dve vreči iz jute s kruhom in zeljem. Zorž gotovo ne bi dopustil, da propade kar koli njegovega.

Nenadoma, in po Dimitrijevih občutkih zelo zgodaj, se je sprožil naviti peklenski stroj. Slišal je, kako se je sprostilo pero, zobato kolesce je nekaj hipov grizlo po pločevini, to je bil nadvse mučen trenutek, kajti zdaj je bila ena od obeh možnosti tik pred uresničitvijo... Končno je zazvonilo... Dimitrij je planil pokonci. Udje so mu goreli od nesproščene napetosti. Vso noč je čakal to odločitev, a zdaj ni bilo nič odločeno. Niti ni vedel, koliko je ura... Le za silo se je uredil in po dolgih, zavitih hodnikih planil na cesto.

Zunaj je bil tak čudovit dan, kakor ga je bilo mogoče v tem mestu samo slutiti. Megla je izginila. Nebo je bilo od svežine in modrine skoraj črno. Skrb zaradi službe mu ni dala, da bi se oziral kvišku ali nazaj, v tisto smer, kjer je mesto prehajalo v podeželje in je bilo obzorje širše, nebo dostopnejše. Ne. On je hitel proti središču mesta. Njgovemu razgledu so se nudili samo zidovi v neznatnih barvnih razlikah, ki so se zajedali v ozek trak neba nad ulico. To je bilo zaradi svoje čistosti komaj resnično. O času seveda ni govorilo. Moglo je biti še zgodaj zjutraj ali pa že sredi dopoldneva. Kljub temu, da ni ničesar pozabil in ničesar opustil, da je napravil vse, kar je bilo v njegovi moči, ni imel nobenega zagotovila, da je ravnal prav in da sme biti brezbrizen.

Kmalu je v daljavi zagledal hiteče postave. Mogel se jim je celo približati vendar samo na ustaljene razdalje. Odlepljale so se od hišnih vrat posamič ali v dvojce, kakor prejšnje dni. Zelel se je zanesti nanje, obenem pa se je zavedal, da za to nima nobenega razloga. Pravzaprav se mu je ta želja porodila le zaradi načelnika. Bilo bi mu žal, če bi ga razjezil zaradi zamude. Kakšen drug vzrok je zdaj pri sebi že dopuščal. Na tihem pa je upal, da ga v pisarni tudi že čaka nujno delo. Tako nujno, da bi bilo prepozno, četudi bi bilo opravljeno že prejšnji dan. Toda misli so takoj začele uhajati drugam. Kdo mu more zagotoviti, da so vsi ti ljudje, ki jih vidi, uslužbenci iste vrste kot on? Lahko so načelniki ali inšpektorji, sekretarji ali referenti, ki začenjajo svoj delovni dan dve ali tri ure kasneje. Morda se prav danes iz nekega, njemu neznanega in nespoznatnega razloga ne vozijo z avtomobili, temveč odhajajo zdoma peš, držeč pod roko svoje gospodinje — tajnice in kuharice — sekretarke. Morda je to povzročil njemu neznan povod, uredba, ki je stopila v veljavo to jutro ob tri četrt na pet, morda pet minut pred peto?

Zaradi sence, ki se je pojavila na vogalu, je sunkovito dvignil pogled. Obšla ga je slutnja, da bi se mogel z njo srečati, kar se mu še ni bilo posrečilo. Še preden jo je utegnil dobro pogledati, jo je spoznal. Bila je Dunja. Obraz so ji obkrožali nekoliko zmršeni lasje, bila je bolj bleda kot v prejšnjih časih, vendar ji je ta bledica dajala poseben čar. Zdela se mu je odmaknjena in neprizadeta, zaradi tega tudi bližja. Dimitrij je vedel, da mora spregovoriti, vendar je prvi umaknil pogled. Če bi bil vztrajal, bi se bilo z njim nekaj zgodilo. Morda bi se bil obrnil in odšel v nasprotno smer, morda v neko stransko ulico, morda bi ga spomin na stare čase odvelkel v neki drug kraj... Nič od tega se ni smelo zgoditi.

— Čemu prihajaš? jo je vprašal, spotoma, ko je ona že uravnala svoj korak po njegovem, iz česar je sklepal, da mu namerava slediti vsaj del poti. Medtem se je seveda trudil, da se ne bi ozrl vanjo, ker je povsem zgotovo vedel, kaj pripoveduje njen obraz.

— Ostala sem od sinoči... Njen glas je bil zamolkel, tuj. — Počakaj — ustavi se! Moram se pogovoriti s teboj. Rada bi ti pomagala.

— Vem... Če bi bilo v tvoji moči... Tu je vsakdo sam...

— Tega niti sam ne verjameš. Še pred kratkim si mi zagotavljal prav nasprotno. Če nisi lagal tedaj, lažeš zdaj...

— Ne ti ne jaz nisva poklicana, da razglasiva resnico, ki zadeva naju. Tako mislim... Če je drugače, ne odlašaj! Nekoč... Tedaj je bilo drugače... Zdaj pa sva tu, v tem mestu, nepreklicno. Poglej ulico, a čim bolj se oddaljuje, tem ožja postaja. Mudi se mi. Niti sekunde ne smem zamuditi. Ti sama veš, kaj me žene dalje. Velika misel, ki si mi jo tudi ti pomagala oblikovati. Ne bodi žalostna, če te je premagala... Niti sekunde ne smem zamuditi. Bogve, če bom sploh našel prehod.

— Nič več ni ljubezni v tvojem srcu... Le kam je pobegnila? Ali pa si jo poteptal sam in se ji zdaj celo posmehuješ... Vem, da nisi srečen. Glas ti drhti, obraz ne more skriti bolečine...

— Kaj je ljubezen? In sreča? Ne pozabi, da sedanjosti ni mogoče nadomestiti s preteklostjo. Vse bom našel, vse... Prosim te, odidi in ne vračaj se...

Trudil se je, da se ne bi ozrl, in res se mu je posrečilo, da ni opazil, kdaj se je izgubila v eno od stranskih ulic. Njegov pogled je vrtal po asfaltu, in če ga je od časa do časa dvignil, je le za kratek hip strmel v daljavo. Ulica je bila dolga, zdelo se mu je, da je šele na začetku, čeprav se je na pot odpravil že zdavnaj. Hotel je pospešiti korak, a za to ni imel moči. Noge so mu nekajkrat klecnile, kot bi ga opominjale, da se odslej ne more več zanesti nanje. Zagon, s katerim je odšel zdoma, je bil neopazno popustil. Občutil je

nemoč, podobno tisti v sanjah, ko ga je preganjal razbojnik z brado, on pa ni mogel napraviti niti koraka. Tu sicer ni bilo nikogar, ki bi mu stregel po življenju, a se zato ni čutil nič manj ogroženega.

Priznati si je moral, da mu je mesto še povsem neznano. Na prvem križišču je na slepo zavil v levo in že se je znašel pred stavbo, ki jo je iskal. Tu celo negotovost ni bila gotova. Zaspani vratar je sedel na pragu in pred njim niti ni skušal skriti zevajočega žrela. Dimitrij ga ni nameraval ogovoriti. Toda, ko se mu je približal, je vratar nenadoma oživel, skočil pokonci, široko odprli oči in roke so mu nestrpnost zanihale ob telesu. Vprašal ga je, kam hoče ob tem času. Ne da bi počakal odgovor, mu je še povedal, da ga ne pozna, in da ni nikakršnih izgledov, da bi ga spustil v vežo. Razen... Pri tem je pomenljivo trenil z očesom, a Dimitrij ga ni razumel nič bolj. Ni bilo povsem izključeno, da bo ravnokar izvedel nepričakovano novico. Morda so ga medtem že odpustili iz službe? Morda se je dogodilo nekaj drugega, kar bo odločno spremenilo smer njegovemu življenju? In vendar ne. Že čez nekaj trenutkov se je izkazalo, da je bil vse skupaj samo nesporazum. Dimitrij je prišel v službo prezgodaj. Vrtar, ki je opravljal nočno službo ga ni poznal. Bil je, razumljivo, zaspan.

Visoko, brezkončno stopnišče je bilo še prazno, prijetno, tiho in toplo. Vseeno je tu nekaj manjkalo, da bi kraj občutil kot zavetje. To ni bil vsakdanji hrušč, niti kar koli drugega... Nekaj še neizgovorjenega. Zdaj mu je bilo že žal, da je hitel in da se ni dalj zadržal z Dunjo. Lahko bi se bil domenil z njo za sestanek, lahko bi ji bil vsaj priznal, da jo še vedno pogreša. Kljub temu, da se je odločil živeti po svoje in brez nje. Biti z njo, kaj je to pravzaprav pomenilo? Trenutek pozabljenja, ki ni razrešil ničesar. A vendar... Vendar. Kljub zgodnji uri pa zdaj ni bil čas za spomine. To bi pomenilo, da popušča sebi, ali da se celo vdaja melanholiji. Obenem pa si tudi ni smel dovoliti, da ga kdo zamišljenega, torej nepripravljenega, preseneti na stopnišču. Tudi v svoji pisarni se ni počutil nič drugače. V samem prostoru je bilo nekaj, kar ga je sililo k opreznosti.

Tišino in napetost sta prekinila šele Zorž in Žan, ki sta nenadoma, brez trkanja vstopila v njegovo pisarnico. A tedaj je bilo gotovo že sredi dopoldneva. Pozdravila sta ga z rahlim zgibom glave, kakor je bil tu običaj. Potem so nekaj trenutkov prijazno stremeli drug v drugega in tehtali, kaj to v resnici pomeni. Dimitrijeva dobra volja je v teh nekaj sekundah popolnoma usahnila. Medtem ko je on prostodušno zrl obema v oči, je v njenih pogledih opazil še nekaj drugega. Žan je najbrž preiskoval sobo, vendar je to delal na čisto poseben način: skozi Dimitrija. In to celo tedaj, kadar je hotel pogledati za svoj lastni hrbet. Tudi Zorževe namere se niso dosti razlikovale od Žanovih, le da je ta ubral obratno pot: hotel je ustvariti videz, da si ogeduje stene in skromno

pohištvo, v resnici pa je njegov pogled neprestano vrtal po Dimitriju. Po dobri minuti molka so se vsi trije še vedno smehljali drug drugemu, vendar se je njihov intimni odnos znatno spremenil. Onadva sta še vedno stala, Dimitrij pa je sedel. Ker je bil njegov vrtljivi stolček brez naslonjača, skoraj ni mogel odtrgati rok od mize. Od gledanja navzgor ga je začel boleti vrat in bolečina je bila tem hujša, čim bolj si je dopovedoval, da mora vzdržati.

— Vstani, vstani, sprehodi se malo, je prvi spregovoril Žorž. Nogo je položil pod Dimitrijevo stol, zganil se je nevidni mehanizem in sedež se je odmaknil. Zravnaj se, to povečuje delovno storilnost. Ti najbrž še ne poznaš tega vzvoda. Od časa do časa se moraš sprostiti. Kroženje krvi je nujno potrebno!

Dimitrij je vstal.

— Krvi ne morem... Kot vidita, nimam nikakega dela. Prazna miza...

— Vem, vem, je vpadel Žan. — Tako se zdi, v resnici pa je drugače. Navodila so za vse enaka. Midva sva jih spoznala prej kot ti.

— Pravila? Niti besede še nisem slišal o njih...

— Kaj pa v predalu? Žan je pomežiknil, kolikor je le mogel.

— V predalu? Dimitrij je segel proti mizi, da bi pri priči izvil predal, na katerega dotlej še niti pomislil ni bil. Predal, je pomislil, in vrnil Žanu dvoumen nasmeh. Roko je položil na mizo, kakor da se je hotel nanjo samo nasloniti.

— To ni niti najmanj čudno, je rekel Žorž, kakor da je spregledal igro. — Počasno uvajanje v delo, nič drugega. Poznal sem nekoga, ki je dve leti čakal na svojo prvo nalogo. Ni je dočakal... Ti, Žan, lahko nekoliko vplivaš na to...

— No, kdo pa sem jaz? se je branil Žan. — Posmehuješ se mi. Zadostuje, da me pogledaš...

Zdaj si je tudi Dimitrij moral ogledati Žana. Njegova obleka je bila od glave do pete temeljito povaljana in le na pol ocedena mokrega blata. Gumbov na srajci sploh ni imel, kravata je bila zadržnjena v trd vozle.

— Danes ga je sprejel načelnik Edvin, je pojasnil Žorž.

— Slo je za neodložljivo stvar. Žan je že nekaj mesecev prosil za sprejem. Dobil je celo vrsto udarcev v želodec, pa tudi nekoliko nižje. Seveda ni šlo brez napotkov za delo. Vse je zelo dragoceno...

Res, Dimitrij je zagledal praske na Žanovem obrazu, modre pege po vratu in odkril, da se mu pošteno tresejo noge, da pravzaprav trepeti po vsem telesu. Vendar njegov obraz ni izražal najmanjšega sledu žalosti ali bolečine in vsi znaki nasilja so lahko imeli tudi drugačen pomen. Odtonek radovednosti, morda celo slabo prikrita zavisti, ki ga je odkril na njegovem obrazu, je zgovorno nasprotoval izgovorjenim besedam.

— Na blato misliš? je vprašal Zorž. — Slučajno je prišlo do srečanja na dvorišču. Prilika, ki je ni kazalo zamuditi...

— Točno na dvorišču, je naglo pritrdil Žan.

Nato sta se oba zazrla v Dimitrija, kot bi hotela vedeti, kakšen vtis sta napravila nanj s svojim obiskom. Dimitrij je ostal negiben in neprizadet. Ne da ne bi imel o čem razmišljati, tega se je bilo v njem nabralo že preveč, toda zdaj se ni smel prepustiti toku. Zavedal se je, da mora pazljivo slediti sleherni besedi svojih službenih kolegov. Ko sta ta dva videla, da se na njegovem obrazu ne zgane niti mišica, sta bila nekoliko osupla. Vendar to še ni bila zadrega. Napravila sta nekaj krogov po pisarni in si ogledovala gole stene, potem pa sta znova stopila k Dimitriju.

— Ni lahko pri nas, se je namrgolil Žan. — Poglej Zorža. Sama kost in koža...

— Hotel sem ga že vprašati, kje je bil včeraj, se je izmaknil Dimitrij. — Utrujen je, neobrit, veke zatekle, v kotičkih ust sledovi tobakove sline, roke umazane, nohti črno obrobljeni...

— Kar zadeva nohte, ti so v znaku žalosti. Ostalo pa je — služba. Ne sprašuj! Zoržev odgovor je izzvenel kakor iz ust nekoga odsotnega.

— Zakaj ne? se je zoperstavil Žan. — On je naš. Vse mu lahko zaupamo.

— Veš, Dimo, tako te bomo pri nas klicali, bil je na terenu. Ni nobenega razloga, da o tem dosti razpravljamo. Nasprotno, povsem nasprotno...

— Tudi jaz sem imel včeraj kratek službeni opravek, je navrgel Dimitrij. — Obiskal sem načelnika...

Zorž in Žan sta se naglo spogledala in Žan se je spet napotil po prostoru. Zorž Dimitrija najbrž ni niti slišal.

— Opoldne se vidiva, je rekel čez nekaj trenutkov. — Nazaj moram. Ko se je Dimitrij ozrl, ga že ni bilo več v sobi. Bil je prepričan, da bo izginil tudi Žan. Za tega pa je bil neznatni pripetljaj povsem drugačnega pomena. V hipu je spremenil držo, zdaj ga je bila že sama opreznost. Oči so mu žarele, kot da je ravnokar izbojeval neko zmago, njegov nasmeh pa je bil vsiljivo sladak. Sprememba je bila tolikšna, da tudi Dimitrij ni mogel ostati ravnodušen. Vstal je, da bi bila enakopravna nasprotnika.

— Kakšen prebrisanec je ta fant, je pohitel Žan in čakal pritrdila. Ko ga ni dobil, je nadaljeval: — Vidva sta najbrž dobra prijatelja? Rojaka? Prijatelja, tako rekoč... Prav hitro sta se ujela. Ljubezen na prvi pogled...

Dimitrij je samo vprašujoče strmel vanj.

— Veš, kaj dela on pri nas? Žan se mu je zaupljivo približal, kot da mu hoče ravnokar izdati pomembno skrivnost.

— Vrtar je, je prostodušno odvrnil Dimitrij.

— Saj to je tisto. Ti ne pove zadosti...?

— Vse.

— Tako? Žan se je vzravнал in zresnil. Videti je bilo, da ni zadovoljen. Odmaknil se je k vratom. Ko je že držal za kljuko, se je še enkrat obrnil k Dimitriju. — Nič drugega? Da ne bo pomote... Tale razgovorček je bil, zdaj ga že ni več, privaten.

— Prijatelj ne izbiram sam, je hladno odvrnil Dimitrij. — Tudi našim razgovorom ne določam stopnje pomembnosti. Nikakršnih opozoril ne sprejemam. Delam z inšpektorjem Kosom, moj načelnik pa je Stenovic. Ne bi izvolili naravnost k njima?

— Nesporazum, je odkimal Žan.

— Ne verjamem. Jaz bi rad delal. Zato vas prosim za pomoč. Čeprav niste z našega oddelka, vendar ste z menoj v nekakšni zvezi, ali ne? Moji predstojniki so najbrž odsotni. Sedim tu in izgubljam čas... Rad bi vas prepričal, da so moji cilji drugačni. Žal jih sam ne morem uresničiti, vezan sem na vas, na vas vse. Vsaka izgubljena minuta...

— Nikakor ne. Vsaka sekunda je do kraja izkoriščena. Vseeno lahko nekaj poskusimo. Jaz bom poskrbel, brez skrbi. Na vašem oddelku imam prijatelja. Moral bo storiti, kar mu naročim. Le častno besedo bi rad dobil. Udaril se je na prsi, kot bi hotel poudariti neko svojo zaslugo, a mu obljuba molčečnosti tega ne dovoljuje.

— Mojo častno besedo? Za razliko od vseh dosedanjih? Le s čim sem si prislužil tolikšno mero vašega spoštovanja? Še enkrat vam zatrdim, da bi rad začel delati. Če se ne norčujete...? Morda bi mi lahko pomagali vsaj do načelnika...

— Do katerega? Žan je mahoma postal strog.

— Do katerega koli.

— Nemogoče. Vsi so odsotni. Nič ne kaže, da bi se kmalu vrnili. Pa tudi potrebno ni... Vse bom uredil sam.

— Veselilo bi me bolj, kot si morete misliti.

— Prav. Grem. Jaz držim besedo...

Dimitrij je bil spet sam, toda ne tako kot drugekrati. Čutil je prisotnost mnogih ljudi. Zaradi njih se ni mogel nasmehniti. Enostavno je sedel in čakal, da bo vstopil kdo od tistih, o katerih je govoril Žan. Morali so biti nekje po sosednih pisarnah ali celo na hodniku. Čeprav je zlahka uganil njihove namere, o njih ni hotel soditi. Razmišljal je o oknu, ki bi ga njegova pisarna vendarle mogla imeti. Če bi mu pripadlo vsaj desetina tistih, ki jih je imel

v sosedni sobi Kos, bi pogledal, kaj se dogaja spodaj na ulici, zlasti malo vstran, med stebri bližnje vrtno ograje in med okrasnim grmičjem na nasprotni strani. Tako pa je lahko samo ugibal.

Koraki, ki jih je zaslišal pred vrati, so bili tuji. Prišlec je celo potrkal. Kmalu nato se je zrinil v sobo mlad fant, bledih lic in ozke brade, kar je oboje dajalo njegovemu obrazu izraz najpreprostejše odkritosti. Imel pa je samo eno roko, levo. Predstavil se je tako, da je desni rokav dvignil v višino čela in povedal, da mu je ime Meho. Dimitrij je ime preslišal. Ni se mu zdelo bistveno. Njega je predvsem zanimalo, kako je mogel kurir istočasno potrkati in pritisniti na kljuko, ko pa je v eni roki držal debel sveženj papirjev. Preden si ga je utegnil ogledati nekoliko bolj, mu je že spustil na mizo kar obsežen zavitek.

— Delo za vas, je pojasnil.

— Končno vendarle, je planilo iz Dimitrija. — So navodila zraven?

— Menda ne. Vse je notri... Da ne pozabim: Zunaj vas čaka neka ženska. Že od zjutraj postaja na hodniku in sprašuje... Nihče vas ne pozna.

— Kakšna je?

— To morate vedeti sami.

— Zanima me ime.

— Nas tudi. Ne samo ime, tudi tisto, kar je v resnici.

— Kaj vendar hoče? Nikogar ne sprejemem. Povej ji, naj me ne nadleguje. Delam.

— Pravi, da vas že dolgo čaka, je kurir pojasnil mirno, kot da razume vse, kar se je in kar se bo še zgodilo. Tudi Dimitrij mu ni mogel odtegniti svojega zaupanja. Vstal je in se mu zazrl v obraz.

— Lahko smo brez skrbi. To dekle sem nekoč imel rad...

— Ne, je odkimal enoroki. — Ona je tu... S kazalcem je nekakrat pokazal na pod.

— Vidim, da si na njeni strani. Vseeno mi boš napravil uslugo. To se pravi, napravil jo boš njej... Zatrdi ji, da sem jo ime rad. Nič drugega.

— Ne prosite me tega.

— Tedaj ukazujem..., je kriknil Dimitrij.

Kurir je sklonil glavo, v eni roki so mu zašumeli papirji, na oči se mu je usul pramen črnih las. Dalj ga Dimitrij ni utegnil opazovati. Njega je zanimal zavitek na mizi. Vrgel se je nanj in z obema rokama hkrati trgal ovojnico. Ko je pred seboj zagledal tri dni star časopis, niti ni bil presenečen. Ni se še zavedel, kaj to lahko pomeni. Časopis je bil vendarle prvi, ki mu je prišel v roke, odkar je bil v tem mestu. Prvič ga je prelistal naglo, da bi našel znamenja, ki bi povedala, kaj je namenjeno prav njemu. S svinčnikom obkrožen

članek ali vsaj rdečo kljukico. Našel ni nobenega znamenja in prepričan je bil, da sme temu dejstvu pripisati globlji pomen: Njemu samemu prepuščajo, kaj bo izbral, zato mora vzeti vse, kar mu nudijo. Bral je zdržema od vrstice do vrstice, in ko se je ogasil zvonec, je ostala pred njim še nedotaknjena dobra polovica časnika. Brez slehernega vtisa o tem, kako je opravil svojo nalogo, če jo je sploh opravil, je zapustil pisarno. Ni vedel, kaj ga še čaka, zato tudi ni mogel biti zadovoljen s samim seboj.

Zdrvel je po stopnicah navzdol, da bi se izognil vsakemu srečanju. Toda v veži ga je prestregel Zorž. Ni mu kazalo drugega, kot napraviti prijazen obraz. Kajti zavedal se je, da tu ni nič prepuščeno slučaju in potemtakem imata tudi samota in molk svoj smisel. Če bi bil ta hip v Zorževi koži, bi natanko vedel, kaj mora vprašati. Zorž pa ga je sprejel s tako vsakdanjim in zdolgočasnim obrazom, da ni bilo mogoče o njem dvomiti.

Po dolgih in Dimitriju neznanih mestnih ulicah sta odhajala proti domu. Zorž se je utrujen in neprespan nekajkrat zaletel v zid in celo zakolovratil na cestišče. Ker se je ravno tisti hip pripodila mimo tudi falanga neizprosnih vozil, je Dimitriju le z bliskovito kretnjo uspelo, da ga je rešil smrti. Čeprav iznenaden, se je za to odločil zavestno. Zadostoval bi bil namreč en sam hip, oklevanja, in Zorževo telo bi bilo zateptano v asfalt. Dimitrij se je seveda zavedal, da to njegovo dejanje nima nobenega globljega vzroka in ga bo morda že kmalu obžaloval. Vseeno Zorža ni več izpustil. Prijel ga je pod roke in ga potisnil no notranjo stran pločnika. Če je popustil le za hip, je Zorž takoj spet nevarno zanihal proti cesti. Prav vlekle ga je nanjo. Dimitrij si je priznal, da mu je postal kar nepogrešljiv družabnik in da si ne more privoščiti tolikšnega razkošja, da bi ga izgubil ravno zdaj.

Bila sta že blizu doma, ko je Zorž nenadoma oživel. Ustavil se je, nekakrat globoko zavzdihnil in v enem od sicer slabo znanih jezikov preklel boga in takoj za njim vse najvišje. Pri tem je pokazal toliko domiselnosti in jezikovne spretnosti, da je Dimitrij kar ostrmel. Zorž si je z nestrpnostjo kretno tudi snel očala in jih potisnil v žep. Z naveličanim, bolnim pogledom se je nato zastrmel v Dimitrija.

— Ta prokleti čas! Stokrat sem že obupal, a sem še vedno tu. Kaj lahko naredim? Samo vzdržati je treba! Če bi se kdaj sesedel, me odveci domov in mi zaveži usta. To me še najprej spravi k sebi.

— Minilo bo, ga je tolažil Dimitrij. — Ko boš legel, ti bo takoj odleglo... Ali si kratkoviden?

— Ne da bi se zavedal...

— Čemu potem sploh nosiš naočnike?

— Vsi jih imajo. Naj bom samo jaz brez njih? Tako kot ti? Ali ne veš, kaj se spodobi? Vse tvoje obnašanje in ti sam, je zame nerazumljivo. Kot da ne bi vedel... Ti niso še nikoli povedali?

— Nikoli.

Žorž je molčal. Kazno je bilo, da sploh ne misli več govoriti. Dimitrij ga je poskušal izzvati:

— Postati hočem tak, kot ste vsi... Samo privaditi se moram. V mestu se še ne spoznam. Razen v službo ne grem nikamor. Kje naj dobim vse tisto, kar potrebujem, da bi se znašel? Očala, na primer? Denarja nimam. Morda prvega...

— Ne verjamem, da si prišel brez njih, se je uprl Žorž. Njegova slabost je očitno že prešla. — Skupaj bova pregledala tvojo prtljago, nekaj uporabnega bova najbrž našla. Morda se ne spominjaš, kaj vse imaš. Tudi še ne vem, ali si samo naiven ali pa si tudi pokvarjen. Do kakšne mere? Meni se zdi to kar smešno. Oprosti, ne razumem te... Kako si mogel zaiti k nam? To je lahko tudi smešno, čeprav dvomim, da bo v tvojem primeru tako. Res pa je tudi, da še ni vse zamujeno. O vsem boš odločil sam. Priznavamo sicer, da imamo v življenju marsikdaj opraviti z okoliščinami, te so lahko celo odločilne, vendar za vse odgovarjaš sam... Kar ti manjka, si lahko še nabaviš. Najlaže je s tistim, kar se kupi. Čeprav denarja ne bo na pretek. Načelno so vsi izdatki všteti v plači. Dejansko pa je to nekoliko drugače. Razen tega si boš določil sam, koliko si vreden. Ko boš odštél najnujnejše izdatke, ne bo ostalo nič. Seveda samo navidezno. Do vseh podrobnosti ti tako ne bi znal pojasniti. Važno je, da se znajdeš. Misliš, da jaz nimam težav? Te so stalne. Vse se izpolnjuje in spreminja. Na tržišču se pojavljajo vedno novi modeli. Moda ni brez pomena. Morda je zato tudi trditev smešna, a jo boš moral vseeno upoštevati. Je nekaj, čemur lahko rečem utrip časa, po njem se je treba ravnati. Sicer se lahko nekega trenutka zaveš, da si izven, a tedaj je že vse prepozno. Zato si izberi težavico, ki jo boš vsaj delno obvladal.

— Hočem se privaditi, je obljubil Dimitrij. — Začetek je lahko nekoliko tragičen, da bi bili poznejši uspehi pomembnejši. K sreči imam tebe... Moram te vprašati za svet. Ti imaš izkušnje... Žana sem prosil za delo in poslal mi je časopis. Prebral sem prvo polovico, ali naj nadaljujem? Po tvojem mnenju...

— Seveda. Zato ga je poslal...

— V tem časopisu mora biti nekaj važnega. Morda sam sploh ne bom našel ali pa še nisem prišel do tja... Razen tega bi rad delal...

— Saj delaš. Mar ne hodiš v službo? Pozabljaš, da je nas mnogo. Naša prizadevanja morajo biti vzklajena. Sicer ti lahko odrediš izsušitev močvirja, jaz pa začnem v njem istočasno graditi namakalni sistem. Drug za drugega ne

veva, kaj delava. Če bi hotela izvedeti samo to, ne bi imela časa za delo. Le mirno kri! Nestrpen si kot vsi novinci. Imaš svojega načelnika, svoj oddelek, resor, referat, področje, če hočeš, in vse ostalo, kar potrebuješ... Ne prehituj dogodkov. Vse boš zivedel pravočasno, tedaj boš celo prepričan, da prezgodaj. Predstojniki vedo zate, uporabili te bodo, kadar bo primerno. Samo oni vedo, kaj delajo. Ti še ne moreš občutiti, kakšno olajšanje je to za nas... Kljub vsemu, kar sem ti povedal, te še prav nič ne razumem...

— Morda ne bi bilo napak, če bi se prijavil za sprejem, k načelniku Stenovici...

— Nikar! Odsvetujem! Vse boš postavil na glavo. Čemu hiteti? Podoben si konju, ki hoče teči pred ojnici, misleč, da bo tako breme prej na cilju... Potrpežljivo vleci svoj voz. Bodi vnet v odrekanju! Ni vse zaradi tebe!

— Cilji, katerim se posvečam, presegajo moje osebne koristi.

— Da, to so naši cilji! je pribil Zorž in se strumno zravnal. Nataknil si je očala in dolgo molčal, toda za Dimitrija je bil ta molk zgovornejši od vsake groznje. Izrečenih besed ni bilo mogoče z ničemer dopolniti. To je bilo prepuščeno Zoržu, morda niti to ne. Sporočena resnica je bila enostavna, kratka, izgajena in obdelana od dolgotrajne uporabe. Najbolj je Dimitrija motila dolgotrajnost.

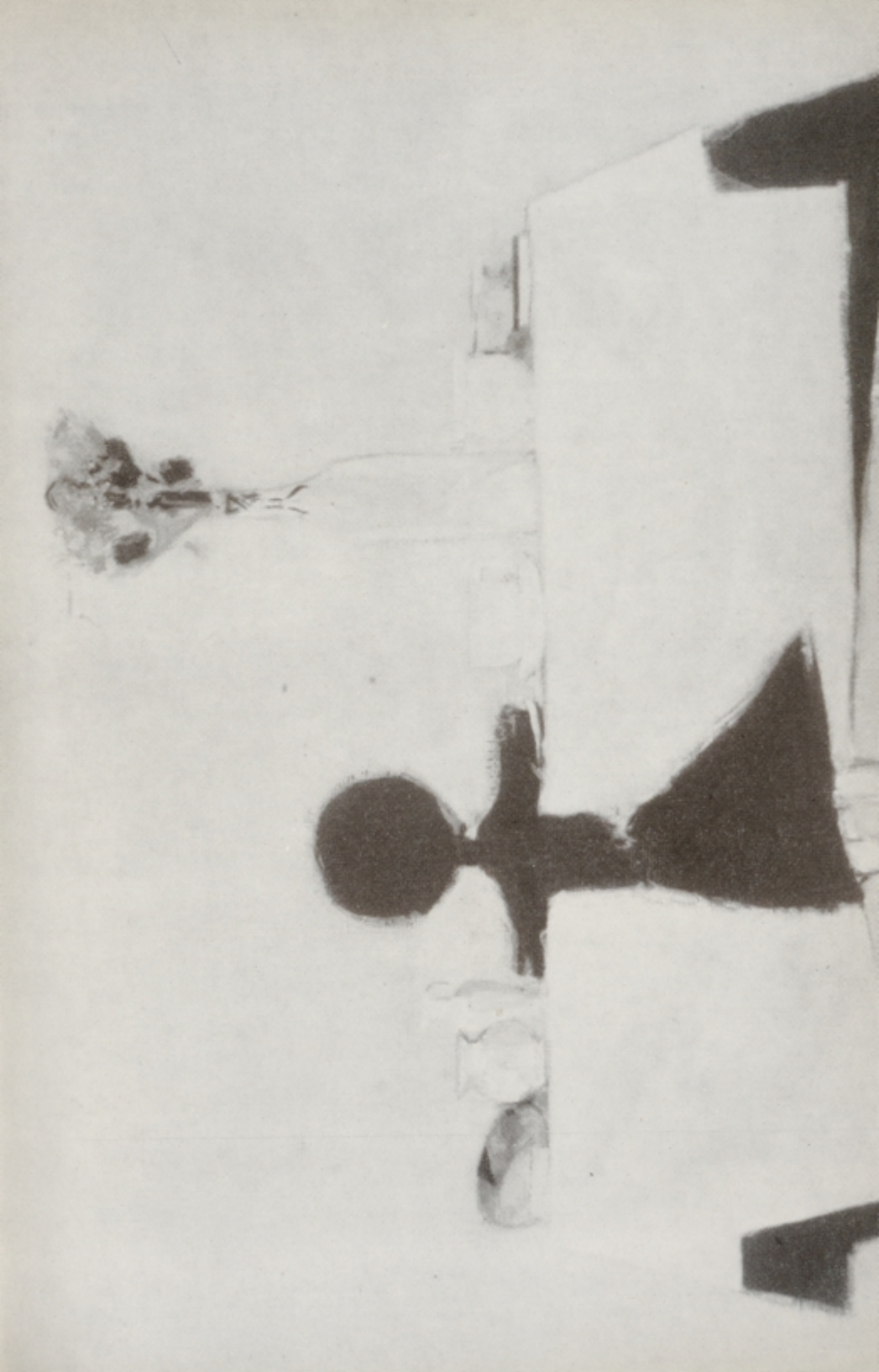
Sele, ko sta bila doma, v sobi, je Zorž spet spregovoril. Tedaj sta že ležala na postelji in pospravljala svoj običajni večerni obrok hrane. Zorž se je dvignil in z ironičnim nasmehom poklical Dimitrija.

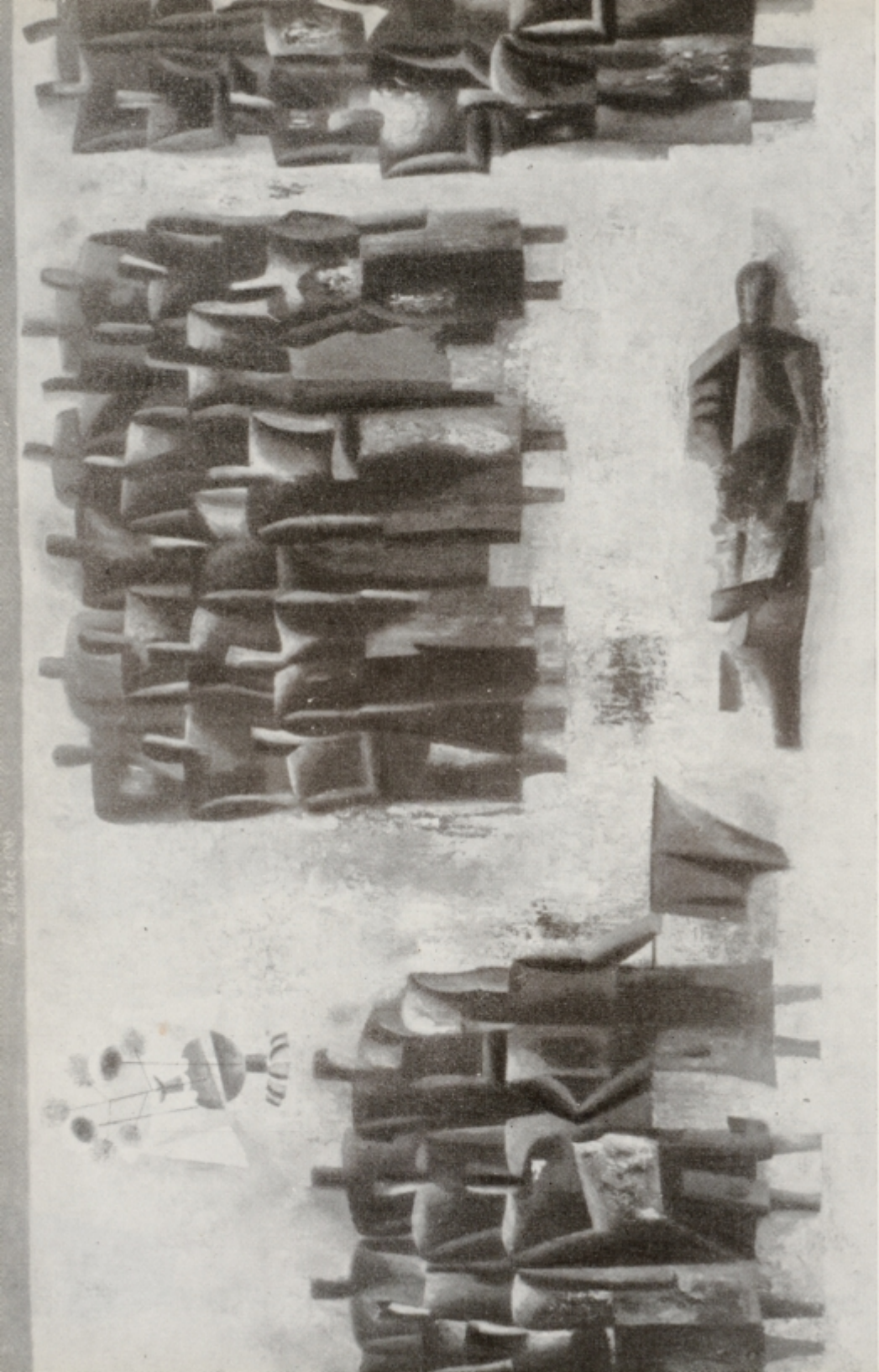
— Razmišljal sem, zakaj se pritožuješ...

— Saj se sploh ne pritožujem, je potišano odvrnil Dimitrij.

— Počakaj! Komaj si prišel, že ti gre na bolje. Jaz sem tu že od začetka našega štetja, a se mi ni ponudila še nobena možnost, da bi napredoval. Ravnam se po predpisih in običajih, zvesto izpolnjujem službene dolžnosti in nikoli niti za hip ne mislim nase... Res da nisem prišel s priporočili, kakršna so tvoja... Načelnik Stenovici me je pobral na cesti, a to še ne pomeni, da sem ničvrednež. Na cesti sem bil samo slučajno in bi tam tudi ostal, da se ni zgodilo, kar se je. Imel sem pač srečo... Pozneje mi je zaupal, da mu je ugajal način, kako sem se zmrdoval z ustnicami in strigel z ušesi. Enostavno zabaval sem ga. Če se je hotel po napornem delu za hip odpočiti, je prišel k meni, se dvakrat, trikrat zavrtel po sobi in že mu je odleglo. Drugi načelniki me spočetka prav zaradi tega niso marali. Toda ugajal sem Stenovici in njemu tega veselja niso smeli odreči. Odkril jim je nekoliko pozabljen, a dobro znan in zelo star običaj. Osebnostno udobje se je zelo povečalo, ko so se začeli ravnati po njegovem zgledu. Medtem so nastajali tudi moji papirji. Danes sem eden od tistih, ki sedijo zelo trdno, nobena reorganizacija me ne more prizadeti.

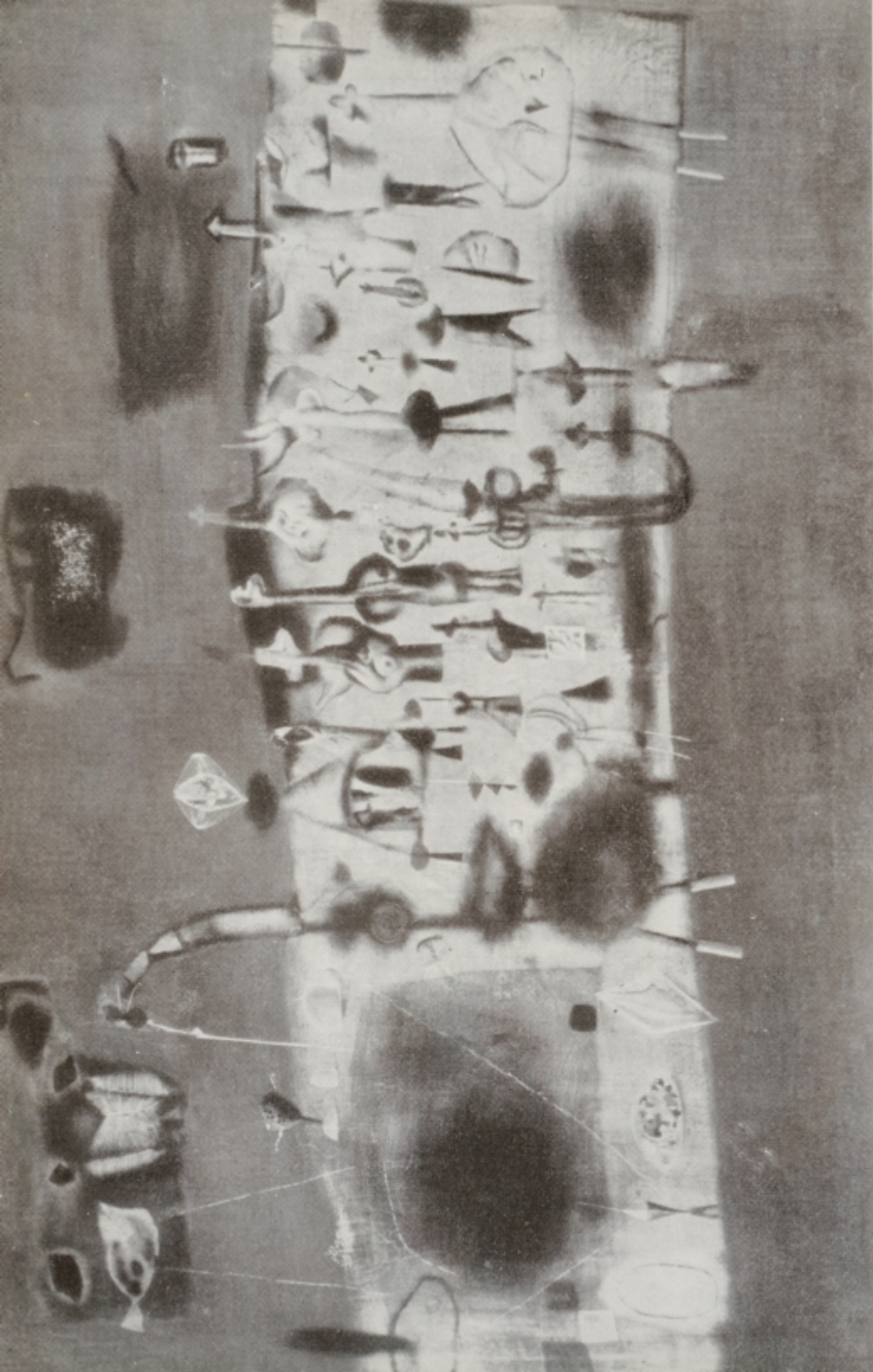

Iz razstave DLUS: Karel Zelenko: »Zajtrk«, 1963
Ive Šubic: »Slovo«, 1963
France Slana: »Kovačija«, 1963
Štefan Planinc: »Prasvet«, 1963

— Tvoja zgodba je polna očitkov. Očitkov na moj račun. Moja prisotnost nikakor ne more vplivati na tvoj položaj. Nisem prišel zato. Nekoč, ko boš imel čas in če te bo zanimalo, ti bom pojasnil, zakaj sem sploh prišel. Moje namere segajo mimo posameznikov...

— Kako mimo? se je vznemiril Žorž in planil na noge. — Mimo mene in mimo načelnika Stenovica ne moreš! Se nikomur ni uspelo. Spoštujem načelnika Edvina, inšpektorja Kosa, vse predstojnike oddelkov, referente in tajnike! A ti? Od kje si pravzaprav ti? Odgovori na moje prijateljsko vprašanje!...

— Jaz vidim samo cilje in sredstva za njihovo uresničitev. Eno in drugo so ljudje. Cilj, to smo vsi, sredstvo, to pa so naši načelniki, referenti in vsi ostali, kakor koli se že imenujejo. Nič drugega ne priznavam. Zaradi tega spoznanja sem prišel k vam, se pravi, k nam... Ne vem, čemu bi se moj položaj toliko razlikoval od tvojega? Gledaš me, kot da sem te razočaral. Če si računal, da boš o tem lahko poročal Kosu ali Edvinu, potem je tvoje obnašanje razumljivo. Kajti onadva to že vesta. Svojo dolžnost boš lahko opravil le na pol...

— Ne, nikakor ne... Kaj podobnega bi lahko pripisal samo Žanu. Priporočam ti ga kot prijatelja. Gre za nekaj povsem drugega... Naš položaj je v določenem smislu nejasen. To se upam trditi samo zdajle, v trenutku slabosti. Zaupam ti, čeprav brez razloga... Mi vsi drug pred drugim zamolčujemo pomembna dejstva o svetu, ki nas obdaja, pa tudi o nas samih. Ne, pretiravam... Ničesar ne zamolčujemo. Saj nismo še nikoli vedeli, kako je pravzaprav z nami. Kadar se nam razkrije kakšna podrobnost, pa se potrudimo, da jo kmalu pozabimo. Ko so doma ali v kakšnem skritem kotičku, najbrž tudi drugi občutijo isto. V službi ali na cesti se to ne more zgoditi. Tebi bo, kot izgleda, prihranjeno tudi to. Vprašujem se, zakaj se je ravno tebi nasmehnila sreča?... Že ve zate, že te je opazila. Enoroki mi je pripovedoval... Mnogi se že leta in leta vrtimo okrog nje, prizadevamo si na različne načine, da bi ji ugajali, marsikdo je na skrivaj že pokleknil pred njo in prosil milosti. Vem, zatrdno vem, čeprav vsi skrivajo. Pošiljajo ji darove, vabijo na izlete. Eden od referentov ji piše pesmi, a jih niti ne pogleda. Meni se ona za poezijo, pha! Vzvišena je nad vsemi prismođarijami. Nekaj šepetajo o njenem razmerju s Kosom in Edvinom, zlasti z Edvinom, a to so navadna obrekovanja, ki ne morejo škoditi njenemu ugledu. Prežeti s strastjo se odvrtaajo od nje in trdijo, da je pravična. Slutim, da še udajajo utvari, kateri niti sami ne verjamejo dosti, ali pa ji verjamejo iz navade. Ta je zelo močna.

— O neki ženski govoriš, če se ne motim?

— O Tilly!

— Tili? Kdo pa je to?

— Tilly ... Dva l, ipsilon ... Se nisi slišal zanjo? Ona je referent v posebnem oddelku, v likvidaturi. Prepričan sem, da ima važnejši položaj, kot se zdi in kot se običajno zavedamo. Preradi pozabljamo nanjo.

— Ali je lepotica?

— Pomisli! Ne vem! Zdajle si je niti ne predstavljam. Kako se izmika človeškim očem! Nikoli si je nisem tako natanko ogledal. Ko sem jo spoznal, je bila že na glasu ... Vsi moški so noreli za njo. Lepa najbrž ni, je pa privlačna. Nihče ji ni kos, razen tistih, ki je sploh ne opazijo. V tem ni nič nenavadnega, to se dogaja tudi drugim ženskam, celo lepoticam. Srečuješ jih, a ne opaziš nič posebnega. Nekega dne pa se ta ali ona pojavi v časniku kot miss. Tedaj se zaveš ...

— Je Tilly tudi miss?

— Nikakor ne, ona ne bi pristala na to. Velja za zelo resno žensko. Je pa na svoj način edinstvena, miss vsega je ...

— Koliko je stara?

— Kakšno neumestno vprašanje. Nikoli ne izgleda stara. Vseeno pa skriva leta. Moj položaj mi ne dovoljuje, da bi se ji kdaj približal, zato vem o njej samo to, kar povedo drugi. V času, ko se ni mogoče zanesti niti nase, veš, da je to zelo dvomljive vrednosti ... Ne morem trditi, da je izbirčna, izbirčna v tem smislu, da bi nanjo vplivali predsodki. A pri nas je tako: Vsakemu položaju primerna ženska. Vedel sem, da je nedosegljiva, pa sem jo včasih pozelel. To priznam samo tebi ...

— Kakšno korist mi obetaš od tega, da me je opazila? Ni rečeno, da jo bom opazil tudi jaz in da iz tega lahko kaj nastane. Ne ogrejem se za vsako krilo. Pri meni je to čustveno vprašanje. Ne bi bil rad banalen, hočem samo, da me razumeš. Moškost je pač stvar, ki se je ne zavem ob sleherni ženski. Pa tudi kadar se je, to še ne pomeni, da mora med nama nastati neki odnos. Potrebno je še nekaj več ... In priznam ti: če bi bila moja prihodnost pri vas odvisna samo od tega, kakšno bo moje razmerje s to žensko, bi se raje vrnil tja, kjer sem že bil. Oprosti, sklicujem se na preteklost, imam dokumente, pripravljen sem delati, k vragu še ženska!

— Vse to kot ti imajo še mnogi drugi. Celó v večji meri ... Resnično ne dojameš ... Tilly je ženska, ki je ni mogoče odkloniti. Tega ne bi storil nihče, kajti doslej so jo mnogi samo želeli in ni znano, če so uspeli. Najbrž so. Zdaj pa se je zgodilo tisto, kar že zdavnaj želimo: Ona je nekoga izbrala, vsi ostali vedo, kaj lahko pričakujejo. Odrešeni so upanja in strahu, to pa je nekaj, kar ti še ne znaš ceniti. Tudi ni verjetno, da bi ti zavidali. Niti spoštovali te ne bodo. Tvoj položaj se bo razjasnil. Verjetno boš dobil zaupno in odgovorno delo, ki bo pogubilo še tudi koga drugega. Končno je to za tebe veliko priznanje,

mi pa se bomo iz tvojega primera učili. Dvignil se boš nad nas. Tvoja človečnost bo nadomeščena z višjimi vrlinami.

— Po tvojem je ta ženska neosvojljiva in nedotakljiva, obenem pa trdiš, da je imela razmerje s številnimi moškimi. Omenil si Kosa in Edvina. Kako more biti vredna vsega spoštovanja in obenem — cipa?

— Niti ene slabe besede nisem izrekel o njej. To je povsem nemogoče, ker še mislim o njej samo dobro. Kosa in Edvina si dodal sam. Srčo imaš, da te kdo ne sliši. Ti si predstavljaš, da hodi za njima po ulicah, da se kaže z njima na javnih mestih, po zabaviščih, ali da v pisarni sedi na inšpektorjevi mizi in z razgaljenimi nogami vzpodbuja njegovo delovno vnemo. Ne bodi preveč naiven. V tem pogledu je ona naravnost puritanska... Pa kaj bi se mučil, komaj še odpiraš oči... Vsega tudi ni mogoče razložiti z besedami, čas bo pojasnil vse... Govorim ti le zato, da se ne prenagliš. Lahko je izgubiti smisel življenja in življenje samo, povrniti eno ali drugo pa je nemogoče...

— Res sem radoveden, se je zarežal Dimitrij. — Pa ima ta ženska vsaj dobre noge?

— Povsod pride, je zamrmral Zorž in se zavalil nazaj na posteljo. Luč je ugasnila sama od sebe, kar je bil znak, da je že zelo zelo pozno. Tako tudi Dimitriju ni preostalo nič drugega, kot da zaspi še sam.

Budilka ga je — kakor vedno — zbudila prekmalu. Pognal se je kvišku s takšno silo, da se je celo dvignil od tal, a ko je pristal na steptanem sigastem podu, je že opazil, da je Zorževo ležišče prazno. Da je sam spal predolgo, ni bilo verjetno, budilka je še brnela. Še najbolj sprejemljiva je bila možnost, da so Zorža poklicali ponoči in da je spet odšel na kako službeno pot. Če bi bilo kaj drugega, bi Zorž zbudil tudi njega.

Jutro brez Zorža ni bilo nič drugačno kot jutro z njim. Dimitrij se je čutil sam sebi, kako hitro se privaja. Hitel je v službo, kot da že od rojstva ne počenja nič drugega. Nič več ga ni motilo, da se ne more približati nikomur od mimo-idočih. Zdaj si tega pravzaprav ni niti želel, njihova bližina mu ni bila potrebna. A zaradi tega se mu tudi njegova oddaljenost ni zdela nič bolj razumljiva. Če se je slučajno za kom ozrl, je bil prepričan, da so se razdalje med njim in ostalimi zmanjšale. Polagoma se je v nejm celo izoblikovalo spoznanje, da bo nekoč, ko bo do vseh že popolnoma ravnodušen, lahko stal že povsem blizu njih in celo segel v roko komur bo hotel. Razpravljal bo z njimi o stvareh, ki ne bodo zanimale ne enega ne drugega. Sploh jih ne bo nič zanimalo, a se drug drugemu ne bodo mogli umakniti. To prihodnje stanje pa se mu je zdelo enako nesmiselno kot sedanje, zato se je le redko oziral po sencah, ki so švigale mimo. Tudi on je hitel, toda k delu... Megla je bila vsiljivo mrzla, grizla ga je po

rokah, da jih je moral tlačiti v žepe, zapikovala se mu je v oči, zato se je včasih opotekel, a vselej proti cestišču. To poigravanje njegovega telesa s samim seboj, ga je dražilo. Toda velike vznemirjenosti ni bil več sposoben doživeti, bil je že preveč utrujen in izčrpan. Neprestano pa se je zavedal, da mora vztrajati, in pogled mu je obstal na marsikaterem izložbenem oknu. Vzdušje njegove poti jih je bilo nešteto in to jutro jih je opazil prvič. Zglajena in bleščeče čista so razbijala monotono brezbriznost sivih in rjavih zidov, bila pa so obenem tudi neraziskana novost, ki bi ga mogla presenetiti. Skozi stekla se je nudil razgled v strogo omejene in ne preveč obsežne prostore, iz katerih ni vodila nobena vidna odprtina, bili pa so brezhibno snažni in obarvani s toplimi barvnimi toni. Na oko so bili kar prijetni. Dimitrija ni motilo niti dejstvo, da se v ta svet ne odpirajo nobena vrata in da vabljuje domačnost, ki jo izžareva, zanj nima nobenega pomena, a bi mu lahko dosti pomenila.

Nekoliko dalje je v eni od izložb (ki jih je bilo zdaj brez števila) zagledal dekle, ki je bilo na prvi pogled podobna reklamni sliki iz nekega inozemskega kalendarja. Sedela je z rahlo sklonjeno glavo, postrani, da je mogel videti le polovico njenega obraza. Po hrbtu so se ji usipali dolgi, malce valoviti lasje zamolklo bakrene barve, strmela pa je v razgaljene, brezhibno bele roke, ki so ji prekrižane ležale na kolenih. Celotna podoba je delovala nanj kot slika v stari patricijski hiši, ko jo je nepričakovano obsijalo sonce. Sam seveda ni imel občutkov patricija, svet, v katerem je živel in katerega je nosil v sebi, je bil v drastičnem nasprotju z milino, ki jo je izžarevala slika. V samotnem sprehajalcu po preteklosti je oživela fantazija. Premalo resničnosti in preveč za en sam trenutek, kajti v naslednjem je bil že mimo. Lahko je samo še ugibal, če morda ni bila lutka, izložbeni komad, pravkar prebarvan in obnovljen. Skočil je nazaj. Glava za steklom se je zganila, oči so obstale na njem, spregovorila je, čez ustnice se ji je razlegel nasmeh. Dimitrij je obstal. Nedvomno je vse to veljalo njemu. Že naslednji trenutek pa ga je neznan nagib spet pognal dalje. Pohitel je, sklonil glavo in niti za hip se v njem ni več ponovila želja, da bi se vrnil. Ne, resničnost je imela vselej drugačno podobo... Nekdo se je hotel pošaliti z njim, ali pa se je zmotil sam... Zgodnje jutro, megla in utrujen pogled... Čudno: Čez nekaj trenutkov je na licu začutil tople mamljive dihe in zaslišal zaupljiv šepet, oboje tako močno resnično, da ga je stresel srh in ga je prevzela slutnja nekega drugega sveta, nekega drugega časa, ko tudi on še ni bil on, temveč nekdo drug.

Stresel je glavo in tekkel dalje, dokler ga ni oblil pot. Sledovi utrujenosti so bili na njem več kot očitni. Prividu so se pridružili še glasovi. Vse skupaj ene same nesmiselne sanje. Sklenil je, da bo po službi pohitel domov in se ne bo dal več zapeljati. Potreben mu je samo še počitek. Le čil in zdrav bo lahko pregnal iz sebe vse misli in občutke, ki ga trgajo iz sedanjosti in ga hočejo usmeriti

v kraje, ki jih sploh ni, ali pa so za vedno izgubljeni. Povratek vanje ni bil mogoč.

Tekel je, kolikor so mu dale noge.

To jutro se mu je prvič posrečilo, da je stopil v vežo Ustanove istočasno z nekaterimi drugimi uslužbenci. V naglici, ki je bila v teh trenutkih popolnoma na mestu, sicer niso utegnili, da bi bili pozdravili tudi njega, ki je bil zanje še vedno novinec, in ga večina od njih niti poznala ni. Morda celo niti ni slišala zanj. Pozdravili so se le med seboj, še malo pokramljali o počutju svojih soproj ali izmenjali kakšno najnovejšo navodilo za vzrejo otrok, si prišepnili na uho dovtip, nato pa se glasno zasmejali in zadovoljno odšli po stopnicah, če mu je prisluhnil tudi kdo od predpostavljenih. Tako se je začel dan, delovno vzdušje je bilo vzpostavljeno. Dimitrij je lahko upal, da bo nekoč tudi on vstopil v ta krog. Za zdaj mu je zadostovalo, da jih je videl in da so najbrž tudi oni videli njega. Nejgova dolžnost je bila, da z delom začne prvi, zato se je z zadnjimi močmi pognal po stopnicah navzgor.

Ohrabrenemu od dogodkov tega jutra se mu je mimogrede porodila želja, da bi stopil k mizi inšpektorja Kosa in mu sproščeño zaupal, da še vedno čaka pravega dela. Ta nagib pa je prav tako mimogrede obsodil kot mladostno nestrpnost, ki bi mu jo ne mogli šteti v prid.

Toda inšpektorja ni bilo, čeprav je bila njegova soba razsvetljena. Na oknih je visela običajna modrina poletnega dne. Na svoji delovni mizi je natanko na istem mestu, kot ga je pustil prejšnji dan, našel časopis. Ko pa je sedel, je opazil, da ni isti, temveč celo nekaj dni starejši. Takoj za tem je odkril, da je izginil tudi napis nad mizo. Ne sicer ves, pač pa tisti del, kjer je pisalo, da je upanje varljivo. Tako sta se mu ponujali vsaj dve možnosti: morda mu je kdo od predstojnikov ali celo neznan dobrotnik na ta način namignil, da mu kaže na bolje, ali pa je slučaj sam odstranil prav tisto besedilo, ki je bilo zanj najvažnejše. Lahko ga je na primer izbrisala snažilka, v dobri veri, da prizadevno opravlja svoj posel.

Zaman se je skušal zatopiti v časopis. Stran za stranjo je bila enako nečitljiva. Zaradi preobilice tiskarskega črnila so se črke zlile v vrste, ki so se tu in tam celo med seboj dotikale. Dimitrij je naslonil glavo na dlani in čakal, čakal. Vendar manj, kot je predvideval. Kmalu je skozi vrata planil Žan, z razpetim sukničjem, v rokah pa je držal neurejen sveženj papirjev. Dimitrij je bliskovito pritisnil na vzmet, ki je premikala vrtljivi stolček in vstal. Trenutek ali dva sta se pozorno motrila. Nato pa je Žan poskočil, razkrečil noge in se pognal od tal, tako, da je s petami pristal točno na prstih Dimitrijevih stopal in je ta moral zakričati od bolečine. Vendar mu Žan ni dal do sape. Že se je drl nanj, besno in brez prediha.

— Prekleti delomrzneži, pijavke, vsi ste enaki! Če bi se le malo zavedali, kaj vam nudimo! Kadar bi ga najbolj potrebovali, ga ni! Vlačugari se nekje, jaz pa naj opravljam njegove dolžnosti...

— Kdo? Zakaj? je vprašal Dimitrij, ko se je osvobodil Zanova teže in je tudi bolečina nekoliko popustila. Umaknil se je v kot in se naslonil na steno.

— Kdo? Zorž! je razburjeno odvrnil Zan.

— On je službeno odsoten...

— Že, a s kom!

— Tega ne vem...

— Ti ni povedal? Zanov glas je postal miren, oprezen. — Ne veš, kam je odšel, s kom, čemu?

— Niti sanja se mi ne. Enostavno izginil je...

— Praviš izginil... Prej si trdil, da je na službenem potovanju... Ne izmikaj se. Razpolagamo s sredstvi, ki te spravijo k priznanju. Ne sili me, da jih uporabim. Eno ali drugo?

— To je preprosto sklepanje. Kolikor toliko poznam Zorža. Služba mu je vse. Ne bi tvegala, da bi jo zamudil. Če ga ni, je na službenem potovanju. Ali ni logično? Sinoči ni omenil, da kam namerava. Spal sem kot ubit. Zjutraj pa ga ni bilo... Enako kot zadnjič. Ko se je vrnil, je povedal...

— Kje je bil tedaj?

— Ne vem. Rekel je, da je bil zunaj, nič drugega. Ne zanima me...

— A si ga vseeno vprašal?

— Čisto človeško je, če z nekom živiš v istem prostoru in izgine brez pojasnila... Zanima te, kaj se mu je zgodilo...

— Njemu se šele bo... Čisto človeške stvari, kot jih imenuješ ti, so lahko tudi krinka za kaj drugega. Razen tega ne odločaš ti, kaj je človeško...

— Na primer?

— Vprašanja postavljam jaz. Ti si tu, da nanje odgovoriš. Kje si bil sinoči?

— Doma.

Se kje?

— Nikjer.

— Pa zjutraj?

— Šel sem naravnost v službo.

— Koga si srečal?

— Srečal? Nikogar.

— Zjutraj, ko si vstopil, si se zadovoljno smehljaj. Lahko pojasniš čemu? Si imel za to služben povod? Mi dobro vemo, kaj se pri nas dogaja.

— Prepričan sem, da se nisem smehljaj. Lahko dam častno besedo. Kolikor se spominjam.

— Vrtar ne laže, je spet zarohnel Žorž. — Tu imam njegovo poročilo. Iz šopa papirjev, ki jih je držal v desnici, je izdvojil dva ali tri in z njimi tako naglo mahal pred Dimitrijevim očmi, da ta ni mogel videti, če so sploh popisani. Žan se je z njimi že tako približal, da se je moral umakniti, sicer bi mu jih, razburjen kot je bil, lahko še zasadil v oči. Saj so bili trdi, gladki in beli, skoraj s kovinskim sijajem.

— Prav nič me ne zanima, kaj počenjajo vratarji. Vse je odvisno od tega, kaj zahtevate od njih. Zahtevajte resnico...

— Kaj pa blebetaš? Žanov obraz je izražal nestrpnost željo, da bi se mu porogal, a tudi zadrego, ker tega ni mogel storiti.

— Ti blebetaš, je dvignil glas Dimitrij. — Po pravici ti povem, da me utrujaš. Prekletu zoprn si in nesodoben. Napisal bom o tebi poročilo. Strokovno si ničla. O, z menoj se ne boš igral! Rad bi videl tvojega inšpektorja...

— No, je Žan na mah postal zelo prijazen. — Ne jezi se. Pomeniva se prijateljsko. Med nama niso potrebne nikake skrivnosti. Priznam, da nisem ravno najbolj spreten. Oprosti, moj poklic je nekaj povsem drugega. Nekaj zelo navadnega... Vidiš, niti ne spomnim se več kaj, ker sem tudi nanj že pozabil. Že v mladih letih sem se posvetil velikemu cilju, enako ali vsaj podobno kot ti...

— Nadaljuj, a zapomni si, da te nisem nič vprašal...

— Zaradi enega samega spodrsnjaja? Saj sva se prav dobro razumela... Vem, kako bo... prej ali slej me bo izpodrinil kdo od mlajših. Morda ravno ti... Svet ni ravno pravično urejen, to si upam trditi. Ne samo tu, tudi drugje. Načelniku upam zabrusiti v nos...

— Nabira se, je neprisadeto odvrnil Dimitrij.

— Eh, ne bodi tak! Vsaj malo razumevanja lahko imaš. Še nisi okusil življenja...? Saj ti popolnoma zaupamo. Jaz še posebej. Takoj si se mi priljubil. Vzbudil si mi očetovska čustva... Prav. Ne zaupaš mi... Dal ti bom v roke orodje, s katerim me lahko pogubiš. Rad bi te prepričal, da ti hočem samo dobro: Razumi me prav... Imel sem majhno nalogo, še jo imam... Moram jo izvršiti. Ali bi ti ravnal drugače, če bi dobil podobno nalogo? Služba je služba.

— Kakšno nalogo?

— Ugotovil naj bi, čemu si prišel k nam. Ustanovili smo posebno komisijo, ki naj razišče tvoj primer... Tajno, seveda, zato nikomur niti besede!

- Nič drugega? Zakaj nisi vprašal naravnost?
- Ker ne bi povedal tistega, kar hočeš prikriti?
- Točno! Dimitrij se je dvoumno nasmehnil. — In kaj si dosegel zdaj? Poročal bom načelniku. Niti besedice ne bom izpustil, prekleto da ne!
- Ne morem ti prepričati, če se ti zdi tako prav, je spravljivo in trdo rekel Žan, položil papirje na mizo in sklenil roke kakor k molitvi:
- Prosim, prosim... Priznam, da jaz na tvojem mestu ne bi ravnal dosti drugače. Zlasti ne, če bi imel tvoja leta. Vse življenje je še pred teboj in od tvojih prizadevanj bo odvisno, kakšno bo. Kaj bi bilo z nami, če zlo izgine? Toda ne bo... Moj strah je neutemeljen. Mladi rod ne bo izgubil svoje osnove. Tudi ti ne... Dosegel boš, kar želiš. Vsi delamo tako, kdo bi ti mogel prepričati...
- Delam se, kot da te razumem, ga je opomnil Dimitrij.
- Prav! Poteptaj me! Zarij se mi v želodec! Izbij preostalo zobovje, iztakni mi oči, je z otožnim glasom prosil starec. — Vrzi me na gnojišče! To je usoda vseh predhodnikov, in jaz nisem zate nič drugega kot prst, iz katere boš zrasel. Nekoč boste priznali, da sem vam vsem skupaj krčil pot, toda zasluge za odločilno dejanje boste pridržali zase, dokler vas vaši potomci ne bodo prav tako uvrstili med predhodnike... Ne, moj predmet ni poučevanje zgodovine, ker se človek ne rodi zato, da bi se učil zgodovino, temveč, da jo dela. Da ugotoviš to, moraš imeti moja leta in moje izkušnje... Za hip se je zamislil, strmel v tla, nato pa nadaljeval: — A ko jih imaš, nimaš časa, da bi jih izkoristil... Mladi, nasilni, brezobzirni in brezkompromisni, natanko taki, kot si ti, gredo preko naših trupel... Nekaj pa bi ti vendarle rad povedal: Upoštevaj, da sem prehodil isto pot, na katero si zdaj stopil ti. Mlad sem bil in služiti sem hotel veliki stvari. Danes pravimo »naša velika stvar«. Ni bilo vedno tako, marsikaj se je moralo spremeniti, da je postala takšna... Mnogo sveta sem prehodil, ko sem iskal kraj, kjer bi mogel »stvari« najbolje služiti. Zapustil sem dom in starše, odpovedal sem se lastni družini in vsemu udobju. Trpel sem lakoto in žejo ter vsakršno pomanjkanje. V trmastem brezupu je zorela moja podoba. Gube so mi razbrazdale čelo, roke so omahnile od utrujenosti, dokler nisem našel tistega kraja. Metal sem ljudi iz pernic, budil sem jih iz temnih kleti in iz zatohlih podstrešij, neutrudno sem hodil od vasi do vasi in oznanjal novo resnico. Pomisli, ljudje so šli za menoj, nekateri najbolj prizadevni so celo tekli in me prehitevali. V začetku je bil moj glas edini, samotno je odmeval po zapuščenih kamnolomih, po železniških tunelih in kanalih velikih mest. Tako obupno samotno, da me je včasih bilo strah samega sebe. Potem ko so se ljudje znašli v stiski, ko so bili pripravljene slediti vsakemu klicu, ki je obetal rešitev, je postajal moj glas vse bolj in bolj šibak. Sprva smo vzklikali v zboru, pre-

vzemali so za menoj napeve, ki sem jih jaz prvi zanesel mednje, vpraševali so me, kako naj ravnajo v tem ali onem primeru. Sčasoma pa, sčasoma samega sebe nisem več slišal. Drugi so postali glasnejši, predrugačili so moje pesmi in jih prepevali po svoje. Mnogih ni bilo mogoče več prepoznati. Polagoma so se mi vzbudili dvomi, če sem jih res vse to učil jaz. Zdramljeni iz stoletne otopelosti so pokazali nenadkriljiv zanos, in šel sem z njimi, ponosen, da nadaljujejo moje delo. A ga niso samo nadaljevali, tudi dopolnjevali so ga, tudi spreminjali. Celó potvarjali so njegov smisel. Lagali, kradli, varali in ubijali so zanj. Jaz sam s svojim idealom nisem imel več kaj početi, prišel sem pač v leta... No, to je dolga zgodba, zgodba zase... Hotel sem povedati nekaj drugega, nekaj, kar se nanaša na naju... Morda boš kdaj brskal po analih našega mesta. Tam je zapisano, da sem temelje tej stavbi postavil jaz. Pa ne samo temelje, sodeloval sem pri njeni gradnji od začetka do konca, še danes sodelujem. Ti ne veš, a ti zaupno povem, da smo prav danes začeli z gradnjo novega nadstropja... Da, da, čisto posebno nadstropje, ki ga od zunaj ni opaziti. Služilo bo, bogve čemu bo služilo... Ne gre za to... Razumeš? Upravičeno lahko postavim vprašanje, kaj bi bilo s to hišo, če ne bi bilo mene... Morda boš rekel, da bi bili tu drugi. Morda. Toda bil sem jaz. A kaj je z menoj, ko sem še vedno tu? Kakšno delo opravljam? Kar se gabi drugim, odrinejo meni. Res da je to moja usoda, vse življenje me preganja. Zdaj pa bi se lahko nehalo. Niti najmanjšega priznanja nisem zaslužil, prezirajo me vsi od kraja in se me izogibajo. Celó načelniki in inšpektorji! Vzemimo načelnika Edvina ali Stenovica... Za roke sem ju pripeljal v to hišo, ko sta bila še negodna mladeniča, mlajša od tebe... Posadil sem ju v mehka naslanjača in ju negoval, kot bi bila moja lastna otroka. Namesto žuljev so jima rasle puhaste blazinice in ne da bi vedel kdaj, sta se prav ta dva začela prva posmehovati moji sivi glavi, začela sta mi ukazovati. Nisem imel druge izbire, moral sem ju ubogati, kot ju ubogajo drugi. Jaz sam sem jih učil poslušnosti do njiju, samemu sebi bi pljunil v usta, če bi se obrnil zoper njiju. Tega nisem niti hotel, a glej, kako so me ponižali... Tebi, ki si novinec, moram razlagati svoje težave in te prositi za razumevanje, čeprav ne boš nikoli napravil tistega, kar sem jaz. Samo zato, ker je v meni prekipelo, ker se nisem več obvladal, a to je neodpušljivo... Moj položaj je iz dneva v dan slabši. Čutim, kako izgubljam svoje dostojanstvo. Ne bi se rad znašel na cesti, osramočen in zapuščen, s svojim koncem v posmeh vsemu svojemu življenju. Ne zaradi sebe, jaz imam do vsega svoje posebno stališče. (Zakaj ga ne bi smel imeti, če o njem nikoli ne govorim?) Zaradi drugih, zaradi tistih, ki prihajajo, ki se hočejo posvetiti našim ciljem... Glej, vse sem se razkril pred teboj. Če si res tak, kot trdiš, če se res hočeš posvetiti nečemu vzvišenemu, ne boš stopil na hrbet izmozganemu starcu samo zato, da bi se povzpел više. Glej, zaupam ti, ... Verjamem, da si eden od tistih,

ki bi mogli vrniti sijaj izgubljenega zlata... Vidiš, pričarati svetlobo, ki nima nobene osnove... Ti še nimaš kaj izgubiti, jaz vse, kar je ostalo... Gre za nekaj nepomembnih podatkov, ki jih moram dobiti od tebe, ne da bi te zanje naravnost vprašal. Razumi pravilno: Zaupamo ti vsi, in ker ti zaupamo, bi ti hoteli odstraniti vsako sled nezaupanja do nas... Če nisi brez srca, boš upošteval moj položaj. Morda si že sam zaslutil, da gre za načelo... Od kod izvirajo moje težave? Imam preteklost, ki je drugi nimajo. Ta jih tako zelo moti. Ker je ne morejo vzeti, bi jo radi osmešili, mene pa odstranili. Če nočeš pomagati njim, moraš meni.

Zan je potegnil iz žepa robec ter si obrisal oči in lica. Dimitrij skoraj ni verjel svojim očem, ko je videl, da se mu obraz blešči od mokrote. Moških solz ni bil vajen, pa se je prepričeval, da so resnične.

— Tvoja žalost ni prava, je dejal hladno.

— Zališ me, ponižuješ, je vzkliknil starec.

— Robec si namočil v vodi, je vztrajal Dimitrij. — Ovij ga! Stisni ga!

— Ni res. To so moje prejšnje solze. Poln jih je. Moje življenje ni kot tvoje. Glej! Stisnil je robec, in na tla je kanilo nekaj kapelj. — Žalost, sama žalost...

Dimitrij je nekaj trenutkov molče strmел v starca, ki je še vedno hlipal. Cutil je, da je sam miren in da se obvlada. Zavedal se je, da ne more molčati, a še ni vedel, kaj naj reče. Končno se je domislil neke zgodbe.

— Zadnjega ne razumem, ker sem prvo pozabil! To seveda ni šala in tudi pozabil nisem ničesar. Ponujata se dve možnosti: Ali da sam nekaj ukrenem ali da poskušam javiti naprej...

— Sam? je živahno poskočil starec... Žalost je na mah izginila z njegovega obraza. — Sam! To je nekaj...

— Nikakor ne. Takšno možnost zavračam. Zgodovina jo je obsodila. Na žalost jo nekoliko poznam, čeprav je nisem ustvarjal. Ostane druga... Poročal bom načelniku...

— Ne! Za boga, ne! je strah spet spregovoril iz Žana. — Uničil me boš, jaz pa sem ti zaupal. Samo tega ne stori! Vse bom naredil zate, kar koli boš želel. Vdano ti bom služil. Ti se niti ne zavedaš, kako zelo me boš potreboval. Že zdaj ti lahko pomagam. Od mojega poročila je odvisno...

— Odporen sem proti tvojim poročilom.

— Ti morda, a ne drugi. Ne bodi tak, ne bodi tak! Na kolenih te prosim! Res je padel na kolena in objel Dimitrijeve noge. Hlipal je glasno, a obzirno, solze so padale samo na tla. V presledkih med glasovi je bila tišina tako popolna, da je bilo slišati vsako posebej, kako je kanila na pod. Šele čez dolgo časa je Žan spet dvignil glavo: — Tudi če vse sporočiš dalje, mi nič ne moreš. Zanikal

bom, prič nimaš, vse si si izmislil le zato, da bi me osramotil, da bi izpodkopal moj ugled. Bodi prepričan, da o meni ne dvomijo, starejši sem od njih. Če tebi očitam, kar bi moral njim, bodo hoteli dokazati, da oni mislijo drugače. Podprli me bodo. Ti pa si nov, brez položaja. V hipu se te lahko znebijo. Odšel boš, kakor si prišel. Brez prič. Ti nikakor ne moreš škodovati meni, temveč le jaz tebi...

— To zadnje se mi zdi resnično. Prav imaš... Ne morem ti zaupati. Dolgočasiš me... Končajva! Hotel si neke podatke, zanima te, zakaj sem tu... Vstani!

— Natančno tako, je ustrezljivo potrdil Žan. — Dovoli, zapisal bi...

— Ti kar piši, kot je vsem znano in kot je razvidno tudi iz mojih dokumentov, sem prišel zato, da bi služil velikemu skupnemu cilju.

— Seveda, to je povsem drugače, se je vzradostil Žan. — Ko si prišel, si rekel Stenovici, da hočeš služiti kakemu vzvišenemu cilju. Čemu kakemu? Našemu, se reče. Napisal bom, da si že tedaj mislil tako, a si se slabo izrazil. Zgolj terminološka napaka...

— Ali so še kakšni drugi vzvišeni cilji razen naših?

— Hja, po svoje imaš prav. Ne bi jih smelo biti. Ampak ni popolnoma izključeno, da jih ni. Vam mladim ni nič sveto. Ti si me prvi opozoril na to možnost... Če jih ne bi bilo, čemu bi se jih sicer bali?

— Jaz jih ne poznam! je vzkipeł Dimitrij.

— Jaz tudi ne, je pritrđil Žan. — Ampak, takole, med prijatelji, se pa včasih le prizna, da je mogoče živeti na več načinov.

— Nič ne skrbi. Tega ne bom pisal, jasno. Je pa tako pri nas... Svetujem ti, da si jasnejši. Saj si lepo povedal, kaj hočeš. Ne gre pa tega predolgo ponavljati, ker sicer vzbudiš dvom, da ti gre za nekaj drugega. Prepričan sem, da misliš to, kar govoriš. Tvoja nepokvarjenost me privlačuje. Če hočeš kakor koli delovati, moraš ostati tu... Ne navajam te na laž, gre samo za način izražanja. Tak način zahtevamo, medtem ko laž neusmiljeno preganjamo. Zapisal bom, da hočeš služiti našemu velikemu cilju, tako kot bodo zahtevali tvoji predpostavljeni. Dodal bom imena in nazive, kakor se spodobi.

— Ali ne obljubljaš preveč?

— Koliko te obvezujejo takšne izjave, si lahko že presodil. Sprožil si pa načelno vprašanje... Ali obstajajo cilji sami zase, ali pa morda le v naši Ustanovi, v tej hiši. In v tem zadnjem primeru ne bi bilo neumestno vprašanje, če brez ljudi, ki jo vidijo... Ne, ni treba odgovoriti! Sel sem predaleč. Kot da vprašanje ni bilo zastavljeno! Ostaniva pri tvojih obveznostih... Ko ti bodo dodelili delo, boš popolnoma samostojen. Dvomim, da se v celoti zavedaš, kaj to pomeni. Zdaj pa dovoli še majčkeno podvprašanje. Nanj si sicer že odgovoril, a ne bi bilo napačno, če bi še enkrat. Ne zaradi mene, zaradi drugih. Kaj si pravzaprav predstavljaš pod izrazom »naši cilji«? V kraju tvojega prejšnjega delovanja so

prav tako obstajali neki cilji. Zdi se, da njim nisi mogel več služiti, ker si prišel k nam. Dalje: Kakšno nagrado si obetaš za svojo službo?

— O vsebini ciljev smo že dostikrat razpravljali. Doslej so bili moji odgovori še vselej zadovoljivi. Toda vidim, da ti je moja preteklost neznana. Izvedeti hočeš nekaj, kar ni napisano? V tem primeru je bilo pa pisanje nepotrebno. To je lahko tvoja sodba o tistih, ki so ga dali. Naj govore dejstva. Vzbujaš vtis, da ti niso dostopna in to je zame tudi podatek. Začenjam dvomiti o tvojem službenem poslanstvu. Ne razpolagaš z nobenimi dokazali, da nisi tu v svojo lastno zabavo. Poznam nekoga, ki se mu je to že pripetilo.

— V temle trenutku ne gre za to, kaj se je v resnici zgodilo, temveč za tvojo oceno tega... S tvojimi dosedanji izjavami ne morem pred načelnika. On hoče novo gradivo. Stiliziral jih bom tako, da ga bodo zadovoljile. To bom storil iz čisto prijateljskega nagiba... Ne boš pozabil, kaj si mi obljubil? Privatno sva si vendarle lahko popolnoma odkrita... Najbrž si imel v preteklosti težave: Da bi se jim izognil, si zapustil tisti kraj in zdaj se ga ne spominjaš rad. Ne pričakuješ nikakega plačila za svoja dejanja, za svojo zvestobo, to je popolnoma razumljivo. Le zaključki so iz tega manj ugodni. S preprostim sklepanjem postane jasno, da si nagrado daješ sam. Iz tega pa sledi, da si sam tudi merilo. Stvar postane zelo osebna.

— Le kdo v svojem osebnem življenju ni imel težav? je zamišljeno povzel Dimitrij. Če vsa moja dejavnost izvira le iz njih, potem je seveda vse skupaj le privatiziranje. To bi mi rad dokazal? Samo pri meni, seveda! A pri tebi? Pri tebi je vse posvečeno in vzvišeno, ti si ves neoseben? Zato, ker stojiš nad menoj? Ker vprašanja postavljaš ti, jaz pa moram nanje odgovarjati?

— Da. Približno tako. Strinjam se s tvojim odgovorom. Nekatere poteze tvojega obraza pričajo, da si hodil pozno spat. Zaradi stvari ali zaradi ženske? To me zanima kar tako. Uradni del pogovora je končan in zdaj sva lahko popolnoma sproščena. Vse bom uredil jaz...

— Vse se pripeti človeku.

— O njej je že nekaj znanega. To je najbrž tista, ki te še vedno obiskuje. Menda je včeraj stala na stopnicah. Njena gorečnost je obetajoča. Na tvojem mestu bi ji prepovedal, da prihaja sem. Njeno ime je tuje in kdo ve, kaj pomeni...

— Pride vselej, kadar sem v stiski, prepričana, da mi bi lahko pomagala. Vsa njena posredovanja se izjalovijo, kot sedanji poskus. Če mi svetujejo, naj jo odstranim, jo skušajo pridobiti zase. V nobenem primeru ne odvrne nesreče. Ni taka kot so druge, a tega si niti dopovedati ne da. Prihaja, še vedno prihaja...

— Potemtakem si imel težave tudi z moškimi?

— Če dodamo še otroke, potem nimamo nobenega spola več. Zdaj pa mi ti povej, kdaj si zadnjič spal z žensko?

— Kako? Kako? Spal z žensko? Tu so vendar uradni prostori...

— Priznavaš torej, da to opravljate kar po pisarnah.

— Ne razumem te! To je nesramno podtikanje. Moje privatno življenje je strogo ločeno od službe in to prav na poseben način. Med tema dvema deloma mojega življenja ni nobenega vpliva. To je zelo koristno...

— Pa si se izkazal?

— V službi? Saj veš, da sem prejel številne pohvale...

— Ne, v postelji ali kjer koli... Zdaj ko je uradnega razgovora konec, lahko še malo pokramljava o osebnih zadevah. To je vendar čisto človeško — med prijatelji.

— Hja, saj veš, star sem že... Mladost je za menoj, najlepša leta sem posvetil delu. Vse drugo je bilo tako, tako, mimogrede. Oprosti, zdaj pa bom moral dalje... — Imaš ženo, otroke?

— Ne poznam njihovih imen... Ampak, prijatelj, čemu vse to? Pustiva privatnost in banalnosti. Sva zato tu? Mi težimo k višjim ciljem... Sicer pa, čas mi je potekel, šel bom... Sestavil bom poročilce, da bi ti kar zijal nad njim, če bi ga videl. Žal ga ne boš mogel videti. Je pač tako. So stvari, ki so močnejše od nas. Veseli me, da sva se bolje spoznala... Še nekaj: Ni prav, če si do mene nezaupljiv. Razumeš? O tebi moramo zvedeti vse. Bolje, da priznaš meni, ker bom znal presoditi, kaj je neoddojkljivi del tvoje osebnosti in kaj samo slučajna pritiklina. Kako je s preteklostjo in kako s sedanostjo. Oboje ti želim lepše, kot je moje. Všeč si mi. Oprosti... lahko bi bil moj sin. Obeta se ti lepa prihodnost in takrat ne smeš pozabiti name, na svojega očeta. Morda sem sebičen, toda jaz si ne morem več dovoliti nobene utvare. Tudi tebe bi rad vodil mimo njih. Slučaj je nanesel, da tvoj primer proučujem jaz, zaradi odsotnosti nekaterih tovarišev... To je tvoja sreča. Kdo drug bi to opravil z največjo strogostjo. Ta plat ti je morda neznana. Ves si še oglat. To je pravica tvojih let, a tudi pomanjkljivost. Od mene je odvisno, kako te bodo ocenili, od tega pa vse nadaljnje.

Dimitrijevič pogled se med pogovorom ni niti za hip oddaljil od Žanovega obraza. Sledil mu je z resnično zavzetostjo. Sledovi solz so bili na njem še vidni, in to je bilo vse, kar je opazil. Žan je bil že med vrati, ko se je Dimitrij le zganil. — Pozabil si naočnike!

— Eh, je stavec zmignil z rameni. — Danes mi gre vse narobe. Vzel je naočnike in z vodenimi, brezbarvnimi očmi še enkrat pogledal Dimitrija.

— Oprosti. Načelnika Edvina najdeš v zgornjem nadstropju, druga vrata levo . . . Neslišno je izginil v inšpektorjevi pisarni in takoj za tem se je Dimitriju zdelo, da sliši od tam slabo zadržano hihitanje. Glas je bil bolj ženski kot moški, a čigav je bil, ni bilo mogoče z gotovostjo presoditi. Vrnil se je k mizi in se zatopil v časopis.

Kmalu nato je na vrata močno potrkalo, kot da hoče nekdo vstopiti. Kljub Dimitrijevim pozivom, se vrata niso odprla, trkanje pa se je nadaljevalo. Zvenelo je kot opomin.

BOJAN PISK: PESMI

I.

Molk
je globoko sklonjen
nad vodó,
ki temna,
plaha
prisluškuje vanj,
kdaj ji ga vzame
iz objema
klie
prcbujéne ptice.

Molk
sanja nad vodó.
Z rokami tihimi
ji sega
prav na dno
srcá.

Tvoje teló
je odprto pod slastjó
molčanja.
Na tvoje čelo
pada
plah,
temám
odsev vodé.

II.

Prišla je
po ozkem pramenu
večera
z žejnim,
razprtim vonjem
telesa.

Prišla je
do slapa
mojega molka
in legla
v toplo travo
svojih želja.

Ljudje
so sklonili glavé
čisto k tlom,
le davna jesen
je z izgubljenim obrazom
gledala v naju
smehljaje
in vdano.

III.

Ptice
zvenijo med soncem
kot bela,
mladostna iskanja.

Deklica — žena
je zaihtela
pod njihovim letom
in skrila pred sabo
med mrtve dlani
spominov
svoje telo.
Pridi,
nevesta moje samote.

Temne,
negibne so r ke
spominov
in blizu so ptice.
Pridi,
da zazvenijo
v globokem jutru
spoznanj.

IV.

Leživa
v topli postelji
večera
vse bliže sebi
vase izgubljena
in vse dlje
od pritajenih senc
glasov.

Odhajajo drevesa,
zadnji,
trudni svatje.
Se v mraku
r dostna
so pela
s tvojimi očmi,
ki zdaj zven 
kot temna,
zrela trava
pod strmim vonjem
mojih žil.

V.

Zibljem
na tvojih bokih
bolest hrepenenja
in slast

utrujene,
vroče polti.

Drevesa
prihajajo k nama
v svate
mimo ljudi
in mimo besed
in polagajo k tvojim nogam
darove molčanja.

VI.

Moje oči
so sivo,
zapuščeno gnezdo.

Ptice tvojih želja
so odletele
nekega jutra
iz njih
brez klica,
visoko
čez polja.
v varno
in glasno zavetje
besed.

Jočite,
trave,
drevesa
in rože.
Moje oči
so sivo,
zapuščeno gnezdo.
Tiho žalujte
in ne kažite
svojih solzá
ljudem.

VII.

Slutnja
presojne tišine
sklanja rumene misli
trav
v toplo,
zvenečo vdanost
čakanja.

(Človek ostal bo sam.)

Druga ob drugi
bodo umrle
strmo,
smehljaje
z iskreno besedo
zemlje.

Človek
bo smrti tuj.

I.

Pravijo,
da je pomlad.

Dekleta
diše po parfumih
božansko
in hodijo s svojimi fanti
s postelje v kino
in spet nazaj,
kot vse leto.

Le
sključena starka
ima čudne oči
in bi rada
mordá

po samotni stezi
med drobne,
uboge spomine.

Ja.
Pravijo, da je pomlad.

II.

Joči.
Joči.
Mojim očem
je večer
razodel
svojo skrivnost.

Joči.
Breze in zvezde
rastó
iz moje krvi
daleč
in dlje,
vedno dlje
od tvojih zenic.

Zjoči se
v belem avtu
soprogu na rami.
Zjoči se tiho.
S solzámi
iz najlona.

III.

Deklica
v rdeči,
pretesni obleki
je pozabila
nekjé
pisano žogo.

Mati
s prosojnim obrazom
stoji ob njenih očeh,
ki so dale
le drevju
otrplo skrivnost,
in jo boža
pred spanjem
po vlažnih rokah
kot vsa leta.

Deklica
v rdeči,
pretesni obleki
je pozabila
nekje
pisano žogo
in skoz presojni
materin glas
tiho prinesla
v odprte sanje
kapljo krvi.

IV

Velika,
sinja ljubezen dneva.

Oči
brez zvezd,
otrple s poljubi deklet
iz noči,
so zaspale
široko odprte
na toplih dlaneh
tišine.

Velika,
sinja ljubezen dneva
bo našla v njih
solzé.

Človek v statutih delovnih organizacij

Bogdan Kavčič

Z zakonom določen rok, do katerega morajo vse gospodarske organizacije v Sloveniji izdelati in sprejeti svoje statute ter jih dati v obravnavo občinskim skupščinam, je 9. april letos.¹ Gospodarske organizacije, ki so do sedaj to že storile in je njihove statute že tudi obravnavala občinska skupščina, lahko zaenkrat še preštejemo na prste. To pa pomeni, da smo sredi procesa izdelave in sprejemanja teh aktov, saj je časa le še malo. Vendar podatki kažejo, da je še vedno nekaj takih gospodarskih organizacij, ki so z delom šele začele.

Kakšno vlogo naj bi imel statut v delovni organizaciji? Pogosto srečamo formulacije v obliki analogij z Ustavo: »mala« ustava, »ustava podjetja« itd. Vsekakor je statut temeljni normativni samoupravni akt gospodarske organizacije, ki naj obravnava vsa vprašanja v zvezi s specifičnimi pogoji upravljanja in poslovanja posameznega podjetja. Zato ni čudno, da je bilo v izdelavo statotov vloženo toliko truda. Pravzaprav skoraj v vsakem statutu najdemo specifične in originalne rešitve posameznih problemov; poskusi prilagoditve teh rešitev na specifične pogoje podjetja, so pravilo in ne izjema. Razveseljivo je, da kljub velikemu številu gospodarskih organizacij na razmeroma majhnem teritoriju Slovenije le izjemoma najdemo statute, ki so v celoti ali vsaj deloma prepisani.

Kljub temu pa vendarle ne moremo mimo nekaterih določil, ki v statutih so ali pa zato, ker jih v statutih ni, ne da bi povedali nekaj kritičnih misli. Statuti so temeljni samoupravni akt in od določil v statutih v znatni meri zavisi tudi razvoj samoupravljanja in s tem tudi razvoj ekonomike v posameznih delovnih organizacijah. Postopek za spremembe že sprejetih statotov ne bo enostaven niti kratek. Zato je vsebina sprejetih statotov toliko bolj pomembna.

¹ Vsi podatki, ki jih navajamo v tem prispevku so iz analize 121. osnutkov statotov delovnih organizacij s področja industrije (74), gradbeništva (20) in kmetijstva brez zadrug (5) ter uslužnostnih dejavnosti (22), ki jo je naredila komisija za družbeno samoupravljanje pri Republiškem svetu zveze sindikatov Slovenije. Statuti s področja industrije, gradbeništva in kmetijstva so zbrani na osnovi reprezentativnega vzorca gospodarskih organizacij z nad 100 zaposlenimi. Statuti s področja uslužnostnih dejavnosti predstavljajo kvota vzorec za obrt, trgovino in gostinstvo. Kvote so bile določene na osnovi števila zaposlenih v teh skupinah gospodarske dejavnosti. Prvotno planirani vzorec je bil večji, vendar se je pri zbiranju materiala pokazalo, da približno polovica gospodarskih organizacij z navedenih področij, do roka zbiranja (25. I. 1964) še ni imelo izdelanih osnutkov statotov.

V tem sestavku bomo obravnavali:

- informiranost proizvajalcev
- dolžnosti in pravice proizvajalcev

na osnovi materiala, ki smo ga dobili z analizo konkretnih osnutkov statutov.

Naš namen je, opozoriti vse odgovorne družbene činitelje na odprta ali nezadostno rešena vprašanja. Zato se bomo seveda ustavljali predvsem ob tistem, kar je pomanjkljivo, manj pa ob dobrih rešitvah.

Kako osnutki statutov obravnavajo informiranost proizvajalcev?

Sociološke študije pri nas in v tujini vedno znova ugotavljajo, da je ustrezna informiranost nujen pogoj vsake participacije. Če torej hočemo doseči, da bo posameznik v določenem primeru aktiven, ga moramo najprej informirati. Ni pa informiranost tudi zadosten pogoj za aktivnost. Če je nekdo informiran, s tem še ni zagotovljena njegova aktivnost.

Da bi dosegli, da bodo proizvajalci tudi res aktivni samoupravljalci, da bo upravljanje čimbolj neposredno, jim je treba najprej zagotoviti možnost, da bodo informirani o vsem tistem, kar spada na področje dela samoupravnih organov.

Zanimalo nas je, kako obravnavajo vprašanje informiranosti statuti delovnih organizacij. Najprej navajamo podatek, koliko statutov o informiranosti sploh govori, ne glede na to, kako jo obravnava. Informiranost, kot pravico proizvajalca, omenja naslednji odstotek² statutov:

- iz industrije 88 %
- iz gradbeništva 65 %
- iz kmetijstva 3 od 5 analiziranih statutov
- iz uslužnostnih dejavnosti 55 %

Če sprejmemo tezo, da je informiranost nujen pogoj aktivnosti, potem nam ti podatki ne kažejo posebno dobrega stanja. Poudariti seveda velja, da če nek statut sploh ne govori o informiranosti, to ne pomeni *nujno*, da delavci v tem podjetju ne morejo ničesar zvedeti o poslovanju, uspehih, neuspehih itd., ampak to samo omogoča tako stanje, dovoljuje da določen posameznik ali določen organ v taki delovni organizaciji ne da delavcu željenih informacij. Za taka podjetja oziroma za sestavljalce takih statutov se dejansko postavi vprašanje, kako si predstavljajo neposredno samoupravljanje. V praksi se to prav lahko zreducira na informiranje o tem, kar tisti, ki z informacijo razpolaga, želi, da bi se zvedelo, ne pa tudi o čem drugem. Ostale informacije prihajajo do delavca le po neformalnih, neinstitucionaliziranih virih, zato so pogosto neobjektivne in deformirane. V takem primeru je lahko najti odgovor na razmeroma pogosto postavljeno vprašanje, zakaj se opravlja »po vogalih« javno pa ne govori.

Situacija je zlasti kritična v manjših delovnih organizacijah. Iz navedenih podatkov sledi, da zlasti v uslužnostnih delovnih organizacijah. V industriji pa je

² Ker so odstotki računani od razmeroma majhnih števil jih ne smemo absolutizirati. Pomembne razlike nastopijo le pri velikih razlikah med odstotki.

glede na število zaposlenih (velikost podjetja) situacija sledeča: o pravici informiranosti delavca govori naslednji odstotek statotov:

- 101 do 300 zaposlenih 77 %
- 301 do 500 zaposlenih 91 %
- 501 do 1000 zaposlenih 91 %
- nad 1000 zaposlenih 96 %

Torej tudi v industriji tem večji del statotov govori o pravici informiranosti, čim večje so delovne organizacije. Treba pa je poudariti, da je situacija v industriji nasploh znatno boljša kot v gradbeništvu in zlasti kot na področju uslužnostnih dejavnosti.

Samo načelna navedba, da imajo proizvajalci pravico biti informirani, še ne pomeni dosti, če ni določen način informiranja (kanali) in kdo je koga dolžan o čem informirati. Od tistih statotov, ki navajajo pravico proizvajalcev, da so informirani jih kakih 20 % ne navaja načinov informiranja, ne navaja po katerih kanalih lahko dobijo delavci informacijo.

Med kanali pa najpogosteje navajajo objave na razglasnih deskah, ki običajno obsegajo predloge dnevnih redov sej samoupravnih organov in objavo sklepov s sej teh organov. Sledijo: v večjih podjetjih interni časopisi ali bilteni, v manjših pa razobešanje zapisnikov ali sestanki. Ostale kanale statuti navajajo manj pogosto: okrožnice, objave po zvočnikih, zbere delovnih enot, posebne publikacije, ki jih sprejme vsak član kolektiva, javne tribune, razna posvetovanja samoupravnih organov v kolektivu itd.

Učinkovitost različnih kanalov informiranja je zelo različna. Študije s tega področja v glavnem soglasno ugotavljajo, da je najuspešnejši način informiranja razgovor z znanci, prijatelji oziroma sodelavci in predpostavljenimi na delovnem mestu. Ta oblika informiranja je v statutih omenjena le redko, pravzaprav izjemoma, poleg ostalih oblik. Če v to obliko ne štejemo raznih sestankov, o katerih študije tudi kažejo, da niso učinkoviti načini informiranja o stvareh, ki posameznika najbolj zanimajo, potem npr. le 3 od 74 analiziranih statotov industrijskih podjetij omenjajo to obliko informacije, le 1 od 20 analiziranih statotov gradbenih podjetij, nobeden od kmetijskih delovnih organizacij in nobeden statut delovnih organizacij s področja uslužnostnih dejavnosti. Sestanke (zbere enot, zbere kolektiva ipd.) omenja nekaj več statotov. Kot smo že rekli gre tudi pri sestankih za obliko ustnega obveščanja, ki pa je manj učinkovita, kakor neposredni razgovor. Gre namreč za to, da se sestanki običajno sklicujejo poredko, le ob važnejših prilikah, da je potreben določen čas za sklicanje in da se informacije med tem razširijo po poti neformalnih stikov v delovnih skupinah. Da pride pri tem pogosto do izkrivljenja in pristranosti pa smo že omenili. Razgovori v majhnih, po možnosti tudi neformalnih grupah, se odlikujejo zlasti po tem, da prisotni o tistem vprašanju dobijo dodatne informacije; da za to ni potreben poseben prostor, čas za zbiranje itd.

Pri tistem delu statotov, kjer je določeno kdo koga o čem informira, pa se v več kot polovici statotov govori, da razne službe, organi samoupravljanja, direktor itd. morajo informirati kolektiv ali delavce o svojem delu, planu, problematiki podjetja itd. Lahko torej ugotovimo, da v določenem, sicer razmeroma majhnem delu statotov le najdemo pozitivne rešitve v zvezi s problemom informiranja delavcev. Treba pa bi bilo stremeti, da bi bilo takih rešitev še več.

Pot za doseg tega je zahteva po konkretizaciji: kdo koga o čem in kdaj informira. Analiza statotov kaže, da so tam, kjer so informacije konkretizirali, tudi našli pozitivne rešitve. Seveda pa je dejanski vzrok takih rešitev bolj verjetno dosedanja praksa na tem področju, kakor samo težnja po konkretizaciji.

Eden bistvenih elementov uspešnosti informacij in njihovega vpliva na aktivnost informiranih je čas, kdaj je o akciji delavec informiran. Če pričakujemo, da bodo informacije vzpodbudile posameznika k aktivnosti, potem je nujno, da je informiran o akciji predno je izvedena. Konkretno: če hočemo, da bo neka odločitev delavskega sveta izraz volje celotnega kolektiva, ne samo izvoljenih predstavnikov v delavskem svetu, potem tega gotovo ne bomo dosegli, če bomo kolektiv obvestil šele potem, ko bo delavski svet že sprejel sklep. Če torej hočemo, da bodo delavci res lahko vplivali na odločitve, da bodo resnični samoupravljalci, potem je nujen (a ne zadosten) pogoj, da bodo najprej obveščeni o tem o čemer naj bi odločali. Le z objektivnim in predhodnim obveščanjem lahko zagotovimo nujen pogoj (poudarjam: ne zadosten) za res demokratično odločanje.

Kaže, da so sestavljalci statotov na ta element v glavnem pozabili. V določilih kdo informira o čem kolektiv imamo že tam, kjer ta določila sploh so v statutu — torej manj kot v polovici statotov v industriji in gradbeništvu — v glavnem le določila, da ga morajo informirati o raznih sklepih ali njegovih izvršitvah, malo pa je določil iz katerih bi se dalo sklepati, da gre za informacijo pred akcijo.

Problem smo zajeli še z drugih plati. Zanimalo nas je, če statuti predvidevajo kakšno posvetovanje organov upravljanja s proizvajalci pred sprejemom odločitev. To pravzaprav ni toliko problem informiranja kot problem vplivanja na odločitve, vendar ga v zvezi z informiranostjo omenjamo zato, ker predstavlja neko mero informiranosti pred odločitvijo in je tako realiziran vsaj eden od pogojev za aktivnost. Analiza je pokazala, da predvideva konzultacije samoupravnih organov z delavci pred sprejemom pomembnejših odločitev naslednji odstotek statotov:

- v industriji 59 %
- v gradbeništvu 45 %
- v kmetijstvu 3 od 5 statotov
- v uslužnostnih dejavnostih 50 %

Podrobno analizo, za kakšno vsebino so predvidene take konzultacije, bomo podali na drugem mestu. Zaenkrat navajamo le ugotovitev, da so konzultacije predvidene v glavnem le za večje načelnejše odločitve in so v večini primerov vezane na odločitve v obliki referendumov. Razlike med majhnimi in velikimi podjetji niso bistvene. Verjetno bi kazalo razmisliti, koliko je tako stanje v skladu z intencijami Ustave in drugih samoupravnih aktov.

Za službo informiranja so potrebna materialna sredstva, brez katerih je uporaba določenih načinov informiranja nemogoča. V analizi smo ugotavljali koliko statotov iz posameznih področij dejavnosti predvideva kakšna materialna sredstva za obveščanje. Dobili smo naslednje odgovore:

- v industriji 4 %
- v gradbeništvu 5 %

— v kmetijstvu —

— v uslužnostnih dejavnostih —

Nadalje smo analizirali tudi, kako je v statutih z določili o javnosti informacij, poslovno tajnostjo in odnosom med temi dvema določili. O javnosti informacij govori naslednji odstotek statotov:

— v industriji 58 %

— v gradbeništvu 35 %

— v kmetijstvu 3 od 5 statotov

— v uslužnostnih dejavnostih 36 %

Določila o poslovni tajnosti pa vsebuje naslednji odstotek statotov:

— v industriji 81 %

— v gradbeništvu 55 %

— v kmetijstvu nobeden od 5 analiziranih

— v uslužnostnih dejavnostih 59 %

Zanimalo nas je predvsem razmerje med temi določili. Mogoče je namreč, da so določila o poslovni tajnosti takšna, da zavirajo informiranost članov kolektiva o določenih vprašanih poslovanja, poslovnih uspehov itd. v podjetju. To je mogoče zlasti tam, kjer nimajo točno določeno, kaj se smatra za poslovno tajnost. V večini primerov imajo podjetja, zlasti večja, posebne pravilnike o poslovni tajnosti, ki jo opredeljujejo zlasti s tem, da delavci določenih informacij ne smejo posredovati izven podjetja. Primerov, da bi s tem vsaj delno zavirali informiranost znotraj podjetij, je po oceni naših ocenjevalcev statotov razmeroma malo:

— v industriji 16 %

— v gradbeništvu 15 %

— v kmetijstvu —

— v uslužnostnih dejavnostih 10 %

Kot že rečeno gre pri tem predvsem za neprecizna določila o poslovni tajnosti ali pa za primere, kjer teh določil sploh ni, kar se da izrabiti za prikrivanje določenih podatkov znotraj kolektiva.

Ker so pravice in dolžnosti med seboj povezane, ker v demokratičnem sistemu samoupravljanja ne more biti pravic brez dolžnosti ali dolžnosti brez pravic, nas je zanimalo, kako statuti delovnih organizacij obravnavajo ta problem v zvezi z informiranostjo. Kako obravnavajo pravico do informiranosti smo že govorili, preostane še vprašanje, kako obravnavajo dolžnosti v zvezi z informiranostjo; z drugimi besedami, če na pravico do informiranosti vežejo tudi kake dolžnosti proizvajalcev. Podatki iz analize kažejo, da v večini statotov informiranost ni obravnavana tako, da bi bile na pravice vezane tudi dolžnosti. Različne dolžnosti, vezane na pravico do informiranosti omenja naslednji odstotek statotov delovnih organizacij:

— v industriji 28 %

— v gradbeništvu 20 %

— v kmetijstvu 2 od 5 analiziranih

— v uslužnostnih dejavnostih —

Situacija je torej še najboljša v industriji, čeprav se ne razlikuje bistveno od gradbeništva. Zanimivo pa je, da od 22 analiziranih statutov s področja uslužnostnih dejavnosti 11 statutov govori o pravici do informiranosti, nobeden pa ne navaja, da bi bile na to pravico vezane tudi kake dolžnosti. Glede na velikost podjetij na področju industrije v odgovorih na to vprašanje ni bistvenih razlik.

In kakšne so dolžnosti, ki so vezane na pravico proizvajalcev, da so informirani, kjer statuti o tem govorijo. (Podatki se nanašajo samo na industrijo in gradbeništvo.) Vse navedene dolžnosti se reducirajo na naslednje (odstotek od vseh analiziranih statutov):

Dolžnosti vezane na informiranost:	V industriji	V gradbeništvu
da čuva poslovno tajnost	9 %	5 %
da se ravna po sprejetih sklepih	5 %	9 %
da daje pripombe in predloge	4 %	—

Ostale dolžnosti se pojavljajo le v posameznih primerih.

Navedene dolžnosti, vezane na pravico do informiranosti lahko ocenimo kot pozitivne, le da je raznoličnost zelo majhna in da so dolžnosti v statutih formulirane premalo pogosto. Verjetno bi kazalo dati večji poudarek aktivnosti v zvezi z informiranostjo in predvideti oblike te aktivnosti. Če se skupina delavcev ali pa posameznik ne strinja s sklepom, ki ga je sprejel delavski svet ali kak drug organ upravljanja v podjetju, potem je njegova dolžnost, da temu organu na nek način sporoči, zakaj se s sklepom ne strinja, ne pa da se enostavno po njem ne ravna. Organ, ki je sklep prvotno sprejel, pa mora pripombe obravnavati in nanje odgovoriti, odgovor pa prizadetim sporočiti. Takih določil pa v stutih v glavnem ne srečamo.

Dolžnosti in pravice

Statut naj bi kot temeljni normativni samoupravni akt poleg drugih določil vseboval tudi opredelitev položaja in vloge posameznika, delavca in samoupravljalca v delovni organizaciji. V zvezi s tem nas je zanimalo, kakšne pravice in dolžnosti (kajti pravica je obenem tudi dolžnost) dajejo statuti delovnih organizacij posameznemu delavcu. In ne samo to. Zanimalo nas je tudi, če statut predvideva oblike, načine, pota ipd., po katerih lahko posameznik-proizvajalec uresničuje, realizira pravice in dolžnosti, ki mu jih daje statut. Samo dajanje nekih pravic v obliki splošnih deklaracij ni dovolj. Zagotovljena mora biti pot, po kateri to pravico lahko realizira ali celo določene sankcije za tistega, ki ga ovira pri realizaciji. Kaj pomaga delavcu, če v statutu piše, da ima pravico dajati pripombe na delo strokovnih služb, če mu pa obenem ni zagotovljen način, da bi se spoznal z njihovim delom. Jasno je, da tudi možnost seznaniti se z delom teh služb ni dovolj. Delavec ima pravico dajati pripombe in predloge, toda če ni določeno, kdo mora te pripombe obravnavati, v kakšnem času nanje odgovoriti ipd., potem je dajanje pripomb lahko neučinkovito.

Če pa nekdo enkrat, dvakrat ali celo večkrat daje pripombe, ki jih nihče ne obravnava, ki se nekje zgubijo ipd., potem je preveč pričakovati, da jih bo dajal še naprej.

Najprej nas je zanimalo, kako statuti delovnih organizacij obravnavajo tiste pravice, ki jih delovnim ljudem zagotavlja že Ustava (9. člen Ustave SFRJ). V Ustavi navedene pravice smo še razčlenili, tako da smo dobili 17 pravic oziroma dolžnosti. Rezultate bomo zaradi obširnosti gradiva prikazali shematično.

Pravice in dolžnosti	% statotov ki ju navaja		
	v industriji	gradbeništvu	usluž. dejavn.
da upravljajo delovno organizacijo	92	50	32
da organizirajo proizvodnjo	73	30	5
da skrbе za razvoj načrte, programe delovnih organizacij	73	30	23
da odločajo v menjavi proizvodov in storitev	55	10	18
da odločajo in razpolagajo z družbenimi sredstvi	86	40	27
da razporejajo dohodek delovne organizacije . .	78	40	31
da zagotavljajo razvoj materialnih osnov svojega dela	75	35	5
da delijo dohodek med delovne ljudi	77	55	36
da odločajo o vstopu novih ljudi v njihovo delovno organizacijo	74	30	27
da odločajo o prenehanju delovnega razmerja in drugih razmerij	74	35	14
da odločajo o delovnem času	59	45	27
da odločajo o delovnih pogojih	73	45	9
da odločajo o varstvu dela	74	70	9
da zagotavljajo notranjo kontrolo in javnost dela	51	20	5
da si zagotovijo svoje izobraževanje	71	60	45
da odločajo o zviševanju osebnega in družbenega standarda	67	15	14
da odločajo o odcepitvi, kooperaciji, integraciji ipd.	95	50	40

Če sprejmemo kot normo, da bi vsaj o pravicah, ki so zagotovljene z Ustavo, morali govoriti vsi statuti, torej 100 %, potem z ugotovljenim stanjem ne moremo biti zadovoljni. Vendar velja poudariti, da je situacija v statutih industrijskih delovnih organizacij v celoti znatno boljše kot pa v gradbeništvu, na obeh teh dveh področjih gospodarske dejavnosti pa še izrazito boljša kot na področju uslužnostnih dejavnosti, torej obrti, gostinstva in trgovine. Kmetijstva zaradi premajhnega števila analiziranih statotov (5), v primerjavo nismo vključili, čeprav iz analiziranih statotov kmetijskih gospodarstev in kombinatov lahko sklepamo, da je situacija podobna kot v industriji. Prav tako smo ugotovili, da med industrijskimi podjetji z ozirom na velikost (število zaposlenih) ni bistvenih razlik.

V navedenih podatkih so upoštevani vsi tisti statuti, ki o posameznih pravicah sploh govorijo, ne glede na to ali konkretizirajo realizacijo ali ne. Kriterij ocene je bil torej razmeroma nizek. Vendar celo ob nizkem kriteriju situacija ni zadovoljiva. Preden bi komentirali posamezne podatke si še oglejmo, v kolikšnem delu statotov iz posameznih področij dejavnosti se predvideva kakršno koli obliko realizacije teh pravic. Podatki o tem, koliko statotov govori o realizaciji pravic in dolžnosti so naslednji:

Pravica in dolžnost	% statotov, ki predvideva realizacijo (računano od vseh analiziranih)		
	v industriji	grad- beništvu	usluž. dejavn.
da upravljajo delovno organizacijo	55	30	23
da organizirajo proizvodnjo	37	28	5
da skrbе za razvoj, načrte, programe delovne organizacije	41	15	23
da odločajo o menjavi proizvodov in storitev . .	35	10	18
da odločajo in razpolagajo z družbenimi sredstvi	44	20	18
da razporejajo dohodek delovne organizacije . .	41	20	18
da zagotavljajo razvoj materialnih osnov svojega dela	36	20	5
da delijo dohodek med delovne ljudi	48	35	27
da odločajo o vstopu novih ljudi v njihovo de- lovno organizacijo	41	10	9
da odločajo o prenehanju delovnega in drugih razmerij	47	15	5
da odločajo o delovnem času	36	25	23
da odločajo o delovnih pogojih	40	30	5
da odločajo o varstvu dela	45	65	5
da zagotavljajo notranjo kontrolo in javnost dela	36	20	0
da zagotavljajo svoje izobraževanje	43	65	23
da odločajo o zviševanju osebnega in družbenega standarda	43	10	5
da odločajo o odcepitvi, kooperaciji, integraciji	57	45	36

Statotov, ki navajajo način realizacije navedenih pravic je manj, kot tistih, ki pravice sploh navajajo. Največje razlike so v industriji, kjer od tistih statotov, ki pravice omenjajo, navaja konkretizacijo le 47 %—64 %, v gradbeništvu so razlike za kakih 10 %, na področju uslužnostne dejavnosti pa so v povprečju še manjše. Razlike so torej tem manjše, čim manjši je odstotek statotov, ki o obravnavanih pravicah sploh govorijo.

Vsekakor pa navedeni odstotki ne kažejo zadovoljivega stanja. V statutih industrijskih podjetij se samo za dve od navedenih pravic v več kot polovici statotov, predvideva neka oblika konkretizacije. Na ostalih področjih pa je stanje še slabše. Vprašanje, kje je človek v statutarnih določilih, se postavi z vso ostrino. Pravtako pa se obenem postavi vprašanje, kje je realizirano neposredno

sodelovanje zaposlenih pri samoupravljanju gospodarskih organizacij. Kaže, da so sestavljalci statotov pozabili na marsikaj. Vzemimo na primer samo pravico do odločanja o delitvi osebnih dohodkov, ki jo navaja 77 % statotov industrijskih podjetij, 55 % gradbenih podjetij in le 36 % s področja uslužnostnih dejavnosti. Kaj je z ostalimi?

Verjetno gre v precejšnji meri za uzakonjenje obstoječega stanja. Različne raziskave so namreč pokazale, da je znatno število podjetij, kjer imajo odločilno besedo v zvezi z delitvijo dohodkov tako imenovani vodilni ljudje, ali upravna linija, t. j. direktor, vodje obratov in mojstri. V določenem delu statotov je npr. vse o pravicah delavcev praktično prepisano iz devetega člena Ustave SFRJ in ničesar več. Spet drugje so vse pravice delavcev zreducirane na pravice, ki izvirajo iz delovnega razmerja in so določene s pravilnikom o delovnih razmerjih itd. Na splošno je v statutih malo govora o neposrednem proizvajalcu in njegovih pravicah. V večji meri so obdelane kazni z vsemi vrstami sankcij.

Toda, če vsaj v statutih niso zagotovljene osnovne, z Ustavo določene pravice samoupravljalcev, potem je situacija v praksi verjetno še slabša. Možna razlaga takega stanja bi bila, da gre v bistvu za nerazrešen konflikt med klasično hierarhično shemo proizvodnje in pa še premalo izdelano shemo organizacije proizvodnje v pogojih samoupravljanja. Če bi v statutih dali samoupravljalcem pravico, da organizirajo proizvodnjo, da delijo dohodek, da zagotavljajo razširjeno reprodukcijo itd., in tudi zagotovili način, kako to pravico uresničujejo, potem seveda klasična hierarhijsko organizacijska shema pade, ne more več vzdržati. To ima svoj odraz tudi v nekaterih statutih: nekatere pravice, ki so delavcem zagotovljene v splošnih določilih so v nasprotju z določili o pristojnosti različnih organov ipd. Na osnovi izvršene analize smemo trditi, da so marsikje zavestno ali instinktivno ta konflikt rešili tako, da so neposrednega proizvajalca okrnili pri njegovih samoupravnih pravicah, ki mu jih zagotavlja Ustava in ki bi jih morali konkretizirati statuti. S tem pa so se v bistvu odločili za korak, ki praktično vodi v stagnacijo samoupravljanja in reafirmacijo klasične sheme upravljanja in vodenja proizvodnje. Kot zanimivost velja navesti, da ta princip organizacije v proizvodnji vse bolj opuščajo že tudi v nekaterih kapitalističnih deželah, torej tam, kjer se je prvotno oblikoval.

Nastane vprašanje, kdo v tistih podjetjih, kjer statuti tega niti ne omenjajo, odloča o vprašanjih na katere se nanašajo navedene pravice? Teoretično je seveda mogoče, da gre samo za spodrselaj, da so namreč na to določilo pozabili, da pa bodo v praksi odločitve s teh področij prepustili neposrednim upravljalcem. Toda še verjetneje je, da so te odločitve prepuščene nekemu drugemu, ki odloča v imenu delavcev ali za delavce, ne pa delavcem samim. Pravniki sicer pravijo, da kar ni prepovedano, je dovoljeno. Vendar je to za uveljavljanje določenih pravic v praksi premalo. Seveda pa bi bilo treba to vprašanje še dodatno raziskati, da bi bili zaključki v celoti veljavni.

Posebej nas je zanimalo, za katera vprašanja statuti predvidevajo, da delavci odločajo neposredno. Kot obliki neposrednega odločanja smo upoštevali referendum in zbor kolektiva oziroma enote. Dobili smo naslednje podatke (navajamo samo tiste kategorije, ki se ponavljajo pogosteje):

Odloča neposredno o	% statuten, ki predvidevajo tako odločitve	
	v industriji	v gradbeništvu
združitvi ali odcepitvi podjetja	57	25
o sprejemu ali spremembi statuten ali pravilnikov	41	—
o spremembi predmeta poslovanja	22	5
o letnem ali perspektivnem planu	20	5
o odpoklicu organov samoupravljanja	19	—
o dolžini delovnega časa	14	—
o osamosvojitvi ali priključitvi delovne enote	11	20
o delitvi osebnih dohodkov	9	15
o tem, kaj gre na referendum	4	—

Določilo, da zaposleni odločajo neposredno o ostalih vprašanih kot npr. o gradnji stanovanj, o raznih reorganizacijah, o investicijah, ki gredo iz čistega dohodka na račun osebnega dohodka, o zaključnem računu ipd., se v statutih pojavljajo le v posameznih primerih.

Uslužnostnih dejavnosti v primerjavo nismo vključili, ker je v glavnem v njihovih statutih le splošno določilo: odločajo neposredno o vseh vprašanih poslovanja podjetja (32 %); o konkretnih vprašanih pa se prav tako govori le izjemoma.

Navedeni podatki v celoti najbrž niti ne potrebujejo več komentarja. Zadostuje, da si jih ogledamo in o njih razmislimo. Potreben pa je temeljit dogovor o družbeni akciji pred sprejemom statuten. V tem smislu bi verjetno kazalo izdelati določeno shemo zahtev, o katerih pravicah oziroma dolžnostih bi morali statuti delovnih organizacij govoriti in delovne organizacije opozoriti, da morajo biti v statutih nakazane možnosti realizacije teh pravic in dolžnosti. Ob tem se bo verjetno postavilo vprašanje o razmejitvi med odločanjem delavskih svetov in kolektiva v celoti, se pravi, o čem odloča referendum oziroma zbor kolektiva in o čem delavski svet. Gre v bistvu le za eno, namreč, kako pritegniti kolektiv. Če je zagotovljeno, da pride do izraza mnenje celotnega kolektiva, potem je vseeno, ali odloča kolektiv v celoti ali le delavski svet.

Drugačna pa je situacija, če delavski svet nima izdelanega postopka konzultacije kolektiva pred sprejemom neke odločitve. V tem primeru gre več ali manj le za mnenje tistega dela kolektiva, ki je včlanjen v DS, ne pa za mnenje celotnega kolektiva. V taki situaciji bi bilo seveda treba zagotoviti sodelovanje kolektiva, zagotoviti, da bo predloge članov kolektiva kdo obravnaval in nanje odgovarjal in obratno, da jih bodo organi upravljanja konsultirali pred odločitvijo ne pa, da jih bodo obveščali o že sprejetih sklepih.

V statutih najdemo dva načina opredeljevanja vsebine referenduma: ali je določena konkretna tematika, ki smo jo npr. že našeli, ali pa je določeno, da lahko zahteva referendum delavski svet, določeno število članov kolektiva ipd.

Verjetno ustrežata obe rešitvi, če se le druga ne izrodi v to, da nekdo — pa četudi organ samoupravljanja — odloča o čem naj se kolektiv izreče z referendumom in o čem ne. Prav tako v statutih skoraj ne najdemo besede o potrebnih pripravah za referendum. Običajno sta predvideni le dve možnosti odgovorov: »za« ali »proti«. Postavlja se pa vprašanje, zakaj se opredelijo tisti, ki pravzaprav ne vedo zakaj gre, ki jim problematika ni tako jasna, da bi lahko zavzeli neko lastno stališče. Če se morajo odločiti za eno ali drugo, potem je verjetno, da se odločijo na osnovi slučajnih vplivov. Statuti bi morali zagotoviti tako obliko referenduma, ki bi omogočala kontrolo, koliko je tistih, ki nimajo lastnega mnenja. To bi bila verjetno možnost tretjega odgovora: »ne vem«, »neodločen«, ali kaj podobnega.

Razumljivo je, da se navedene pripombe nanašajo na izvedbo referenduma, kot je o njem govora v statutih. Bistveno za referendum je priprava. Če priprava ne bo zadostna, če delavci o problemu ne bodo imeli lastnega mnenja, če se bodo odločali na osnovi slučajnih vplivov, če se ne bodo zavedali posledic svoje odločitve, se lahko referendum sprevrže v najbolj nedemokratičen način izsiljevanja določenih odločitev.

V tem smislu bi bilo verjetno smotrno postaviti neke okvirne zahteve do vsebine statotov. Delovne organizacije naj sicer same najdejo ali izberejo najboljšo rešitev za njihove prilike, treba pa bi bilo nakazati nujnost, da čim točneje in konkretnjeje opredelijo v svojih statutih vsaj tiste pravice, ki jih delovnim ljudem zagotavlja Ustava. Lahko predpostavljamo, da bo v tistih organizacijah, ki tega ne bodo naredile, prej ali slej prišlo do večjih ali manjših kriz, ko se bo ob čisto določeni problematiki pokazala pomanjkljivost statotov in bodo delavci hoteli uveljaviti upravljalске pravice.

Konkretizacija teh pravic in dolžnosti ter iskanje najprimernejših oblik njihove realizacije, bi pomenila nadaljni korak v razvoju samoupravljanja in rušenje mezdnih odnosov v delovnih kolektivih; prav tako kot njihova nekonkretizacija pomeni v bistvu možnost stagnacije samoupravljanja, njegovo vsebinsko siromašenje in izroditev v svoje nasprotje.

Seveda pa je samo razpravljanje o tem premalo. Potrebna je hitra in učinkovita družbena akcija, če hočemo da bo samovoljo posameznikov res zamenjalo demokratično odločanje vseh prizadetih.

Nadalje nas je zanimalo, katere pravice in dolžnosti, razen tistih, ki so delovnim ljudem dane z Ustavo, statuti delovnih organizacij še navajajo. Pri tem smo bili pozorni zlasti na tiste pravice in dolžnosti, ki so neposredno razvidne že iz pozitivne zakonodaje. Tako npr. nismo posebej obravnavali pravic kot je npr.: da je voljen in da voli; da ima pravico do socialnega zavarovanja, plačanega dopusta ipd.

Če od vseh pravic, ki so delovnim ljudem zagotovljene v statutih odštejemo tiste, ki jim jih zagotavlja Ustava in one, ki jim jih zagotavlja zakonodaja, potem ostane še zelo malo. Oglejmo si katere pravice in dolžnosti še dajejo statuti delovnim ljudem. Najprej pravice. Navedli bomo samo tiste, ki se pojavljajo pogosteje — za industrijo in gradbeništvo ter uslužnostne dejavnosti (v %):

Pravice	industrija	grad- beništvo	usluž. dejavn.
dajanje mnenj, predlogov in pripomb organom upravljanja	31	25	41
pravica do stanovanja	8	—	—
pravica do dela na delovnem mestu, ki odgovarja njegovim sposobnostim	4	5	27
pravica do uporabe vseh sredstev za rekreacijo, ki so last gospodarske organizacije	7	5	—
dajanje predlogov za izboljšavo dela	9	—	—
pravica do pravne zaščite v podjetju	5	—	—

Posamezno se pojavljajo še nekatere pravice. Tako se npr. le enkrat pojavi pravica da predlaga vodjo delovne enote, da imajo žene in invalidi posebne pravice itd. Omeniti velja, da navajajo statuti industrijskih podjetij precej več pravic delovnih ljudi kot pa statuti gradbenih in uslužnostnih podjetij. Zanimivo je, da samo en statut govori o temu, da imajo delavci pravico urejati medsebojne odnose.

Kot je razvidno iz navedenih podatkov, daleč največ statutov na vseh področjih dejavnosti navaja, da imajo vsi delavci pravico dajati mnenja, predloge in pripombe v zvezi z različno problematiko podjetja, ponekod celo, da imajo pravico kritizirati nepravilnosti. So pa le redki statuti, v katerih so tudi določila, kdo mora te predloge obravnavati, nanje odgovarjati — v kakšnem roku itd. Na splošno lahko rečemo, da je največja hiba statutov prav to, da v njih ni predviden način realizacije posameznih pravic delavcev.

V pomembno večji meri kot statuti predvidevajo realizacijo pravic, pa predvidevajo dolžnosti delavcev. To velja zlasti za tiste dolžnosti, ki govorijo o odnosu delavca do podjetja. Za taka določila imajo nekateri statuti tudi do 15 členov, ki podrobno obravnavajo vso kadrovsko politiko. Med dolžnostmi, ki jih statuti nalagajo zaposlenim, se pogosto pojavljajo (v %):

Dolžnosti	industrija	grad- beništvo	usluž. dejavn.
da se drži reda in predpisov	20	—	5
da opravlja svoje delo z odgovornostjo	18	45	9
da uporablja zdravstvena in tehnična zaščitna sredstva	11	20	—
da razvija tovariške odnose	11	—	23

Ostale dolžnosti, ki jih statuti še navajajo, smo obravnavali že na drugih mestih, ali pa se pojavljajo le posamezno. Na splošno statuti zelo malo govorijo o urejanju odnosov med članik kolektiva, o odnosih na delovnem mestu, o rekreaciji itd. Kaže, da je bil ogromen trud, ki je bil vložen v izdelavo statutov, usmerjen predvsem v obdelavo odnosa delavec — delovna organizacija, manj

pa v obravnavanje odnosov med delavci samimi. To pa gotovo ni slučajno, ampak je verjetno odraz sedanjega stanja, ko redka podjetja skrbijo tudi za odnose znotraj kolektiva, ne pa samo za tehnologijo. Pri tem seveda pozabljajo, da je človek osnovni faktor v proizvodnji, da človek usmerja in kontrolira proizvodnjo. Zato se pogosto zgodi, da investicije v materialne osnove dela nimajo tistega učinka, kot bi ga pričakovali.

Samovolja določenih posameznikov, neupoštevanje osebne iniciative, avtoritarnost namesto sodelovanja ipd. so gotovo osnovni vzroki, ki zmanjšujejo delavčevo delovno motivacijo, njegovo osebno zadovoljstvo in iniciativnost ter samostojno mišljenje. Ne moremo trditi, da so v vseh statutih delovnih organizacij omenjeni problemi pozitivno rešeni. Večina statutow to problematiko načenna, so pa tudi taki, ki jo sploh ne omenjajo. Nekateri pa jo tudi rešujejo.

Slovenska oblika impresionizma v delu Ivana Groharja

Janez Pirnat

Na prvi pogled izgleda, da predmet tega sestavka ni več sodoben. V središču pozornosti je bil v letih po prvi vojni. O poreklu slovenskih oblik likovne umetnosti so takrat zavzeto razpravljali z različnih stališč. Da izid teh razprav ni bil dokončen, nas opozarja kritika, ki jo je doživel slovenski impresionizem po drugi vojni (leta 1949), ko je bil označen kot »zapoznela moda«, prevzeta od francoske in nemške umetnosti. Vprašanje prevzemanja, preoblikovanja in samostojnosti oblik, je danes še vedno živo. V tej zvezi se pogosto pojavljajo trditve in očitki med umetniki in v pisanju o umetnosti. Poskus, ponovno spregovoriti o slovenski obliki impresionizma, je lahko upravičen; v določenem smislu tudi zato, ker imamo različne predstave o pojmu »internacionalne umetnosti« in ga uporabljamo v vseh mogočih pa tudi nemogočih zvezah. Če sploh hočemo ohraniti temu pojmu kak pomen, bi bilo potrebno omejiti njegovo vsestransko uporabnost in ga nekoliko ostreje določiti.

Pri tem poskusu bomo izšli iz domneve, da obstajajo zakonite zveze med notranjo organizacijo umetnine — njeno obliko stila — in določeno situacijo stvarnosti. Razumljivo je, da načelno ne moremo izvzeti iz določene stvarne — zgodovinske situacije nobene okoliščine, da gre torej za celoten sklop med seboj povezanih okoliščin. S tem je iskanje »pravih zvez« precej otežkočeno, če ne izhajamo hkrati iz predpostavke, da temelji družbenost na enakosti v občutkih med ljudmi.¹ Doživljanje likovne umetnosti je v prvi vrsti čutno doživljanje, torej doživljanje oblik, zato bi moralo biti tudi razumevanje umetnosti v prvi vrsti razumevanje oblik — stila. Če izhajamo iz posebne oblike (slike itn.), ki

¹ Navezujemo se na Leninove opombe k Feurbachovi knjigi o Leibnitzovi filozofiji, kjer govori o nerazdružljivosti mišljenja in jezika. — V. I. Lenin: »Filozofske sveske«, Kultura 1955 — Beograd.

na nas učinkuje, iščemo tedaj tiste zveze vzajemnega učinkovanja med posamičnim in splošnim, ki določajo obliki pomen. Opredelitev pomena je namen tega iskanja.

Vprašanje stilnega obrata od meščanske umetnosti 19. stoletja k impresionizmu za nas ni tako zanimivo. To spremembo v slovenski umetnosti si je kar preveč lahko razložiti z vplivi od zunaj, kjer je prišlo do obrata tri desetletja prej. Bolj zanimivo pa je vprašanje avtohtonosti slovenskega impresionizma, vprašanje, če smo z njim dobili specifično obliko, ki jo tudi površno vzeto — ni mogoče izenačiti s francosko ali nemško. Osvetlitev porekla in pomena te oblike je glavni namen našega poskusa.

S tem, da smo izključili obravnavo splošnega stilnega obrata in se odločili za raziskavo porekla in pomena naše oblike impresionizma, je hkrati jasno, da nas zanima predvsem tisto, kar je umetnik prejel kot *pojem predstavljanja od prejšnjih generacij in kako se je v njem razvijal ta pojem dalje*.² Domnevamo torej, da predpostavlja obstoj slovenske oblike impresionizma zvezo z določenimi kolektivnimi izkušnjami našega ljudstva, predvsem z načinom gledanja, z načinom doživljanja stvarnosti. S tem smo razvili za naš primer uvodno postavko o enakosti v občutkih med ljudmi, na katerih temelji družbenost.

Slovenski impresionizem je bil v začetku 20. stoletja nov pojav le glede na našo kulturno sredino. Če smo kljub temu prepričani, da je naša oblika impresionizma tako samosvoja, da vzdrži primerjavo celo s francosko, potem časovni zaostanek ne more biti *značilen* za avtohtonost naše oblike. S prepričanjem, da je bil slovenski impresionizem »nov pojav« oziroma »zazpoznela moda«, si ne moremo zadovoljivo razjasniti vprašanja o avtohtonosti naše oblike.

Precej upravičeno lahko domnevamo, da bo prišlo v sodobni kritiki in publicistiki do raznovrednotenja kriterijev kot so: »najnovejši pojav«, »novo odkritje«, »najnovejše dognanje«, »drzen eksperiment« ipd. Z njimi je določeni obliki priznано prvenstvo, prav nič pa je ne odvezuje od njene nadaljne usode, v kateri lahko postane oblika »zazpoznela moda« ali pa ostane »priznana vrednota«.

Ko je razpravljal o vzrokih za spremembo stila je zapisal H. Wölfflin, da so se pojavile za umetnika *nove možnosti stila le zato, ker je imel za seboj že toliko starih možnosti*.³ V skupne izkušnje sodijo torej na eni strani tiste možnosti, ki jih je umetnost določene skupnosti že izčrpala, na drugi pa tiste oblike, ki so nastale kot splošna posledica človekovih proizvodjalnih oziroma delovnih odnosov do prirode.⁴ Hkrati z ustvarjalnimi odnosi, s katerimi spreminja določena skupnost strukturo prirode tudi doživlja stvarnost na določen način. Na *določen* način doživeta stvarnost predstavlja tedaj skupno izkušnjo v širšem smislu in nanjo se navezuje tudi umetniška dejavnost.

Zdi se, da je razlikovanje med splošnimi in posebnimi izkušnjami še celo potrebno, če obravnavamo pojav slovenskega impresionizma. To kar je prejel kot posebno — umetniško tradicijo od našega meščanskega slikarstva v 19. stoletju, ne bi mogli imenovati do *kraja izčrpano možnost. Pojem predstavljanja*,

² H. Wölfflin: »Kunstgeschichtliche Grundbegriffe«. — Abschluß, 3. Das Warum der Entwicklung. (Pojem predstavlja — Darstellungsbegriff).

³ Prav tam.

⁴ Primerjaj Henry Lefebvre: »Contribution à l'esthétique«. Prevod: »Prilog estetici« Beograd 1957, str. 52.

ki ga je zapustilo to slikarstvo je bil verjetno prešibek, da bi ga lahko impresionisti razvijali dalje. Zato domnevamo, da se njihove predstave — vsaj v začetku — niso navezovala na posebno — umetniško tradicijo, ampak na tiste splošne izkušnje našega ljudstva, ki so se kot posledica aktivnega razmerja do pokrajine odrazile naknadno v načinu gledanja, v načinu doživljanja te pokrajine.

I.

Kot strnjena skupina s skupnim slikarskim nazorom, so impresionisti prvič močno izstopili iz povprečja na II. slovenski umetniški razstavi v Ljubljani leta 1902.⁵ Meščanska kulturna javnost je ta nastop odklonila. Negativno stališče do del mladih umetnikov, je temeljilo na dveh splošnih ugotovitvah: prva je, da to slikarstvo ni *slovensko, ni narodno*; druga pa, da je preveč *pokrajinskih slik*. Omejimo se zaenkrat na drugo ugotovitev.

»Kdor si ogleda razstavo le površno, vidi, da prevladujeta na njej posebno še dva žanra upodabljajoče umetnosti: *pokrajina in pokret*. Pokrajin je letos absolutno in relativno več nego jih je bilo pred dvema letoma... Ali se ne zdi kakemu umetniku samemu, da so npr. pokrajinske slike s samim drevjem že nekoliko monotonske?«⁶

»Vobče bodi rečeno, da se zdi gledalcu razstava podobna slikarsko-umetniški šolski razstavi. Preveč enakih motivov! Drevesa, hiše, vasi, to se ponavlja vedno in vedno...«⁷

Ob teh ugotovitvah bi omenili, da je Jakopič pripisoval pokrajini vlogo v preobratu naše umetnosti in iz tega izvajal sklepe na posebnost slovenskega impresionizma⁸. Ohranjen avtobiografski podatek nam priča, da je tudi Grohar smatral pokrajine za poglobitveni vzrok svojega slikarskega preobrata.⁹

Sprememba v razmerju umetnika do narave, ki se je pojavila z impresionisti na prelomu stoletja je bila enotna: kot na »šolski razstavi« je bila več kot očitna v smislu izbire — »preveč enakih motivov«. Vendar se meščanska kritika ob II. razstavi ni omejila le na očitke v pogledu izbire — *drevesa, hiše, vasi, to se*

⁵ Prvo slovensko umetniško razstavo l. 1900, je javnost pozdravila. O njej so pisali vsi takratni časniki in revije. Med 32-timi razstavljalci, skupina impresionistov še ni tako močno izstopala. Razstava je v celoti izvenela kot narodna manifestacija na tem področju.

⁶ Iz kritike v LZ 1902, str. 714. Kritik pod šifro — A. A.

⁷ Iz nadaljevanja iste kritike na strani 788.

⁸ Dr. Izidor Cankar citira Jakopiča v članku »Jakopičeve skrivnosti« (»Jakopičev zbornik« 1929 str. 20): »Mislim, da mora biti naš značaj drugačen, nego je značaj nemške ali francoske umetnosti... Drugi pogoji, druge posledice. Pokrajina odločilno vpliva na značaj naroda in njegove umetnosti.«

⁹ Odlomek iz Groharjeve avtobiografije se glasi: »...Od tam (iz Gradca) sem šel v Monakovo, kjer sem bil pri Ažbetu in sem poleg tega kopiral v »Stari pinakoteki«. To je vplivalo dolgo name. Šele ko sem se zadnjič leta 1900 vrnil iz Monakovega v Ljubljano, jel sem se počasi otresati prejšnjih vplivov. Kaj je bilo vzrok? Mislim, da največ pokrajine, ker ravno s temi se je začel pri meni preobrat...«

Dr. J. Regali: »Ivan Grohar« DiS 1911, str. 240.

ponavlja vedno in vedno, ampak je branila tudi stari pojem predstavljanja pokrajine:

«... Oni, ki žele uživati prirodo, radovati se nad lepimi razgledi, pohajati lepe, zanimive kraje, takih šteje naše občinstvo obilo, spominjam le na beg meščanov v letovišča, na moderno turistko — iščejo pa velike, obširne razglede, mogočne gorske pokrajine, rekel bi heroizem prirode. Takih stvari pa razstava ni nudila.»¹⁰

Če se spomnimo krajin iz 60-ih, 70-ih let preteklega stoletja, ki sta jih slikala Perenhart in Karinger, bi jih težko lepše označili: to so *veliki, obširni razgledi, mogočne gorske pokrajine. Heroizem prirode* je bil tedaj pojem predstavljanja, kateremu se je podrejela tako izbira kot tudi način predelave naravnih predlog. Če so nastopale v tem slikarstvu figuralne skupine (najbolj pogosto je bil to pastorele), jih je slikar pomanjšal do neznatnosti; kadar je podajal predmete, ki jih je v pokrajini ustvaril človek, so bile to največkrat razvaline. Slikar je tako podrejal predmete svoji predstavi, da bi kar najbolj izrazito prikazal njen pojem — mogočnost naravnih sil — *heroizem prirode*.

V luči kritik ob II. razstavi nam postane dovolj razumljiva sprememba umetnikovega odnosa do pokrajine — vsaj kar zadeva nov način izbire predmetov. Preostane nam tedaj, da se podrobneje seznanimo z načinom predelave naravnih predlog in se tako skušamo približati novemu *pojmu predstavljanja pokrajine*. Pri tem se ne bi zaustavljali s pojasnjevanjem samega impresionističnega načina podajanja, na katerega so se naši slikarji navezali in ki je v strokovni literaturi formalno opredeljen. Moramo pa opozoriti na podrobnost v zvezi s primerjavami med francoskim in slovenskim impresionizmom. Kar zadeva pokrajinsko slikarstvo obstajajo namreč opazne razlike v stilnih spremembah od novoklasične oziroma romantične tradicije 19. stoletja k realizmu oziroma impresionizmu. Po Bernardu Dorivalu povzemamo, da je francoska pokrajina že v 30-ih, 40-ih letih preteklega stoletja postala predmet slikarskega preokreta od romantizma k realizmu. Ta pokrajina je z deli romantičnih, obenem pa že realističnih slikarjev Barbizonske šole, povzročila odločilen odklon od novoklasične tradicije (Joseph Vernet) ter s slikarstvom Théodora Rousseauja postavila temelje realizmu v francoskem slikarstvu. Od tod teče neprekinjena, stopnjevana tradicija krajinarstva preko Couberta, Corota do Moneta. Razen osrednje razvojne smeri ima Francija še celo vrsto slikarjev, ki so še pred impresionizmom odkrivali nove posebnosti, tančine in podrobnosti domače pokrajine. To so Millet, Daubigny, Hervier, Cals, Lepin, Bondin, Ravier itd. Delo francoskih impresionistov je tedaj nadaljevanje velike tradicije francoskega pokrajinskega slikarstva. Impresionizem ni pomenil začetka neromantičnega doživljanja pokrajine, ampak njegovo nadaljevanje in poglobitev. Pokazal je, da v slikarjih še vedno živi strastno zanimanje za naravo in za življenje, ki se doživlja najbolj neposredno, za sodobnost.¹¹

Medtem, ko so se v Franciji postopoma odvijale spremembe med romantičnim in neromantičnim doživljanjem pokrajine okoli pol stoletja, je prišlo pri nas

¹⁰ I. Franke: »Slovenska umetnost« Slovan 1902.

¹¹ Bernard Dorival: »La peinture Française«. Prevod »Francosko slikarstvo«, Mladost, Zagreb 1959.

do obrata brez pravega prehoda, ki ga predstavlja v francoskem slikarstvu realistična tradicija. V našem slikarstvu je bila afirmacija neromantično pojmovane pokrajine nepričakovana, zato je učinkovala svojsko in je spričo nekaterih splošnih okoliščin, nujno dobila poudarjene predznake.¹²

Splošna ugotovitev, da se v slikarstvu slovenskih impresionistov monotono pojavljajo *drevesa, hiše, vasi*, velja na splošno tudi za Groharjevo pokrajinsko slikarstvo. Nekoliko bolj natančen pregled Groharjevih motivov, predvsem pa način njihove slikarske predelave pa kaže navezanost na določen pomen teh motivov, ki bi ga skušali podrobneje opredeliti.

Ko je Grohar začel slikati *Pomlad* je to sporočil Jakopiču v pismu iz Lukovice dne 30. 4. 1903:

»Pričel sem tri slike, portrê in dve pokrajini, v kratkem jih bom še več. So lepe stvari, no pa kaj bom o tem pisal, saj so povsod pod božjim solncem, samo narediti je treba. Jaz se nadjam, da bom en par dobrih stvari napravil, z najboljšo voljo sem začel študirati posebnosti tega ozračja. Je precej razlike med tem in onimi kraji, kjer sem bil.¹³ Tu je vse bolj težko in ni toliko finih nians, kakor tam. To pa je tudi dobro za spremembo, se človek vsaj nauči, da se vsako stvar namala, če bi tudi *hudič* bil. On, mislim, je posebno *interesanten*. Kako pa ti kaj napreduješ? Ali si že kaj dovršil? Vreme je sicer bolj malomestno, pa že gre. Prav za prav, če bi tako ostalo tudi bi ne bilo napačno, bi si naslikal pač oblačni dan, kar bi tudi ne bilo ohne.«¹⁴

Gornja pojasnila o podnebnih okoliščinah so dovolj zanimiva. Svetloba, ki prodira skozi tanke plasti oblakov in enakomerno zataplja pokrajino, jo omogočila svojsko enovitost slikane površine, ki je postala značilna za Groharjevo kasnejše delo. Upoštevanja vreden je tudi podatek, da je potekalo intenzivno delo na treh slikah v daljšem obdobju, kot bi to pričakovali od slikarja, ki je veljal za »čistega« impresionista. Naslednje pismo iz Lukovice ima datum 31. 5. 1903:

»... Jutri bom portre dovršil in do konca tedna pa upam, da bosta dve večji pokrajini gotovi in to mislim, precej dobri. Tako bom vsaj nekaj imel od letošnje pomladi...«¹⁵

¹² Premik v razmerju do pokrajine se kaže tudi v literaturi naše Moderne. Istočasen pojav sorodnih teženj v dveh vejah slovenske umetnosti kaže, da so zato obstajali določeni objektivni pogoji. Slovensko ozemlje je postalo v tej dobi dejansko predmet navskrižnih interesov evropskih velesil. Njihov interes je veljal poudarjeni zemljepisni, politični in strateški važnosti tega ozemlja. Velesile so si nasprotovale glede bodoče pripadnosti našega ozemlja, bile pa so si edine v tem, da za bodočo usodo slovenske zemlje ne more biti merodajna samoodločba slovenskega naroda. Interes velesil je bil tako tesno povezan s težnjo, ki je zanikala slovensko narodno samobitnost prav na ozemlju, ki tvori organski del te samobitnosti. Temu močnemu zunanjemu raznarodovalnemu pritisku je nudila občutljivost naših umetniških osebnosti ustrezen odpor, ki nam do neke mere pojasnjuje, da je imelo pokrajinsko slikarstvo poudarjeno »nacionalno noto« o kateri je pisala celo dunajska kritika ob razstavi leta 1904. Bolj razumljiva je tudi značilnost, da so bile skupne poteze zgodnjih del naših impresionistov močnejše od individualnih razlik.

¹³ Grohar misli na pokrajinske motive v Slovenski Benečiji, kjer je slikal neposredno po izpustitvi iz zapore.

¹⁴ Vse besede podčrtal Grohar. Pismo iz Jakopičeve zapuščine.

¹⁵ Pismo iz Jakopičeve zapuščine.

V prvi vrsti velja podčrtati, da nam Groharjeva pisma iz Lukovice nakazujejo usmerjenost njegovega slikarskega interesa. Ta poteka od *najboljše volje*, da se študira posebnosti določenega ozračja k *misli*, za katero je *posebno interesantno* prav tisto, kar se ostvaritvi zoperstavlja (*če bi tudi hudič bil*). V tem oziru ustreza Groharjev slikarski interes Jakopičevi opredelitvi slovenskega impresionizma: izhodišče umetniškega prizadevanja je *opazovanje življenja, kakor se kaže v naravi in njenih pojavih*. To pa vodi umetnika neizogibno do tega, da začne polagati vso težo na *bistvo umetnosti kot jo on pojmuje in zato izloča vse kar je postranskega*.¹⁶ Groharjevo zadovoljstvo ob tem, da bo *nekaj imel* od pomladi leta 1903, je lahko sledilo samo zavesti, da je *precej dobro* realiziral predstavo pokrajine, kot jo je sam pojmoval. Razumljivo je, da razlage pomena njegovega *pojma predstavljanja* ne moremo terjati od slikarja, ampak da jo lahko iščemo tam, kjer je njegov *poj*m pokrajine učinkoval.

Nemški kritik je zapisal ob Groharjevih delih na dunajski razstavi leta 1904: »Pravilno v delu kakor kak Segantini, toda z lopato namesto lopatico, dela Ivan Grohar. Ta pastozna tehnika daje krasne efekte, ki skoro nikoli ne delajo sile nežno melanholičnemu občutju. Naravnost sijajno deluje ta manira na primer v sliki: »Spomladi«. Kaos barv, predelan z lopatico, zgleda na distanco kakor s cveticami posejan travnik.«¹⁷

V kontekstu citiranega odlomka dobi Groharjeva *predelava* kaosa barv z lopatico take predznake, ki so različni od tehnično slikarskih. Na videz gre sicer za razliko med slikarsko tehniko in med razpoložensjskimi učinki. Zanimivo je, da se isto nasprotje ter podobne opredelitve slikarske tehnike in njenih učinkov, ponavljajo po vrsti še v štirih ocenah Groharjevih del na dujnaski razstavi:¹⁸ Njegova *pastozna tehnika* je značilna po svojem *kontrastnem čudnem nametu z lopatico*, ki je v bližini *jedva znosen* in se razlikuje od Segantinijeve — Grohar nima *mojstrove lahke, gibčne roke* — to je *grob*o delo — z *lopato namesto lopatico*. Pustimo ob strani vrednostne sodbe in se, tudi glede opredelitve učinkov slikarske tehnike, omejimo zgolj na konstatacije nemških kritikov: Prvi govori o *nežnih barvnih vplivih*, drugi piše o *nežnih barvnih občutjih*, ki *spominjajo na Sisleya*, tretjega spominjata Groharjevi sliki na *preproste poljske cvetice*.

Če opazujemo v navedenih ocenah dunajskih kritikov obliko, v kateri se pojavlja nasprotje med Groharjevo slikarsko tehniko in njenimi učinki, se nam vsiljuje asociacija podobnega razmerja, kot ga opazimo na pokrajini, ki je postala predmet človekovega *grobega dela*. V tem smislu bi lahko vzpostavili zvezo med Groharjevim odnosom do realne predloge slike in med tistimi splošnimi izkušnjami, ki se kot posledica delovnega razmerja do pokrajine, odražajo naknadno v načinu gledanja, v načinu občutenja pokrajine. Zdi se, da ni potrebno znova utemeljevati spoznanja, da so ljudje obdelovali zemljo in ji s tem

¹⁶ Iz članka: »Spomladanska umetniška razstava« 1911. »Jakopič v besedi«, str. 42.

¹⁷ Odlomke iz dunajskih kritik je prevedel dr. F. Vidic v spisu »Spomini na Ivana Groharja« ZUZ 1926. Navedeni odlomek je iz časopisa »Reishswehr« 5. 3. 1904.

¹⁸ Prav tam. Navedene ocene so izšle v časopisih:

»Wiener Morgenzeitung« 28. 2. 1904.

»Neus Wiener Tagblatt« 29. 2. 1904.

»Fremdenblatt« 8. 3. 1904.

»Zeit« 28. 2. 1904.

vtisnili svoj pečat, še predno so v umetnosti izrazili hkrati svoj odnos do zemlje, svojo moč nad njo in svoje družbene odnose.¹⁹

Neposredne asociacije na *grobo delo*, ki so se pogosto pojavljale v opredelitvah Groharjeve *predelave* kaosa barv z lopatico, uvajajo pomen njegovega *pojma predstavljanja* pokrajine: »Sto njiv je na položni rebri njegove slike, sto jarkov in brazd, sto razorov in črt in barv... Lepa je samo silna, enotno uglasena človeška individualnost, vse drugo je indiferentnost sama.«²⁰ V navedenem odlomku, ki ga je zapisal dr. Ivan Prijatelj leta 1905 ob Groharjevi *Pomladi*, je še bolj očitna zveza med strukturo slike in strukturo pokrajine, ki jo je preobrazilo človeško delo. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da se je kazal Groharju smisel pokrajine v poljskem delu. Njegova slikarska individualnost je postala *enotno uglasena* tedaj, ko je način *predelave* kaosa barv, ustrezal smislu nešteti njiv, rebri, jarkov, brazd in razorov.

Obraavnane ocene kažejo, da so učinkovale pokrajine, ki jih je ustvaril Grohar po *Pomladi* 1903, s svojskim načinom *predelave* kaosa barv — z osebno obliko stila. Po smislu se ta oblika navezuje na skupne izkušnje našega kmečkega ljudstva in ne na predstave, ki so jih zapustile prejšnje generacije slovenskih slikarjev. Ugotovljeno poreklo Groharjeve oblike stila, razumljivo, izključuje romantično pojmovanje pokrajine, hkrati pa nas opozarja, kje lahko iščemo razlike med francosko in našo obliko impresionizma. Enotni zaključki kritik ob II. slovenski umetniški razstavi, ki so impresionistom oponašali *preveč enakih motivov*, do neke mere dovoljujejo posplošitev opisane zveze, ki bi sicer veljala le za Groharjevo slikarstvo. Potrebno pa je dodati, da je posplošitev omejena s časom, v katerem se je pri nas razvijal obrat od romantičnega k neromantičnemu pojmovanju pokrajine. Tej spremembi ustreza tako imenovano »škofjeloško obdobje« našega impresionizma.

Če se nam razkriva pomen Groharjevega *pojma predstavljenja* pokrajine z *delom na polju*, mora pomen ustrezati določenim procesom v razvoju Groharjevega doživljanja pokrajine. To domnevamo, ker predpostavljamo, da se pojmi ne razvijajo »kar tako«, sami od sebe.

Po Sternenu izvaji Jakopič in Grohar v škofjeloškem obdobju »nista nikdar slikala oba isti motiv, temveč sta imela v naravi vsak svojo simpatijo: Grohar ni maral gozda, ljubil je travnike in polje in iskal idiliko; Jakopič nasprotno pa ilovico in gozd z listnatim drevjem zaradi barve.«²¹ Po *Pomladi* je Grohar naslikal v okolici domačega kraja samo še eno sliko. To je *Macesen*, ki ga je slikal med junijem in avgustom 1904 v okolici Sorice. V tem času se je v pismu pritoževal Jakopiču:

»Tudi je tu isto kakor si omenil, prokleta zeleno, drugače jaz te barve ne vem označiti. Ravno sedaj bo najslabše, monotono, pusto za umreti, Gotovo v tem

¹⁹ Misel o vlogi, ki jo ima v umetnosti človeško delo je pri nas prvi izrazil dr. Ivan Prijatelj leta 1918 v članku »Domovina glej umetnik«. Posebej za estetiko razvija Henry Lefebvre v delu »Contribution à l'esthétique« Marksove misli iz nedokončanega uvoda v Kritiko politične ekonomije. Primerjaj tudi M. Gorki »O literaturi«.

²⁰ Dr. Ivan Prijatelj »Dunajska secesija« 1905 v »Izbranih esejih« II, del, 1953, str. 366.

²¹ Dr. F. Stele: »Ivan Grohar« monografija, DZS 1960, str. 16.

času ne pridem nikoli več sem, nekaj pozneje bo zopet boljše. Vendar upam, da bom z eno (sliko) gotov v štirinajstih dneh, ako ne bo posebno slabo.«²²

Grohar je realno predlogo ocenil kot *prokleta zeleno, monotono in pusto za umreti*. Na sliki *Macesen* pa prevladuje topla, zasenčena sončna razsvetljava. Kot na *Pomladi* učinkuje ta pokrajina toplo, domače in prijetno. Iz primerjave vidimo znova, v katero smer je Grohar *predelal* realno predlogo slike. Njegov odpor do pokrajine domačega kraja, ki je razviden iz pisma, je slikarski odpor in je moral biti zelo oseben. Kraj, kjer se je odvijala slikarjeva mladost, je namreč po splošnih ocenah »lep, zdrav in sproščujoč, po planinski svojskosti eden najlepših naše domovine.«²³ Če se ne bi Grohar tako vztrajno držal obljube, ki jo je zapisal, da *gotovo v tem času ne pride nikoli več sem*, bi lahko njegov odpor razumeli kot posledico trenutnega razpoloženja. Po slikah, ki jih je ustvaril po letu 1904 lahko vidimo, da v okolici domačega kraja ni več slikal, ohranjeno sestrično pismo pa nam priča, da so bili tudi njegovi obiski vedno bolj redki.²⁴

Groharjevo domačijo na Hejblarjih je postavil oče — Andrej Grohar — kmečki revež, ki je bil ob sinovem rojstvu še gostač v Sorici. Na kraju, ki je od Sorice oddaljen uro hoda, je postavil bajto, kamor se je kasneje preselila družina. Potomci, ki še danes živijo na Groharjevi domačiji pravijo, da je moral izkrčiti še dobršen del gozda, da si je pridobil malo travnika za seno in nekaj polja za posevke. Vedeti je namreč treba, da je bila vsa plodna in zložna zemlja okoli Sorice v posesti trdnejših kmetov, ki je niso odstopili nikomur niti toliko, kolikor jo je potrebno, da se na njej postavi hiša. (Se po letu 1945, je moral mlad vaščan postaviti za svojo družino hišo v vlažni grapi pod Sorico, ker je na planoti ni mogel kupiti.) Groharjev oče se je moral dodobra zgarati, da si je poleg bajte izsilil tudi ped zemlje in senožet, da so lahko obstali. Ivanu je bilo 7 let, ko je oče umrl in mati je ostala sama z dvema otrokoma. Ivan je že kot otrok pastiril, po dovršenem 14 letu pa hlapčeval in drvaril v Jelovici vse do 20. leta. Potemtakem ni čudno, da se je dobršen del revščine, ki se je navezoval na to zgodovino, vcepil v otrokovo dušo in tam ostal za vse življenje. Dejstvo, da se je kazala socialna ogroženost Groharjeve mladosti v pomanjkanju obdelane, zložne zemlje, lahko do neke mere pripišemo njegov kasnejši odpor do vsake divje, zaraščene in nenaseljene pokrajine. Hkrati pa tudi potrebo, da je iz množice vseh danih izbiral predmete, ki so lahko nadomestili tisto, za kar je bil prikrajšan v mladosti. Značilnost Groharjeve izbire motivov ali boljše, usmerjenost njegove pozornosti, se kaže po vrsti že v najbolj zgodnjih delih: *Znamenje*, *Muca*, *Starček ob peči*, *Stopnice v klet*, *Kmečko ognjišče*, *Kmečka peč (2-krat)*, *Zena pri ognjišču*, *Mož pri peči* itd. V dolgi vrsti srečujemo same zavetne, domače koticke in prizore. Isti vsebinski odnos najdemo pri nabožnih slikah (sv. Družina 3-krat, Jaslice itd.). Domala edine izjeme v tem smislu, so zgodnje krajine (*Razvalina vrat 1895*, *Gorska pokrajina s slapom 1897*, *Tri-*

²² Groharjevo pismo Jakopiču. Sorica 6. 6. 1904. V Jakopičevi zapuščini.

²³ Primerjaj besedilo monografije »Ivan Grohar« DZS 1960, str. 9.

²⁴ Pismo se glasi: »Dragi brat!«

Smo se li čisto pozabil eden na družiga — prešlo je polčje minila je jesen in skoraj bo minula tudi zima pa le še molčimo — pa vendar ker pomlad vse oživi boja tudi najna serca ogrela da bosta eden drugimu kaj razodela kako se nama kaj godi...« Pismo Groharjeve sestre Frančiški iz Hejblarjev (Sorica) v Škofjo Loko 28. 3. 1909 iz Groharjeve zapuščine v NUK.

glav 1897 in Triglav s sorške planine 1902). Za pokrajinsko slikarstvo po letu 1903 pa v celoti velja Sternenova izjava, da Grohar ni *maral gozda*.²⁵ Lepo je to opazno na delih, ki sodijo med klasične stvaritve slovenskega impresionizma: *Skofja Loka v snegu* (Metež), *Skofja Loka v snegu*, *Znamenje*, *Polje s kozolcem*, *Ajda*, *Štemarski vrt*, *Stara Loka*, *Cvetoča jablana*, *V Gorajtah*, *Vaška cesta*, *Na polju* (Kozolec), *Hribček*.

Ugotovljene zveze med Groharjevim *pojmom predstavljanja*, načinom izbiranja motivov ter reakcijami na neposredno okolje v katerem je doraščal, so glede podatkov sicer točne. Vendar se zdi, da je upravičenost omenjenih zvez v dobršni meri odvisna tudi od situacije, v kateri je Grohar ustvarjal po letu 1903. Posebno mesto, ki ga je zavzemal skupno z ostalimi člani umetniškega kluba »Sava«, ga je v splošni družbeni situaciji nedvomno družilo z literarnim pokretom slovenske Moderne. To izpričujeta tako poročili Ivana Cankarja in Otona Župančiča o dunajski razstavi 1904, kot zapis Ivana Prijatelja z razstave v Secesiji 1905. Domneva o sorodnosti nazora, ki je družil slovstveni in slikarski pokret naše Moderne, je glede na posamezne osebnosti obeh pokretov poenostavitev, glede na družbeno situacijo pa omogoča pojasniti splošno vrednost pomena Groharjevega slikarstva.²⁶

Groharjev *pojmom predstavljanja* pokrajine se je namreč po letu 1903 v znanih inačicah razvijal dalje, v *Sejalcu* 1907 pa se je pojavil kot neposreden predmet slike. Sprememba dotedanje pomenske strukture v *predmet* je bistvena in k vrsti formalnih značilnosti, ki iz nje izvirajo, se bomo vrnili kasneje. Za zdaj bi morali odgovoriti predvsem na vprašanje, v kakšnem razmerju je bila Groharjeva afirmacija *dela na polju* s tedanjo družbeno situacijo. V tem pogledu je vredno omeniti, da je izšla Cankarjeva povest *Hlapec Jernej* istega leta kot je nastal *Sejalec*. Spis, ki je bil označen kot alegorija dobe »...ko bo imel delavec svoj delež na svojem delu«,²⁷ ima isto pomensko jedro: v zaporednih situacijah hlapčevega romanja od župana do cesarja, se vrste negacije Jernejevega dela, dokler njegovo delo ne doživi simbolične afirmacije projecirane v prihodnost. Skoraj ne more biti dvoma, da sta oba sočasna pojava moderne slovenske umetnosti pomensko ustrezala splošnim socialnim problemom takomenovane »osvobodjene« delovne sile propadajočega kmeta: »Razlaščeni kmet je v dobi velike agrarne krize — v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja — tako preplaval delovni trg, da njegove delovne sile ni mogla absor-

²⁵ Posebej se nam kaže Groharjev odpor do slikanja njemu tujih motivov na sliki Postonjska jama (1906). Ta slika je nastala po znani *Skofji Loki v snegu* (Metež) in po drugi z istim naslovom, ki prikazuje zasnežene hiše v jutranjem soncu. Kljub temu je Postonjska jama izrazito ponesrečeno Groharjevo delo. Motiv je bil naročen in slikar ni mogel najti do njega pravega razmerja.

²⁶ Odlomek iz že navedenega članka dr. Ivana Prijatelja »Domovina, glej umetnik«, ki govori tudi o razmerju med splošnimi izkušnjami in Cankarjevim doživljanjem jezika, izpričuje če ne drugega — vsaj sorodnost med prakso in teorijo generacije naše moderne:

»...Sveto spoštovanje je imel do jezika Cankar, senzacije je doživljal v njem v zvezi z muziko, logiko in obraznostjo, ki jo je v jezik položilo stoletno delo naših pradedov. Sploh je imel jezik za največji čudež človeštva, naš jezik za največji umotvor našega rodu, v katerem je zapisano delo pokolenj, ki se o njem ne govori v nobenem drugem dokumentu...«

(Dr. Ivan Prijatelj: »Izbrani eseji« I: del, 1952, str. 574.)

²⁷ Prav tam.

birati ne Slovenija, kjer je bil kapitalistični način proizvodnje sorazmerno slabo razvit, in ne cela Avstrija; zaradi tega so velike množice osiromašenih slovenskih kmetov emigrirale v Ameriko in na Westfalsko.

Problem emigracije slovenskega kmečkega prebivalstva, problem usihanja korenin slovenske nacionalnosti, je navdihnil mnoge Cankarjeve spise in Oton Zupančič ga je uporabil kot motiv za svojo veličastno pesniško stvaritev »Duma«. ²⁸ Zgodovinska in družbenoekonomska ozadja tega procesa so bila pri nas dovolj izčrpno obdelana. ²⁹ Omenimo le, da se je pod vplivom ruske revolucije 1905 borilo v Avstriji delavstvo za splošno volilno pravico in zakonito zavarovanje prav okoli 1907. ³⁰

Če smo sprejeli uvodno postavko, da temelji družbenost na enakosti v občutkih med ljudmi, potem velja tudi, da »kolikor je človek človeški, torej kolikor je njegovo čustvo človeško, je potrditvev predmeta po nekom drugem prav tako njegov lastni užitek.« ³¹ V našem primeru gre za predmet predstavnega sveta in tedaj tudi za uživanje te vrste, za estetsko uživanje. Tudi v tem primeru je človečnost človeka oziroma človečnost njegovih čutov pogoj za uživanje, ki v stvarnosti ni uresničljivo za vse, v vseh situacijah. Zato je razumljivo, da pokaže šele podroben pregled določene situacije, kdo lahko in kdo ne more uživati potrditve predmeta po nekom drugem.

Družbena situacija, kakršna je bila na Slovenskem v prvem desetletju tega stoletja, v kateri je bila delovna sila propadajočega kmeta dejansko osvobojena človečnosti, je lahko izoblikovala splošno potrebo po potrditvi dela na polju. Kolikor bolj se je stvarnost odmikala zadostitvi te potrebe, toliko bolj je ta potreba postajala predmet predstavnega sveta, predmet določene prihodnosti, v kateri bo realizacija potrebe postala uresničljiva. Tako nam premik neke splošne potrebe iz materialnega sveta v svet predstav — pojasnjuje splošno vrednost Groharjevega *Sejalca*, resničnost njegovega pomena glede na situacijo v kateri je nastal, učinek tega pomena na oblikovanje predstav o prihodnosti. Z druge strani pa nam pogoj človečnosti omogoča razumeti omejitve, ki jih postavlja družbena struktura nasproti neposrednemu učinkovanju določene splošne vrednosti, nasproti možnostim uživanja potrditve predmeta po nekom drugem. In slednjič, si na podlagi zveze med »osvobojeno« delovno silo propadajočega kmeta ter usihanjem korenin slovenske nacionalnosti, lahko razlagamo tudi znani problem slovenstva v umetnosti, ki je bil tako aktualen ob nastopu naših impresionistov.

²⁸ Boris Zihlerl: »Ivan Cankar in njegova doba« — Clanki in razprave, CZ 1948, str. 229, 238.

²⁹ Primerjaj — Edvard Kardelj: »Rajvoj slovenskega narodnega vprašanja«, DZS 1957, 7. poglavje.

³⁰ Boris Zihlerl: Prav tam, str. 238.

³¹ K. Marks: »Vse preobračajoča moč denarja« (Marks—Engels: »O umetnosti in književnosti« CZ 1950, str. 41.)

Sejalec predstavlja po pravici mejnik Groharjevega zrelega ustvarjanja. Sprememba dotedanje pomenske strukture pokrajinskih slik v *predmet*, je toliko bolj očitna, ker označuje vse pomembne kasnejše figuralne kompozicije: *Snope* 1909, *Krompir* 1909, *Moža z vozom* 1910 in *Crednika* 1910. Razumljivo, da pomeni ta slika tudi »vrnitev človeka«, v določenem smislu vrnitev na »izhodišče okrog leta 1902«, ko je slikal Grohar *Grabljice* in *Pod Koprivnikom*.³² Cela vrsta že opredeljenih formalnih sprememb ter učinkov teh sprememb pa nas opozarja na možnost, da bi raziskali najprej zveze, v katerih se je po *Sejalcu* razvil Groharjev *pojem predstavljanja* dela na polju ali širše vzeto kmečkega dela.

Če se vrnemo k njegovim zgodnjim figuralnim kompozicijam in zanemarimo cerkvene, za katere je znano, da jih je Grohar vestno študiral po modelih, potem lahko ugotovljamo razlike v načinu, s katerim je slikar predstavljal posamezne človeške postave. Medtem ko opazimo na *Grabljicah*, *Pod Koprivnikom* in na obeh inačicah *Brne težnjo*, da bi individualno karakteriziral posamezne figure, pa tuđi poskuse psihološkega približevanja figuram, bomo to težnjo zaman iskali na kasnejših figuralnih kompozicijah. Človeške postave na teh slikah nimajo psihološke individualnosti, v tem oziru so brez izjeme anonimne in jih razpoznavamo pravzaprav samo kot *simbole* funkcij, ki jih opravljajo. Delavno opravilo, ki figure označuje, je na teh slikah povrsti poudarjeno s kontrastno izstopajočo obliko, ki je bila označena v dosedanjih opredelitvah kot »monumentalna«, »preštudirana«, »oblikovalno popolna« itn.³³

Poudarjena oblika teh kompozicij učinkuje na različne avtorje dokaj sorodno. Če sodimo po definicijah tega učinka, potem rastejo na teh slikah Groharjeve postave iz ozračja, podobne *silnim prikaznim*, izraža njegova forma *večne simbole v potencirani ekspresiji*, so to *svobodne himne*, *vizije nečesa nevsakdanje pomembnega*, *znakovito trajnega*, njih oblika učinkuje kot *pobožna zamaknjenost v vizionarno veličino prizora* itn.³⁴

Ze te bolj ali manj znane oznake Groharjevih oblik, ki smo jih navedli, zadoščajo, da lahko ugotovimo precejšnjo podobnost med njegovim in tistim *pojmom predstavljanja* človeške figure, ki se je polagoma razvijal na naših tleh v teku 19. stoletja. Umetnost tega stoletja je bila največkrat opredeljena s posebnim ozirom na meščansko umetnost, vzporedno s splošnim evropskim razvojem. Spričo tega je — v primerjavi s prejšnjim barokom in kasnejšim impresionizmom — ocenjena kot umetnostno manj pomembna doba. Tu bi jo poskusili orisati z drugega vidika, kolikor to dopušča gradivo, ki v tem smislu še ni dovolj raziskano. K temu poskusu nas je navedla misel, ki jo je izrazil dr. F. Stele in pravi, »Da se v tem stoletju polagoma, čeprav komaj opazno, poraja smisel za nove, slovenskemu umetnostnemu ozračju doslej malo znane

³² Primerjaj dr. F. Stele »Ivan Grohar« monografija, DZS 1960, str. 24, 25.

³³ Primerjaj prav tam.

³⁴ Primerjaj: R. Jakopič — »Ivan Grohar« 1914 — Jakopič v besedi, str. 49.

dr. F. Mesesnel — »Umetnost in kritika« DZS 1953, str. 148.

dr. F. Stele — »Ivan Grohar« monografija, DZS 1960, str. 24.

panoge in vrste, in se tako pripravljajo temelji novemu razcvetu slovenskega slikarstva v impresionizmu.«³⁵

V naši kulturni zgodovini, je bil prvi vsestranski umetniški višek dosežen v baroku, zato lahko sklepamo, da so baročne oblike umetnosti do določene mere vplivale tudi na kasnejši razvoj. Ugotovljene značilnosti baročnega slikarstva na Slovenskem so v kratkem sledeče. K nam je prišlo iz Italije. Prinesli so ga italijanski slikarji in tisti naši umetniki, ki so se šolali v Italiji. Naše baročno slikarstvo ustvarja popolnoma v duhu italijanskega slikarstva 17. in začetka 18. stoletja. Značilno zanj je, da podaja *preproste človeške vsebine predstavljene v nadčloveško, slavnostno okolje*. Izraz tega slikarstva je patetičen, reprezentativen in svečan.³⁶

Na prehodu 18. v 19. stoletje je začela na naših tleh propadati baročna umetniška delavnica. Počasi se je spremenila v podobarsko delavnico, ki se je na deželi ohranila vse do konca 19. stoletja. Vzporedno s propadanjem baročne obrtniške delavnice, so se spreminjale tudi oblike baročne umetnosti ter se na svojski način povezovala z ljudsko tvornostjo. Tako je bilo mogoče, da je ljudska umetnost »prevzela« ter »obdržala« mnogo baročnih prvin. Seveda pa so morale kompozicijske in barvne prvine baročne umetnosti najprej izgubiti svoj prvotni pomen, da smo jih lahko prisvojili. Nam so ustrezale šele tedaj, ko smo jim dali *nov smisel*. Umetnostno gradivo s tega vidika še ni raziskano, domnevamo pa, da bi dobili zanimive rezultate. Orisani proces ima svoj družbeni ekvivalent, ki ga zlahka razberemo iz obstoječih socioloških analiz tega stoletja.

Razpad cehovske umetniške delavnice je nedvomno povezan z uvajanjem kapitalističnega načina proizvodnje na prehodu 18. v 19. stoletje. Novi način proizvodnje se zaradi gospodarske in politične zaostalosti uvaja počasi, skozi vse stoletje. Slovensko meščanstvo se uveljavi kot samostojen gospodarski in politični činitelj šele v 60-ih, 70-ih in 80-ih letih preteklega stoletja. Stvarni pogoji za razmah slikarstva, ki bi se oblikovalo izključno ob potrebah našega meščanskega razreda, so bili dani sorazmerno zelo pozno. Zato je razumljivo, da ni prišlo do ostre diferenciacije umetniškega poklica na začetku 19. stoletja in da so delovali mnogi šolani svobodni umetniki našega rodu izven našega umetnostnega območja. Nasprotno pa je imela podobarska in umetno obrtna dejavnost na deželi široko ekonomsko podlago. Pri tem ne smemo pozabiti na močan vpliv, ki ga je v vseh ozirih imela duhovščina na najširše plasti kmečkega ljudstva. Važna je tako njena prosvetlenska tradicija in s to povezan vpliv baročne umetnosti kot dejstvo, da je bila Cerkev v tem stoletju še vedno najmočnejši naročnik. Podobarska delavnica se ne bi ohranila brez te podlage. Na ta način so bili dani zadostni pogoji, da so podobarske delavnice »podaljševale« oblikovna izročila baročne umetnosti in da so se ta izročila v krogu istih delavnic »preoblikovala« ob ljudski umetnosti. S sociološkega vidika je ta zveza razvidna na poslikanih baročnih kmečkih hišah, kjer se pojavi kot nov naročnik premožnejši kmet. Omenjena zveza je, kar zadeva umetnostno

³⁵ Primerjaj zaključek V. poglavja s knjige dr. F. Šteta »Monumenta artis Slovenicae« II. del, str. 30.

³⁶ Oznaka slovenskega baročnega slikarstva, povzeta po »Orisu zgodovine umetnosti pri Slovencih«, dr. F. Stele 1924.

gradivo, zaenkrat ugotovljena le na gradivu poslikanih panjskih končnic.³⁷ To slikarstvo neposredno izhaja iz baročnega, prva stilna skupina končnic je baročno izročilo samo poenostavila.

Razumljivo je, da v tem pogledu neraziskano gradivo ne dopušča prenatrženih sodb ali zaključkov. Zato bi opozorili le na tisto posebnost naše ljudske umetnosti, ki je tako očitna, da jo težko prezremo. Ta posebnost zadeva način podajanja, ki bi ga lahko imenovali simbiozo posvetnega in nabožnega, realnega in irealnega. Tako so na primer »čudeži« na votivnih podobah naslikani na ozadju naše pokrajine, ki jo v krajevnem smislu zlahka spoznamo. Zraven svetnika zaščitnika je naslikan votant, ki mu lahko določimo stan, poklic ali pa ga lahko opredelimo kako drugače, na primer glede na dogodek itn.³⁸ Soroden način podajanja opazimo na spominskih tablah. Na poslikani steni kmečke hiše se bojujeta zraven patrona — Pegam in Lambergar. Na poslikanem pohištvu so nabožne postave bogato obkrožene z ljudskim ornamentom. Neredko se razrase ornament v prava cvetna »tihožitja«. Kakor koli je ta način podajanja naiven — mogoče pa prav zato — dojemamo simbiozo *preprostih človeških vsebin in nadnaravnih, irealnih simbolov* kot nekaj povsem prirodnega. Ta ugotovitev, če ustreza predmetu, pa seveda nič manj od njega, ne označuje nas same. Kaže predvsem na to, da nam tak pojem predstavljanja ni tuj in da potemtakem sodi v izročilo.

Omenjena posebnost pa zadeva tudi način podajanja človeške figure. Vzporedno z propadanjem baročne slikarske delavnice v podeželsko podobarsko delavnico, opažamo tudi pojemanje individualnih karakterizacij predstavljenih človeških postav. Ne glede na to, če gre za sveto ali za posvetno figuro, v obeh primerih razpoznavamo v obravnavanem slikarstvu človeške postave predvsem po atributih, ki jih označujejo, oziroma po opravilih (funkcijah), ki jih predstavljajo (simbolizirajo). V tem oziru nam ljudska umetnost nazorno odraža dovolj strogo odrejen *pojem predstavljanja svetih oziroma posvetnih figur*, ki varujejo oziroma predstavljajo patriarhalno stanovsko družbeno strukturo. Ljudsko pojmovanje je svetnikom določilo področja, ki so ustrezala družbenim. Tako različni patroni in razni predstavniki stanov, ki nastopajo v ljudski umetnosti, z dveh različnih zornih kotov, simbolizirajo *preproste človeške vsebine* ene same zgodovinske življenjske sredine. Naj nas ne moti, da se je v 19. stoletju že močno omajala stanovska družbena ureditev. Življenje mora biti najprej na določen način doživeto, preden se lahko izrazi v umetnosti.³⁹ V ljudski umetnosti je ta *pojem predstavljanja človeških figur* relativno dovolj razviden, konkretno pa ga potrjujejo opredelitive poslikanih panjskih končnic in gorenjskih votivnih podob.⁴⁰

Zdi se, da ne obstaja le naključna podobnost med Groharjevim *pojmom predstavljanja*, ki ga je razvil v figuralnih kompozicijah po *Sejalcu* in tem, ki ga opažamo v naši ljudski umetnosti. Združitev preproste človeške vsebine kmečkega dela v simbol, je na teh slikah očitna in kaže na to, da je bil Groharjev

³⁷ Primerjaj Gorazd Makarovič: »Poslikane panjske končnice« 1926.

³⁸ Primerjaj France Zupan: »K problematiki votivnih podob na Gorenjskem«. Problemi, 1962/63, str. 810.

³⁹ H. Wölfflin: »Kunstgeschichtliche Grundbegriffe«.

⁴⁰ Gorazd Makarovič: »Poslikane panjske končnice«, str. 12. Franc Zupan: »K problematiki votivnih podob na Gorenjskem«, Problemi 1962/63, str. 815.

način predstavljanja tesno povezan z ljudskim in da iz njega izhaja. Ta zveza bi bila razvidna tudi če ne bi vedeli, da je na Groharja že v otroštvu najprej vplivala ljudska umetnost. Njegovo prvo udejstvovanje je bilo, da je s »fovčkom« iz lubja ali lipovine izrezoval živali in druge podobice ter imel veliko veselje do podobarstva in kiparstva.⁴¹ V okolici njegovega domačega kraja je bilo ljudsko izročilo še posebno močno in se je ohranilo vse do naših dni. Razen risarskega pouka v ljudski šoli, se je razvijal njegov prvi resnejši poduk v tej smeri v podobarski delavnici. Sprva je skušal priti v delavnico Stefana Subica v Poljanah, nato pa se je zaposlil (leta 1887) pri Matiju Bradaški, ki je bil Stefanov učenec in je deloval v okolici Kranja. Tam je slikal mladi Grohar križeva pota, kapelice in razne okraske za cerkvene slikarije.⁴² Zelja po večji izobrazbi ga je .odtod odvedla v večja kulturna središča.

Zapisali smo že, da se začenja s spremembo pomenske strukture pri *Sejalcu*, tudi vrsta formalnih sprememb. Stilna učinkovitost te slike je še vedno zasnovana na enotni razpršeni razsvetljavi cele slike. Postava sejalca je slikarsko pojmovana z merili, ki jih je Grohar dognal v razvoju svojega krajinarstva v letih od 1903 do 1907. Odtod dalje pa se je pointilizem umaknil širšim potezam čopiča, razširile so se tudi enotne barvne površine. Čvrsta oblika kompozicij je postala poudarjena z barvnim kontrastom luči in sence. Značilna je postala uporaba velikih svetlih (največkrat skoraj belih) površin na ozadju, od katerih se odbija temna masa figuralne kompozicije (Krompir, Črednik). Postopek pa je lahko tudi obraten (Snopi, Mož z vozom). V različnih inačicah bomo srečali ta način podajanja seveda v ustrezni stereotipni obliki v slikarstvu na steklo in na poslikanem pohištvu. Že na *Sejalcu* je opazna težnja k simetризmu v kompoziciji, zasledimo jo tudi na ostalih slikah, povsem dosledno pa je uresničena v *Čredniku*. Ta prvina je za ljudsko umetnost sploh značilna. Na Groharjevih slikah se, nasproti svetlim (belim) površinam, zelo svojsko uveljavljajo tudi modra, rdeča, predvsem pa vijoličasta barva (Krompir, Snopi, Črednik). Vse te barve imajo v ljudski umetnosti svojo tradicionalno hierarhijo. Tudi kompozicija *Krompirja* nas opozarja na to, da najdemo v naši ljudski umetnosti nepregledno vrsto mater božjih, ki so strogo vklenjene v pravilne stranice enakostraničnega trikotnika (v slikah na steklo, na poslikanem pohištvu, v prvi stilni skupini poslikanih panjskih končnic in tudi drugod.. Sicer pa je trikotniška oblika tako pogosta v kmečki arhitekturi, posebno v gorenjskem kotu, da jo doživljamo po pravici kot domačo.

Zdi se nam potrebno, da se od vseh naštetih formalnih značilnosti do določene mere ogradimo. To pa zato, ker so izkušnje v sodobni umetnosti pokazale, da značaj neke umetnosti ni bistveno odvisen od same prisotnosti ali odsotnosti določene oblike. Osnovne oblike ostajajo vedno bolj ali manj nespremenjene, toda njihov pomen je določen z načinom v katerem so predstavljene. Tudi kadar so oblike »brez predmeta«, ko pravimo, da »ničesar ne predstavljajo,« ima to za stvarno situacijo določen pomen. V Groharjevem slikarstvu pa je bil pomen določen že tedaj, ko se *preprosta človeška vsebina* še ni pojavila neposredno kot *delo* našega kmečkega človeka. Simbolično poveličanje ali preprosto afirmacija dela na polju v Groharjevih slikah, nas znova spominja Cankarja in

⁴¹ Primerjaj — Josip Arnič, »Ivan Grohar«, ZUZ 1931.

⁴² Primerjaj prav tam.

ostalnih pesnikov naše moderne za katere je bilo ugotovljeno »povsem originalno prepletanje realizma s simbolizmom.«⁴³ Motili pa bi se, če bi mislili, da je realna človeška vsebina — predmet Groharjevih slik, bolj intenzivno označevala stvarnost, kot simboličen način, v katerem je bila predstavljena. Simbolizem, z vso nabožno tradicijo in preprost človeški predmet, sta bila samo dva različna zorna kota, združena v žarišču ene same življenjske sredine. V njej je bila delovna sila propadajočega kmeta dejansko »osvobojena« človečnosti.

⁴³ Boris Ziherl: »O realizmu Ivana Cankarja« Sodobnost 1939, št. 12.

(Konec prihodnjič)

FRANCE FILIPIČ: PESMI

Ob usodni uri

*Kadar je človek razčlovečen
in samo še skala, izobčena
v puščavo groze,
takrat naj sonce izobesi svoj dan
na pol droga.*

*Kadar zmaguje sovraštvo
z rokami transparentov
in tisočprstega gesla,
takrat se nikar ne skrij
v pest svoje bojazni,
takrat prižgi krik svoje
upornosti.*

*Kadar ponižujejo skromnost in plemenitost
in jima nadevajo norčevske čepice
na bleščeče, čisto čelo,
kadar podgane plešejo
omamljene od častihlepja
na konici svoje prevzetnosti,
takrat bij plat zvona
kdor nosiš v sebi
žareči prstan zvestobe.*

*Prisegel si,
mrtvim!*

Sanje v ujetništvu

Zaklenil je svoje sanje
v grad z zlato streho
in srebrnimi rešetkami,
obsodil je svoje sanje na smrt.

Sel sem mimo in zagledal sem
bled obraz za srebrnim pletom,
globoke oči za srebrno zaveso,
in za hip se je tam, za tistim srebrnim,
za steno nedotakljivega,
žalostno nasmehnilo.

Zaklenil je svoje sanje
in jih obsodil na smrt,
sanje pa niso hotele umreti,
z nemim krikom so prebadale
zlato streho in lomile
srebrna okna,

davil je sanje,
da ne bi uporne bile,
da ne bi razbile zlatega stropa
in srebrnih lin —
in jih zadavil.

Ko pa so sanje umrle,
je tudi on padel na tla
in bil mrtev,
ni vedel, da nihče ne more živeti
brez sanj.

Njegova hiša sameva,
zlata streha se je udrla,
srebrna zavesa oken je raztrgana,
in dež in veter in zvezde,
tuja, hladna božanstva,
se sprehajajo po njegovem praznem,
razpadajočem,
zapuščenem gradu.

Otožni pes

Kdo si? —
sem ga vprašal,
ko je stal tam,
ves tenek v svoji žalosti.

Jaz sem otožni pes
gospodične Mirjam,
indijske princese,
ki so jo nasadili na trn.

Kadar vzide luna
tulim zanjo žalostinko,
da ji napolnim čas
do jutranje zarje.

Čez dan se potepam
po ulicah in iščem
viteza,
ki bi jo odrešil.

Z lahkotnim lokom
breztelesnosti
je skočil na stopnice
prastarega templja,

pognal sem se za njim
in kričal,
z usti, polnimi
usmiljenja:

Počakaj!
Vitez sem,
ki bo odrešil
tvojo Mirjam.

A ko sem segel za njim,
da bi ga ujel,
se je spremenil
v srp neresničnosti.

Srečanje z grmom

V zamolklem rojeno,
obsojeno na pritlikavost,
nedokončana umetnina narave,
krhek kakor smeh jetičnega.
Sestala sva se na obrežju tihe reke,
in najina obraza sta se v zeleni vodi
stapljala.

Jaz sem mu rekel: prijatelj;
stisnil sem se k njemu in molče me je objel
z razkuštranimi vejami.

Prenašam ga na skodelici spomina,
neizpetega, ne do kraja oblikovanega
z ogrlicami trnov povezanega,
in z očmi črne rane,
toda z zeleno vodo ob vznožju,
tako mirnega,
tako mirnega.

Namišljena veličina

Hotel je pojesti
samega sebe
in je pojedel
samega sebe,

spremenil se je
v nič
svoje požrešnosti.

Bil je še vedno lačen
samega sebe,
in pojedel je spomin
na samega sebe.

Nato se je kotalil naprej
po bregu svoje pogoltnosti,
in poskakoval je
kakor pisana žoga
oprezujoč za še nekim
neodkritim bistvom
samega sebe.

Naposled so mu
postavili spomenik.

Na kamenitem podstavku
so v bronu razkazali veličino
njegovega niča
z razgaljenimi,
režečimi se zobmi.

Moja revolucija

Ob uri odločitve se rodiš
za kruh prijateljev
in za meč sovražnikov,
mati te zagleda prvič
velikega in močnega,
ko odhajaš s plamenico
krika v svojem grlu,
in z zastavo revolucije
v svoji dlani.

Rekel sem: revolucija je tudi moja,
odgovoren sem za usodo neke dežele,
morda ni nič večja
kakor jo objame moja senca,
ko dan prekorači zenit,
morda obstoja le v moji domišljiji
in ji dajem zgolj s svojo predstavo
življenje in razsežnost in vonj,
travo za sonce in nebo za žejne oči;
toda tudi za to deželo nosim odgovornost
revolucionarja,
in tudi njej sta od časa do časa potrebna
državni udar in partijski kongres,
da se zgodi nekaj
za napredek človeštva,
in za občutek, da je vredno
živeti.

*Rojstva vekov naznanjajo
velika dejanja, Krištof Kolumb
je odkril Ameriko in nekdo
pred dnevi atomsko energijo,
ti pa si odkril revolucijo
in s tem začel svoj lastni vek,
svoj člen si skoval v verigi časa,
ki oklepa usodo sveta.*

Pogovor v prazni sobi

Marija Cigale

— Pa nočem razmišljati, danes ne.

Srknila je požirek iz steklenice. Obrnila gumb na gramofonu v tuljenje. Zrak v sobi je bil težak od vonja po žganju in cigaretnem dimu.

— Ne, danes ne.

Odgovor je nekakšno posmehljivo krohotanje. Ali se smeje gramofon? Ne poskušaj se slepiti. Se nikoli nisi preslepila sama sebe. Tudi danes bi bilo zaman.

— Prav, si je rekla onemoglo. Prav, pa se pogovarjajva. Samo nikar se ne delaj, kot da si nek moj boljši jaz. Jaz nimam nobenega boljšega jaza, razumeš, vsa sem to, kar sem. Odkrito, samo odkrito. Prav, kar pogovarjajva se. O Milanu seveda? Ne? Torej bi bilo treba začeti dosti prej? Nemara takrat, ko sem bila še majhna punčka?

Kaj mi očitaš iz tistih časov? Bila sem punčka, kot vse ostale. Iz dobre družine. Provincionalne, bi rekla danes. Pa vendar edini otrok. Delala sem, kar so mi ukazali. Učila sem se abecede in katekizma in vsega, kar so mi rekli...

— Res škoda, da je tako pridna punčka zrasla. Ni več hotela poslušati staršev, kar naenkrat...

— Toda, niso imeli pravice, prisvojiti si mojo bodočnost. Nisem mogla pustiti, da bi me požrli, požrli v svoji lakotnosti po življenju, požrli bi mojo bodočnost, moje življenje in mene vso. Morala sem se jim upreti, mar nisem imela te pravice?

— Saj. Denar pa si le še sprejemala od njih.

— Sem. Kaj pa sem hotela brez denarja? Morala sem končati srednjo šolo. Sicer pa denarja niso dajali zame. Dajali so mi ga, da bi me zlomili, da bi se jim navsezadnje vdala, da bi me smeli požreti. Tisti dan, ko bi jim to dovolila, bi se reklo: dobra punca iz dobre familije. Ljudje bi me hvalili, mama bi se srečno smejala; nikomur pa ne bi prišlo na misel, da je vse skupaj samo sijajna pogrebščina. Mar sem kriva, če nisem pristala na pogreb. Hotela sem živeti.

— Lepo. Končala si šolo in dobila službo; potem si jim pokazala hrbet.

— Seveda. Kaj naj bi drugega. Bi jim morala biti še hvaležna za tisti denar? Tega nisem čutila; dolžnost staršev je pač, da poskrbe za otroke; moji starši so imeli denar in so mi ga dali, to je bilo vse. In če nisem čutila hvaležnosti, zakaj bi se prenarejala? Ne; služba v Ljubljani, plača in soba s posebnim vhomom, kjer lahko pošteno naviješ gramofon ne da bi kdo kričal nate — s tem sem bila zadovoljna.

— Pa to še ni vsa resnica. Bili so tudi fantje.

— Saj. Toda če hočeš, da ti pripovedujem vse o prvem in vse o tretjem in tako dalje, ti ne morem ustreči. Prvega se ne spominjam več dobro. Vem samo, da je imel lépe obrvi. Take kot Greta Garbo.

— Poleg tega pa te je marsičesa naučil. Med drugim tudi neke dvomljive življenjske filozofije: da je vse dobro, kar je trenutno dobro.

— Ni treba tako vzvišenih imen za tako preproste stvari. Imela sem fante. Srečevala sem jih tu in tam... imela sem pač družbo. Plesala sem z njimi, se poljubljala, prihajali so k meni v sobo... všeč mi je bilo tako. Uživala sem tiste kratke trenutke borbe, tiste hipe, ko občutiš strast borjenja in strast poraza.

— Čez tri dni se nisi več spominjala, kakšni so bili.

— Za obraze sem pač imela zmeraj slab spomin. Spominjala sem se samo njihovih teles, pa še ta so bila vsa enaka: vroča, potna, močna, zmagujoča...

— Potem je prišel Milan...

— Ali je res treba o Milanu?

— Odkrito, samo odkrito. Predstavila ti ga je prijateljica na neki zabavi.

— Da, rekla mi je: bodi prijazna z njim, saj veš, tako zakompleksan fant je, saj veš, zaradi roke; ko je bil še majhen, so se otroci igrali z neko bombo...

— Prosil te je za ples in si sprejela. Ti je bil všeč?

— Ne, toda...

— Pazi. Zmeraj si odklonila ples, če ti kdo ni bil všeč. Zakaj si takrat rekla ja?

— Pač, mislila sem, da bi ga preveč prizadelo, če bi rekla ne, in...

— Aha, torej smo tam. Iz usmiljenja...

— Ne, saj to ni usmiljenje, nisem mogla biti z njim taka kot z drugimi, pri njem bi bilo to grobo...

— Ah, in ti, zmeraj tako občutljiva za druge, si pustila, da te je potem spremil domov...

— Ni bilo prav, toda njemu, nisem mogla reči ne —

— In naslednji večer te je povabil v kino.

— Nisem mogla reči ne.

— Zato sta bila potem vsak dan skupaj.

— Da, da, da. Pa saj nisem bila samo jaz strahopetna. Človek zmeraj čuti, če ga ima kdo res rad. On je čutil, da mu ne morem reči ne in je to umazano izrabljaj. Seveda, bil je ponosen name. Ljudje so govorili: Vanja se je zresnila, zdaj čisto resno hodi s tistim Milanom, saj veste, s tistim brez roke... Le zakaj? Moja družba se je izgubila samo zato, ker so bili prav tako strahopetni kot jaz, ker so mislili, da se mora s človekom, ki je po nesreči izgubil roko govoriti samo tako... ne čisto odkrito. Jaz sem vedel in on je vedel in vsi so to vedeli, vsi smo bili strahopetni, svetohlinci, hinavci. Zakaj bi morala biti samo jaz kriva?

— Ah ne, torej so vsi drugi krivi! Povabil te je na počitnice in ti nisi mogla reči ne? Odpeljal te je v tisto zanikrno vas, ker nisi hotela iti niti v hribe niti na morje... tam so pač ljudje... Samo zato, ker nisi mogla reči ne, ker nikoli nisi znala reči ne...

— Ne, saj ne... nisem jaz kriva, če me je odpeljal ravno v tisto vas. V tisti mlin, kjer so me vsi gledali kot da sem cipa, ker so njega pomilovali... V tisto sobo, katere vrata so se odpirala naravnost na stopnice... V tisti dolgčas, kjer sem morala loviti ribe, da nisem tulila...

Vanja je brodila po sredi rečice, krilo je imela že vse mokro in dražljivo se je oprijemalo njenih stegenj. Stikala je pod kamni in obraz ji je žarel.

Milan se je dolgočasil. Vsa njegova naloga pri ribolovu je bila, da je sedel na škarki ob vodi in pazil na malo košaro. Rekla mu je, da ne sme govoriti, to preplaši ribe.

»Imam jo,« je zavpila navdušeno. Izpod kamna je potegnila majčkeno, srebrnkasto ribico, ki je na vse pretege opletala z repom.

»Ušla ti bo,« je zakričal Milan, ki se ga je prijelo nekaj njenega razburjenja.

»Ne bo. To je treba takole, glej,« je rekla z glasom srokovnjaka. Hladnokrvno je stisnila ribi glavo z dvema prstoma in jo zasukala, da je škrtnilo. Milan se je zdrznil.

»Dober dan, Vanja, Ribarite?«

Milan se je obrnil, toda ne zadosti hitro, da ne bi opazil nekega pribliška na njenem obrazu. Za hip je ujel podobo fanta, ki se je neslišno pripeljal mimo s kolesom.

»Dober dan,« je rekel posmehljivo, zakaj tisti poudarjeni »Vanja« ga je zadel. Na hitro si je ogledal motilca. Oblečen je bil v staro, toda ne kmečko obleko, velik, črnolas, skodran. Taki tipi so Vanji gotovo všeč, je pomislil. Neznanec ga ni pogledal, njegovi svetli zobje so se še enkrat nasmehnili Vanji, potem je izginil za ovinkom.

»Kdo je to?«

Vprašanje je obviselo v zraku.

Vanja je zabredla h kraju.

»Grev.«

»Torej nič večerje? Eno samo ribico za oba? In to po dveh urah.«

Vanja ga je pogledala izpod čela, potem se je ustavila, prijela ribo za rep in jo z vso močjo vrgla nazaj v vodo. Splezala je na škarpo — kako ji to razkriva stegna in oni je zijal naravnost tja, je zbadlo Milana — pobrala košaro in odšla, ne da bi še kaj rekla.

* * *

»Mislil sem, da se ne zanimaš za knjige, dragica,« je dejal Milan, ko je prebral naslov.

Res je, ni rada brala. Ob knjigah je morala zmeraj razmišljati, razmišljati pa pa ni marala. Toda, ko ji je Peter ponudil knjigo, jo je sprejela z veseljem. (Ste že brali Ano Karenino? Všeč vam bo, je dejal s svojim prijetnim nasmehom, ki ji je šel do kosti.) Vneto se je zarila v branje in se s tem izgovorila, da danes ne gre nabirat gob, kar sta dotlej počenjala iz samega dolgočasja.

»To je dobra knjiga,« je rekla jezno.

»Le kje si jo staknila?«

»Peter mi jo je posodil.«

»Peter? Je to tisti s kolesom?«

Pogledala ga je. Besno si je zaželela, da bi mu lahko rekla: Da, Peter, to je tisti, nikaner ne ovinkari, ljubosumen si nanj in prav imaš...

»Študira. Sploh je pa edini človek tukaj, ki me ne obsoja, zaradi...«

Vedela je, da to pomeni izgovor, komaj še izgovor. Toda zakaj se Milan lovi na te izgovore? Zakaj ne pove, da prav dobro vidi skozi te izgovore? Prav tak strahopetec je kot jaz, si je rekla z gnusom, pa še večji...

Vanji se je veselica zdela neznasko bedasta in vnema, s katero jo je Milan prisilil, da je šla z njim, jo je jezila. Ali je res mislil, da se ji bo zdelo romantično prezebati za mizami, zbitimi iz plohov, postavljenimi med vrstami drevja, ob teh neznosnih polkah in valčkih, med temi posmehljivimi kmeti, ki so zijali vanjo kot v čudo, ker je kadila.

Nekje med ljudmi, ki so se gnetli okrog plesišča, zbitega iz desk in opletenege z leskovimi vejami, je zagledala Petra. Spogledala sta se kot porotnika. Nekaj vročega jo je prešinilo. Prav, si je rekla, Milan jo je prisilil, da je šla. Sam bo kriv vsega. Morda je to priložnost, da si navsezadnje rečeta tisto, kar je že tolikokrat hotela, pa si ni upala.

Spretno je porinila vžigalice do roba mize; škatlica je neslišno padla na tla. Kako dobro, da je miza kar na travi, je pomislila. Potem je z dolgočasno vzela cigareto.

»Kje so vžigalice?«

»Preveč kadiš, srček.«

»Nekdo je odnesel vžigalice. Bi šel prosim iskat druge?«

Milan se je odmotal med mizami in v tistem trenutku je opazila, da se je Peter odtrgal od gruče deklet, ki so se neumno hihitale.

»Bi šla moja lepa izvoljenka plesat z mano?«

Ko sta se prerila med mizami, se je sklonil k njenemu ušesu in dejal zapeljivo: »Tango?«

»Toda moj dragi gospod,« je odvrnila lahkotno, posnemajoč njegov ton, »to je vendar polka.«

»Pazite, Vanja, sami ste rekli: moj. To pomeni, da pripadava drug drugemu.«

»Predrzi ste gospod. Sploh pa, Peter, preveč predrzen si. Ne pozabi, kaj sva Milan in jaz.«

»Milan je kreten. Zakaj te je pripeljal sem, v to puščavo? Če bi jaz imel tako lepo deklico?«

»Kaj bi s tako lepo deklico Peter?«

»Odpeljal bi jo na morje. Tam bi vsaj lahko plesala tango. Imela bi plave kopalke. Da, mislim, da je plava tvoja barva.«

Čutila je, da jo Milan gleda. Videla je njegove oči, polne nečesa, v kar se ni hotela poglobljati. Prav je, je ponavljala sama pri sebi.

»Zakaj sploh hodiš z njim Vanja? Vem, da ti ni do njega. Zakaj torej?«

»Ker me nihče drug ne mara,« je rekla spogledljivo.

»Pa jaz, Vanja?«

»Ti?«

»Greva no morje, Vanja! Pojdi, greva, jutri!«

Nora, srečna misel jo je spravila ob pamet. Da bi šla s Petrom nekam? Oh, iti nekam s tem mladim, toplim, skodranim fantom. Nič več Milana, nič več bedastih izgovorov, nič več...

»Greva, Vanja,« je izdajalsko šepetal Peter. »Kaj naju briga Milan. Glej, pije. V dobri družbi je, zdaj bo pil do jutra. Midva pa lahko greva na avtobus ob sedmih. Glej še tri korake plesa in potem sva zunaj. Tam te bom lahko poljubil...«

»Potem greva nekam, Peter...«

Bila je preveč omamljena, da bi utegnila razmisliti, ali je vse to res. Nekje je še ujela Milanov otopeli obraz, pil je in prepeval s kmeti, zlival vase kozarec za kozarcem, komaj da še ve, kaj se dogaja okrog njega, je pomislila. Misli so se ji onemoglo lovile v glavi. Kako je ta polka pravzaprav lepa, če jo poslušáš zmeraj bolj od daleč in kakšne zvezde, prav je Milanu, moj Bog, tole drevje je res čudovito in tam daleč pljuska reka, kako topel in močan je Peter, pravi fant...

Kmečke veselice trajajo do zore, in ob zori so napol privlekli domov pijanega Milana. Vanja se je sklanjala nad kovčkom; Milanov pijani obraz je bil podoben meloni, gabil se ji je.

»Kaj... delaš...?« je vprašal jecljaje in se ji negotovo bližal. Čutila je neko nedoločeno grožnjo, toda ni se zmenila zanj. Obrnila mu je hrbet in skrbno spravila še zadnjo obleko v kovček.

Bolj je čutila, kakor videla, da je Milan vzel knjigo in si jo ogledoval, trudeč se, da mu ne bi zdrsnila iz rok. Tri negotove korake do vrat — ni mogla uganiti, kaj namerava — odprl je vrata in hip zatem je knjiga udarila ob stopnico in potem veselo poskakovala navzdol.

Se nikoli v življenju ni čutila take divje, žgoče žeje. Peter mi je posodil knjigo, je pomislila, toliko mu je do nje, tako skrbno pazi na svoje knjige.

»Prekleta,« je siknila. Morda je bilo v njenem obrazu res toliko sovraštva, da se je prestrašil. Oprijel se je ograje pri stopnicah, še zmeraj majajoč se. Dvignila je roko. Kasneje se ni mogla več spomniti, ali ga je zares udarila, ali je to samo hotela. Toda Milan je izgubil ravnotežje in padel. Slišala je krik, pa ni vedela, ali je zakričal on ali ona. Milanovo telo se je nerodno kotalilo po stopnicah in nazadnje z zamolklim treskom pristalo v veži na cementu.

* * *

Potem je bilo vse kakor neke sanje. Vanja se je kakor iz raztrganega filma spominjala samo preplašenega kričanja, vsiljivo radovednih sosedov, obsojajočih pogledov. Milan je bil krvav in nezavesten. Poklicali so bolniški avto.

Komaj je še našla toliko časa, da je zbrala raztrgane liste Petrove knjige, jih skrbno poravnala, čeprav so se ji tresle roke. V knjigo je vtaknila listek. Peter, oprosti prosim, moram z Milanom, bogve, če je sploh še živ. Nisem jaz kriva. Ljubim te. Vanja.

Potem je knjigo zavila in prosila gospodinjjo, naj jo da Petru. Vedela je, da bo ženska knjigo odprla in prebrala sporočilo, toda ni ji bilo mar; morda je bila celo vesela, da je lahko pred vsemi temi ljudmi, ki so jo gledali postrani, izkričala resnico: Ljubim te, Peter!

Potem neznansko mučna vožnja poleg nezavestnega Milana, bolnica, zdravniki, njena soba, kamor se je bogve kako veselilo kesanje.

Vedela je, da Milan v Ljubljani nima nikogar in da ga ne more pustiti samega. Ta prekleti občutek odgovornosti in navsezadnje se bo Milan še naredil, da je bilo vse skupaj samo običajen nesporazum in začarani krog se začne znova. Toda ne, si je rekla, zdaj tega ne more biti več, zdaj je tu tudi Peter. Med tistimi vsakdanjimi potmi v bolnico se je navadila razmišljati ne več o Milanu, ampak o Petru. (Kaj ste vi, njegovo dekle? ji je nekoč rekel zdravnik. Zardela je, pa je vseeno pogumno vzdržala njegov pogled in rekla trdno: Bila sem.) Da, zdaj si je priznala, da je Peter nekaj drugega, kot vsi tisti mladi fantje, ki jih je pozabila, če jih tri dni ni bilo. Morda vidim v Petru samo rešitev, si je rekla včasih. Toda ne, ni bilo samo to. Pa vendar ni bil nič drugačen, od drugih. Toda na njegove lase, oči, nasmeh je mislila drugače kot na druge. Nekaj se je spremenilo v meni, si je rekla. Toda ne vem niti kako niti kdaj niti zakaj. Ali si ni človek v bistvu nedoumljivo bitje?

Milan se je počasi popravljaj. Imel je polomljenih nekaj reber in dobil je novo protezo. Ko ga je prvič smela obiskati, je bil videti bled in slab, toda bolj samozavesten kot sicer. Govorila sta običajne neumnosti, ki se govore, kadar pridemo na obisk k bolniku. Potem je prišla strežnica — majhno, sršeče bitje, ki je gledalo Vanjo z neprikritim sovraštvom v velikih očeh — in rekla, da je dovolj, kar sta sprejela oba s komaj prikritim olajšanjem.

Drugič jo je strežnica srečala na hodniku in rekla:

»Zakaj prihajate sem? Vznemirjate ga, on pa rabi mir.«

»Prav, ne bom več prišla, povejte mu to,« je odvrnila Vanja mirno, toda bila je besna. Ali ga tale hoče ujeti, je premišljevala. Saj za majhno bolniško strežnico bi bil Milan navsezadnje kar dobra možnost. Spomnila se je nežnih pogledov, s katerimi je ta drobna ženska obsipala Milana, ko je prišla v sobo. Neka materinska nežnost je bila v njih. Mogoče, da ga ima rada. Nekatere ženske imajo tako zelo razvit čut za materinstvo, da vzljubijo najbolj nebogljene moške. Toda zlobna sem, si je rekla skoro očitajoče. Saj je morebiti Milan

čisto v redu človek in končno mu moram biti hvaležna, zaradi njega sem spoznala Petra. Nasmehnila se je sama sebi; glej, saj zdaj me že vso preveva želja po odpuščanju in vse zaradi Petra.

* * *

Še eno, najhujše razočaranje jo je čakalo.

Že po prvih dneh, ko je prišla v Ljubljano, se ji je zdelo, da je v njej nekaj nedoločnega, toplega, poživljajočega; ta toplota se je neopazno izkristalizirala v misel: v septembru pride v Ljubljano Peter. In potem ... oh, plave kopalke, in v septembru, pravijo, je morje najlepše ...

Dnevi so postali topli, radostno pričakovanje. Vanja je čutila, da je to čakanje spreminja v nekaj, kar ni nikoli čakala. Bila je vsa nova in presenečena sama nad sabo.

Potem je nekega dne srečala Petra na cesti. Pod roko se ga je držala visoka, lepa ženska.

Vsa njena toplota se je spremenila v en sam vzdih, toda zadržala ga je med zobmi in naslednja njena misel je bila: Ne smem izgubiti prilike, kakor koli, prilike ne smem izgubiti.

»Zdravo Peter,« je rekla na videz lahkotno, in si ogledala njegovo spremeljevalko. »Milanu gre na bolje. Mislila sem, da te bo to zanimalo. Pridi kdaj k meni, da ti povem vse.«

Dekle ob Petru ni bila lepotica, imela pa je čudovite oči. Temne, lepo oblikovane, poudarjene s preveč črnimi črtami, pa vseeno čudovite. Ob takih očeh izgubiš pamet.

Pogledali sta se komaj za hip, toliko, da sta ocenili druga drugo, potem se je ona obrnila k Petru in njene oči so grozile. Petrov napeti obraz pa je pravil, da se boji teh oči in da mu je Vanja odveč.

Kakorkoli, borila se bom, si je rekla Vanja. Pa če zdajle zakričim tisto o o plavih kopalkah. Če povem vse o tistem večeru? Orožje za orožje; tudi jaz imam kremplje in nevarna sem.

»Prav«, je dejal Peter, »pridem ob priliki.« Njegov pogled pa je govoril: Pojdi k vragu.

Vse skupaj je trajalo komaj nekaj sekund. Toda v teh sekundah se je preobrnil svet. Vanja si je vso pot zatrjevala, da se bo borila, toda na dnu nekje si je že priznala poraz. Nekaj je bilo narobe, pa si ni znala razložiti, kaj. Če bi ji bil kak drug govoril o morju in o plavih kopalkah, bi se smejala. Če pa bi ji bil kdaj kdo rekel, da se bo morala takole boriti za nekega kodrastega fanta, bi umrla od smeha. Toda vse se je spremenilo, njen svet je nenadoma postal tako drugačen, da se ni več znašla v njem.

Peter je prišel drugi dan; po njegovem obrazu, po rokah, po očeh je videla, da je konec.

»Hotela si me videti,« je rekel ledeno.

»Mislim, da se takrat nisva dogovorila do konca.«

Kaj hudiča ti je bilo, da si mi šla pisat tisto neumnost? V lepo kašo si me spravila. Vsa vas se mi je smejala. Ne morem se več prikazati domov, za vraga!«

»Nehaj,« je rekla naenkrat strahotno trudno. Ničesar več ni razumela, vedela je samo, da je konec.

»Je to tvoje dekle?«

»Je. Toda o njej ne bova govorila.«

»Že dolgo?«

»Nekaj let. Poročila se bova.«

»Ampak Peter zakaj... Ne razumem tega. Zakaj si mi potem tisto govoril? Morje... Plave kopalke... Zakaj hodiš s tem kretenom... Ob sedmih pelje avtobus...«

»Nehaj. Nikar ne igraj zdaj. V nobenem pogledu nisi več šestnajstletnica, ki bi verjela vsaki besedi.«

Kako je to rekel, je pomislila. Toda bila je preveč trudna, da bi jo še lahko bolelo.

»Prav, saj lahko gre, samo povej mi, zakaj, zakaj si potlej to napravil?«

»No, pač... Bila si edina zanimiva ženska tam gori.«

»Samo to?«

»No pač... Tam gori ni prav dosti zabave, sicer pa si mi bila všeč, priznam.«
Zbrala je zadnje moči.

»Saj lahko greš.«

V očeh je začutila neko ščemenje. Moj bog, saj bom jokala, je pomislila.

Peter je neodločno obstal.

»Ah, daj no,« je dejal, »nikar ne igraj užaljenosti in ne... delaj komedije. Navsezadnje danes lahko tudi ostanem.«

Zaprla je oči, da bi prikrila tisto vlago. Torej to sem mu pomenila, samo to, si je rekla. Ničesar ni mogla razmisliti do kraja. Čutila je, da se je nekaj sesulo v njej, nepopravljivo, in do kraja.

»Pojdi«, je rekla, »ne bom te več poznala, če si to želiš.«

Čas se je ustavil.

Petra ni bilo več. Samo še občutek, da je bila neznansko osleparjena. Postala je drugačna, boljša od vsake druge Vanje, in boljša od vseh tistih žensk

iz njene nekdanje družbe, ki so prav tako hodile z mladimi, toplimi fanti, se potem poročile z najprimernejšim, imele ljubke, debele otroke in postajale očarljive mlade mamice. Postala je nekaj drugega; navsezadnje pa je vse ostalo utvara in v grlu ji je ostal zoprni občutek, kakor da požira pesek.

Res, nekje je bil še Milan.

Nekoč se je zalotila pri misli, da bi morda spet lahko sprejela Milana. Ne, to je preveč bedasto, se je zavedela potem. Tiste Vanje, ki brez razmišljanja uživa v borbi z vročimi mladimi telesi nekih fantov, ki ji niso pomenili več kot teh nekaj trenutkov, ni bilo več! Petra ni bilo, en sam Peter je bil. Ničesar ji ni ostalo. Samo nek nedoločen spomin na Milana, niti ne želja, komaj kaj več kot nič.

Ko se je nekoč vrnila iz službe in jo je Milan čakal pred vrati, se ji je za trenutek zazdelo, da je vse skupaj sanjala.

Toda bilo je res. Milan je bil drugačen. Niti ponižen, niti premagan, niti človek, ki se želi vrniti. Tako drug je bil, da je bila skoro v zadregi, ko ga je povabila noter.

»Mislil sem, da se ti vendar moram priti zahvalit. Včeraj sem prišel iz bolnice.«

»Je zdaj v redu?«

»Je. Rebra, možgani, roke...«

Nekaj časa sta molčala.

»Smiliš se mi, Vanja,« je dejal nazadnje.

»Jaz? Tebi? Zakaj?«

»Zato ker nimaš nič drugega, kot to svoje lepo telo. Pa še tega tako lahko-miselno daješ.«

Gledala ga je vsa presenečena. Razumela je, da to ni žalitev, ne, to je bila ugotovitev, hladna, nepristranska, resnična...

»In kaj imaš ti?« je rekla zlobno. Prav dobro je čutila, da je to zvenelo kot: ti nimaš niti tega.

Nasmehnil se je mirno.

»Jaz? Izgubil sem tebe, to je res. Ali bolje: vem, da te nikoli nisem imel. Pač pa imam nekaj več.«

»Tisto bolničarko?« je rekla grobo.

»Oh, ni to. Morda imam njo zares rad. Toda to je drugo.«

Pomolčal je, sklonil glavo v dlani in nadaljeval, bolj zase kot zanjo.

»Veš, Vanja, milijonkrat sem sanjal o tistem popoldnevu, ko smo se igrali z bombo. Sanjal sem, da tistega poka sploh ni bilo, da smo se samo zasmejali in odšli domov in vsega ostalega ni bilo, in imel sem spet obe roki, močni, lepi,

moški roki... Oh, Vanja, ko bi ti vedela, kako grozno je jutro po teh sanjah? Pa vendar sem jih rad sanjal. In ti si bila sama del teh sanj. Vedel sem, kaj ti potrebuješ: močnega fanta, ki te lahko objame tako trdno, da pozabiš na vse drugo. Jaz ti tega, nisem mogel dati, meni je bilo potrebno tvoje dejanje iz usmiljenja.

Tam v bolnici sem veliko premišljeval. Njej se moram zahvaliti, da me je z odkritostjo naučila tudi odkritosti do samega sebe. Tudi z eno roko lahko premikaš svet, važno je nekaj drugega. Zdi se mi, da sem našel tisto drugo. Pripravljen sem za borbo in zdaj me ne bo več lahko premagati. Ne potrebujem usmiljenja. Ali naj ti rečem oprosti? Glej, celo to lahko rečem...«

Dolgo sta molčala.

»Kaj je bilo to, Milan? Maščevanje?«

»Ne. Močni ne potrebujejo maščevanja. Smiliš se mi, to je vse.«

Zdaj je torej močan, si je grenko mislila, s tistim malim sršenom ob strani, zdaj si lahko privoščiti celo pomilovanje. Resnica je še mnogo bolj preposta: ne potrebuje me več, to je vse. Kljub vsemu pa je našel nekaj, nekakšno »tisto«, jaz pa sem izgubila igro. To je vse.

»In kaj ti moram reči zdaj? Oprosti? Blagoslov na to lepo pridigo?«

»Ne, Vanja, ne potrebujem niti maščevanja, niti blagoslova. Samo treba je bilo poravnati račune do kraja, ne?«

»Da, kot se spodobi med olikanimi ljudmi,« ga je dopolnila bolj grenko, kot posmehljivo.

* * *

Ko je Milan odšel, je šla in si kupila žganja. Navila je gramofon in pila. Prvič tako sama. Milanova in Petrova senca, usodno povezani, sta se motali med cigaretним dimom, potem sta izginile še oni dve. Pila je in navtjala gramofon, da je tulil; toda vedela je, da je vse zastoj, da ne more ubežati tistemu glasu v sebi, glasu, ki je terjal odgovor in obsodbo.

Regionalni načrt slovenske obale

Edo Mihevc

V »Casabelli«, znani strokovni reviji za arhitekturo in urbanizem, ki izhaja v Milanu, je bila objavljena v lanskem oktobru (št. 280) obsežna dokumentacija regionalnega načrta naše obale, njenih delov in posameznih arhitektonskih rešitev. Razen sporadičnih kritik, širša javnost doslej ni poznala načel urbanizacije slovenske obale. Zato smo menili, da bomo ustregli bralcem s prevodom članka, ki govori o okvirnem načrtu naše obale, kljub temu, da zaradi tehničnih ovir ni mogoče ponatisniti slikovne dokumentacije, brez katere je vsaka tovrstna informacija nujno nepopolna.

Kriteriji za zasnovo načrta

Nova stvarnost zahteva preobrazbo sredozemske arhitekture na podlagi njene bogate materialne in duhovne dediščine.

Slovenska obala je le majhen del Sredozemlja, vendar je ta del jadranske obale najbližji centralni Evropi in Ljubljana, prestolnica republike Slovenije, predstavlja vezno točko med obalo in ostalimi evropskimi državami.

Slovenska obala je zelo razgibana, zato zahteva največjo disciplino v aglomeraciji turističnih naselij. Obala je bila skozi stoletja odtrgana od svojega naravnega zaledja; skupaj z istrskim polotokom je bila podaljšek beneške republike, pozneje pa odvisna od Trsta. Danes so se ti objektivni pogoji spremenili. V okviru velike preobrazbe vse dežele smo arhitekti dobili nalogo, naj proučimo oblikovanje »prirodnega« regiona, ki naj obdrži samostojnost, istočasno pa dobi objekte, ki bodo v skladu z njegovo vlogo v širšem okviru valorizacije, kakor smo ga že orisali. V naslednjem bomo podali nekaj principov, ki so nas vodili pri projektiranju.

Valorizacija objektivnih pogojev

Vse osnove za urbanizacijo in pravilni razvoj slovenske obale obsega Regionalni načrt (1956) in poznejši Regionalni načrt slovenske obale. Načrt predvideva razvoj raznih ekonomskih dejavnosti na tem področju in jim odmerja določene površine. Poleg tega prikazuje prometno rešitev, ki je osnovni element oblikovanja zaključene prirodne regije v organsko celoto. Vsakemu mestu in vsakemu delu obale je v tem okviru dodeljena določena vloga.

Koper postane slovenska pomorska metropola z velikimi možnostmi za razvoj industrije, trgovske in industrijske luke, železniškega prometa, postane ključ do vsesplošnega gospodarskega razmaha. To mesto, ki je bilo nekoč *Caput Istriae* in ki je v času avstroogrške monarhije prepustilo to vlogo Trstu, je sedaj tudi v republiškem merilu dobilo nazaj svoj pomen.

Izola je predvsem industrijsko mesto s posebno nalogo, ima namreč najmočnejšo ribiško floto. Načrt predvideva, da se bo mesto skladno razvijalo, vendar v manjši meri kot *Koper*.

Portorož je v vsej Evropi poznan turistični center. To vlogo ima še iz časa avstroogrške monarhije; iz te dobe je »Palace Hotel«, nekaj parkov in pa izkoriščanje »Acqua madre«, ki jo pozna ves svet. To turistično vlogo je treba oživiti in ji povrniti nekdanji sloves in pomen.

Piran je staro obmorsko mesto, ki razen v turizmu nima drugih gospodarskih perspektiv. Zato ga bomo sanirali in spremenili v turistični center, ki bo obdržal tipično mediteransko vzdušje.

Naša obala ne more živeti kot samostojna ekonomska enota, če ne izkoristi vseh možnosti za turizem. Za ta namen pa so prirodni pogoji izredno ugodni. Idealna so tudi področja solin v *Luciji* in *Strunjanu*, kjer ni več možnosti za rentabilno pridobivanje soli. Enaki pogoji za turizem so v *Ankaranu*, v *Simonovem zalivu*, *Fiesi*, *Pacugu* in *Zusterni*.

Kontinuiteta urbanizacije

Koper je bil v antiki otok, ločen od kopnega. Mesto ima značilno srednjeveško strukturo. Današnjih nalog v okviru srednjeveškega mesta ne more izpolnjevati, neracionalno pa bi bilo pričakovati, da bi moglo mesto ostati mrtev muzej. Staro jedro smo trdno povezali z novim razvojem in ga obenem ubranili pred vdorom mehaniziranega prometa.

Izola je, kot smo že omenili, ribiško mesto. Predvidena je ohranitev vseh con starega jedra s tipičnim ambientom, z našim delom pa hočemo obdržati kontinuiteto v oblikovanju zunanjih prostorov.

Slovenska obala ne pozna gneče in stihije, ki danes hromita druge obale, ker so bili celotni in detajlni urbanistični načrti pripravljani že pred naselitvenim valom, ki ga danes doživljamo. Ko smo odpravili neracionalno izkoriščanje dragocenega področja, smo storili korak bliže k našemu cilju: h kontinuiteti urbanizacije.

Tradicionalna arhitektura

Tradicionalna arhitektura ne pozna političnih in etničnih diferenciacij. V veliki meri je tudi neodvisna od stilističnih obdobij, njen razvoj je pogojen v načinu življenja in v izkoriščanju lokalnih gradbenih materialov. Ta aspekt tradicionalne arhitekture spoštujemo, želimo ga razvijati in preobraziti.

Vendar pa je posnemanje starih formalnih rešitev nedopustno in lahko vodi v ponarejeno folklorizacijo. Dojeti je treba temelje tradicionalne arhitekture: način življenja, ambient, sonce, večno modro nebo, morje, mediteransko floro,

razumeti je treba človeka, ki se brani sonca in burje. Če upoštevamo vse to, najdemo pravilne dimenzije oken, značilno zunanjo ureditev, polknice, korce itd. V naših pogojih so te rešitve najboljše. Nasprotno pa moderne materiale oblikujemo moderno. Stari in novi elementi so organsko povezani. To ne pomeni dvojnosti arhitekture, le obogatitev izraznih možnosti je — progresivna arhitektura.

Turistična arhitektura

Turistična arhitektura (če jo lahko tako imenujemo) se mora razlikovati od običajne arhitekture. Ljudje ne žele preživeti dopusta v zgradbah, ki so podobne stanovanjskim blokom. Načrtovanje turističnih centrov mora biti vezano na ta pogoj, sicer ne more izpolniti vseh namenov funkcionalnosti.

V tej mediteranski coni želimo ustvariti za turiste mnogo zavetij, zaprtih in zasteklenih teras, sončnih in senčnih atrijev.

Zavedamo se, da ima prav turistična arhitektura največji vpliv na preobrazbo tradicionalnega ambienta.

Kulturna dediščina — asanacije

Mesto ali pokrajina lahko živi polno življenje le, če spoštuje zgodovinsko izročilo. To je pogoj evolucije.

Koper ima izredno bogato dediščino. Če ga želimo obdržati v življenju, smo ga prisiljeni adaptirati. Toda ta preobrazba ne sme poseči v noben vreden ambient. Ohranili in sanirali bomo vse kulturne in arhitektonske spomenike, prav tako vse urbanistične prostore (trge, ulice, parke). V conah, ki jih ni mogoče oblikovati drugače, bomo popolnoma ohranili urbanistično strukturo. Tej zahtevi bo v ekonomskem pogledu v veliko pomoč prav turizem, ki išče rustikalno atraktivnost, enkratnost.

Piran bo v celoti saniran. Sanacija bo omogočila načrtna turistična eksploatacija. Adaptacije v starem mestu niso izključene, toda stara podoba mesta bo ohranjena kljub spremembam, ki jih bodo prinesle.

Simonov zaliv — Haliaetum. V bližini Izole leži 1 m pod morsko gladino star rimski pristan. Na obali, ki je sedaj obraščena z vinogradi, je še nekaj drugih sledov rimskega mesta, ostankov mozaikov in drugih arheoloških najdb.

To izredno najdbo želimo ohraniti. Stari pristan, ki popolnoma ustreza nautičnim zahtevam, bomo dvignili nad morsko gladino in ga ponovno usposobili. V parku bodo obiskovalci lahko občudovali lepoto mozaikov in izkapanin. Tako bomo ustvarili atraktivno jedro z velikim pomenom za novo turistično naselje, ki bo nastalo na sedaj nenaseljenem pobočju.

Tudi *Izola* ima, kot smo že dejali, antično jedro, a ima manj kulturnih spomenikov. Vsekakor želimo ohraniti stare ribiške ambiente, ki so v turističnem pogledu zelo privlačni.

V slovenskem Primorju je mnogo arhitektonskih spomenikov, ki še niso registrirani. To so vse solinske hiše v Luciji in Strunjanu, stare kmetije in osamele zidanice. Vse to je del arhitektonskega izročila, ki ga načrtno vključujemo v preoblikovanje pokrajine in v turistično eksploatacijo.

Slovenska obala je zelo bogata, saj segajo rodovitna pobočja prav do morja. Nekoč je bil tu mediteranski gozd, pozneje pa vinorodno pobočje. Vendar v prirodnem pogledu ta pas propada.

To propadanje moramo ustaviti. Problema smo se lotili s pogozdovanjem in plantažnimi zasaditvami. V preteklem letu smo zasadili več kot 50 000 sadik mediteranskega drevja.

Zaradi velike naselitvene ekspanzije moramo zaščititi vse zelene površine. Na polotoku Seča smo organizirali odprt simpozij kiparjev. Skulpture ostanejo na mestu. Ta park je danes galerija na prostem. Tako ostane značilna konfiguracija terena — v terasah — nedotaknjena.

Naše prizadevanje za varstvo pokrajine se drži nekaterih principov: nove zgradbe se morajo čim manj ločiti od prirodnega ambienta. Strehe naj bodo razgibane, pokrite s korci, vsa arhitektura je podrejena tej zahtevi. Ometane fasade so pobarvane z intenzivnimi barvami, ki blažijo odboj sonca in se stapljajo z zelenjem.

Velikost novih zgradb določa okolica. Zato se izogibamo velikih stanovanjskih blokov. Vsi arhitektonski motivi naj bodo kar najbolj plastični.

Prostor je dragocen. Zato morajo biti vsa naselja in vsi turistični centri močno koncentrirani; kljub temu pa puščamo med naselji velike zelene površine, kar je eden od osnovnih principov urbanizacije slovenske obale. Z doslednim nadzorovanjem gradenj in z upoštevanjem principa, da nove gradnje ne smejo segati preko predvidenih con, ostane prirodni ambient nedotaknjen in nezazidan. Betonskih škarp in parapetov na slovenski obali, kjer prevladuje naravni kamen, ni. Tudi plaže bodo nasute z belim istrskim kamnom.

Parkirni prostori so vedno obsajeni s trto tako, da vsak tak prostor dejansko tvori majhno zeleno površino.

Vse električne inštalacije morajo biti speljane v podzemeljskih kablilih, da ne kvarijo pokrajine.

Stanovanjska kultura

Za turistične namene so predvidene tudi privatne turistične sobe. Da bi podprli ta program, smo lastnikom ponudili podporo v obliki kredita. Na ta način naraste število postelj. Prepletanje zelenih površin in turističnih centrov ustvarja bogato raznolikost.

Vsako stanovanje ima veliko teraso, ki nudi stanovalcem možnost za uživanje na zraku in soncu. »Stanovanjska kultura« za nas namreč ni le dobro organiziran načrt, temveč pomeni ves ambient, ki ga ustvarjajo nove zgradbe.

Zanimivo bo vedeti v čem vidijo Italijani prednosti, ki jih ima naša dežela v pogledu turizma. V uvodnem sestavku, ki ga je napisal odgovorni urednik »Casabelle« Francesco Tentori, beremo:

»Že nekaj let je Jugoslavija v mednarodnem turizmu neposredni tekmelec Italije, posebno če primerjamo izkoriščanje njene obale. Zaradi številke 1 258 000 turistov, ki so bili leta 1962 v Jugoslaviji, sicer še vedno lahko mirno spimo, če jo preprosto primerjamo z našo (19 milijonov). Vendar pa je treba upoštevati tri dejstva: izredno hiter letni porast turizma v Jugoslaviji; prednost, da ima Jugoslavija veliko večji in veliko bolj ohranjen »potencial« naravnih lepot, kot mi; prednost, da je natančno planirala izkoriščanje in namen vsakega metra svoje obale.«

»Natančno planiranje in izkoršičanje vsakega metra« jugoslovanske obale je bržkone precej pretirana ocena, potrebna italijanskim urbanistom, ki se verjetno bore s podobno »načrtovalno« in naselitveno stihijo, kot pri nas. Iz nadaljnega besedila je razvidno, da so izbrali uredniki »Casabelle« Regionalni načrt slovenske obale kot precedens:

»Med tem, ko pripravljamo številko, ki bo posvečena problemu preobrazbe naše obale, se nam je zdelo koristno objaviti primer jugoslovanskega načrtovanja, ki ga lahko ... — predstavimo od okvirnega do detajlnih načrtov in realizacij, ki so še v delu.

Po našem mnenju je najzanimivejši vidik tega razvoja načrtovanja ta, da ima globalen in ne parcialen značaj. Turizem, ohranitev zelenja, nove industrije in nove stanovanjske četrti so le deli enega samega procesa valorizacije, harmonizacije tradicionalnih vrednot z novimi razvojnimi perspektivami. Tako v Jugoslaviji; v Italiji pa je v tem pogledu od teorije do prakse še zelo daleč.«

Svet, ki v njem živim

Vita Varl

Živi avtomat

Nekje v skritem delu mesta je bila majhna kavarna. Ne ena zarjavelih lukenj za upokojenca, niti ne moderna dvorana s stoli dvomljive trdnosti.

V tej skriti kavarni je stal v kotu lep glasbeni avtomat. Stal je tam in igral za kovance vse, kar si je zaželelo srce.

Tudi natakarcčka so imeli. Svetlolasega dečka, ki je bil zmeraj žalosten, pijan ali oboje skupaj. Morda to ne spada v zgodbo, vendar je fant spadal v kavarnico kot glsbeni avtomat in jaz sama. Vsak dan mi je prihranil mizico ob avtomatu. Morda mu je razpoloženje, ki ga je glasba risala na moj obraz, kaj pomenilo. Ni povedal in tudi vprašal ni ničesar. Samo primajal se je s konjakom in spet odšel. Jaz pa sem gledala za njim in živela svoje življenje, življenje avtomata s petdesetimi ploščami.

Moj avtomat je imel srce, prav gotovo. Slišala sem ga utripati. Dihal je, stokal, se včasih stresel. Plošče so se kot elegantne balerine dvigale iz vrste, kot prihajajo človeku lepe misli iz srca na usta. Bil je živ in je imel široko, razumno srce. Vedno je našel pravo melodijo. Razposajena bossa nova, otožna, ubita ciganska pesem, twist, obrabljena italijanska popevka... In še druge, ki so od trenutka do trenutka menjavale moje razpoloženje.

Nekoč je bil nenavaden dan. Luči so se zdele odmaknjene čudno daleč. V polmračni kavarni je govoril samo avtomat. Ljudje so molčali. Dva vojaka, dva starejša moška, dva mlada fanta in pri četrti mizi jaz sama. Da ni bilo živega avtomata, bi se morda med nami stkala kakršnakoli človeška vez. Pa se ni. Vsi smo prisluhnili bitju srca našega avtomata. Vsi smo poslušali, kako je razkrival svojo ljubezen: »Uči me nocoj...« Ostali smo nemi, brez besed. Trenutki popolne umirjenosti so nam pomenili to, kar je nekoč pomenila nedeljska maša našim babicam.

Potem je prikolovratil razgrajč brez posluha. Kot ironija so se oglasile Maškare. Maše je bilo konec.

Dan pozneje sem okamenela obstala na pragu. Kot je bil prazen, avtomata ni bilo. Na tleh so se še poznali odtisi kolesec. Majhne jamice, svetle kot jezerca solz. Seveda. Saj je imel srce, pa je jokal, ko so ga odpeljali. Tudi jaz ga imam, zajokala sem za starim dobrim prijateljem.

Od tistega dne nisem več stopila v oropano kavarno.

Usta

Spet kavarna.

Utrinek večera. Luč, prazne mize. Zaljubljenca pri bližnji mizi.

Ljubezen, njuna ljubezen.

Pozabila sem jo. Umrla je enako kot on. Ostal je pepelnik, poln do roba. Ogorki so tleli do konca. Na njih ni sledu šminke. Tleli so kot nekoč v njegovi sobi, ko sem prihajala k njemu. Vedno so se mešali z mojim rdečilom. Takrat sem se še šminkala. Užival je, ko so drugi občudovali moja usta. Hotel je, da jih opazijo. In opažali so jih.

Potem njegova smrt. Njegovo mrtvo telo, moje telo.

Potem samota. Gluha in slepa. Nič več šminke. Ogorki beli in stisnjeni v svoji ničevosti. Nočem, da še kdaj kdo opazi moja usta. In vendar jih še vedno opažajo. Zato, ker značilno grizem ustnico. Vidiijo, da nisem lepa, in da sem strašno odmaknjena. Kadar seveda sploh kaj opazijo. Še vedno se mi približujejo in zavračam jih zlepa ali zgrda.

»Pojdite, prosim. Hočem biti sama.«

»Tako čedno dekle, pa samo ponoči po lokalih. Škoda vas je.«

»Hvala za opozorilo, delam kar hočem.«

Delam kar hočem ...

Ne, lažem. Nočem tega. Delam le, kar morem. Strašno malo. Premalo za življenje. In življenja samega tudi ne maram. Preveč je. Preveč in premalo obenem. Nekaj vmes pa manjka, ono pravo. Mrtvi on manjka. To bi bilo prav ...

»Konjak, prosim!«

Čez čas spet:

»Konjak prosim!«

»Konjak prosim.«

Potem samo še:

»Konjak.«

Ni mi ga treba prositi. Lahko ga kupim, zdaj še. Nekoč ga bom potrebovala toliko, da ga ne bom mogla več plačati. Šele takrat bo konec. Daleč je še. Sto in stokrat bom še sedela pred polnim pepelnikom in rumenilom v kozarcu.

»Konjak, prosim.«

Pogled. Prijazne in tople oči kljub naročenemu konjaku. Potem plošča v avtomatu: Ti si moja usoda. Ne, ne, jaz ne moram biti usoda. To mora biti kdo drug. Nasmehnem se, oči vztrajajo. Vstanem, značilno grizem ustnico. Stopim k avtomatu in umirjeno vržem »Non esiste l'amur«. Celentano odsekano, ugotavljajoče odpoje. Oči utonejo v svojem kozarcu. Ne bodo me več poiskale. Kako hitro in lahko je kaj zapraviti, izgubiti. Pepelnik, tiha prazna kavarna. Vse se odmika, gledam po ljudeh in ne vidim jih. Tu so in vendar niso. Niso zame. Zame ni nikogar. Tudi mene ni več. Mislim, da me ni. Samo usta z ogrizenimi ustnicami.

Moj svet

Jutro, polno megle in prepaha. Stekljeni zaslon zakriva obraze. Mimooidoči tišče roke v žepih, noge v vseh vrstah čevljev izdajajo standard. V meglenem jutru nič ne pomeni. Menda je treba kaj početi, biti kam namenjen, vsaj enkrat vsak dan. Da imaš občutek, da nekam spadaš.

Noge se zaustavijo pred trafiko. Tudi cene kupljenih cigaret se skladajo z obutvijo.

Znanec na drugi strani ceste. Tudi njega poznam po čevljih, ki dopolnjujejo mahedrave hlačnice. Hoditi mora počasi, da mu ne odpade podplat. Zraven

njega so še drugi čevlji, podobni. Pivski tovariš. Prestopata se pred zaprtim prehodom. Zraven čevljev pade ogorek. Nekje sta pila.

Fant in dekle. Fantovi koničasti in lepo položeni čevlji. Dekle v obrabljenih gumaricah. Zanka na nogavici pogumno nadaljuje pot navzgor. Morda sta kolega s fakultete, morda uslužbenca ali celo srečen par. Elegantni fant se je sklonil k preprostemu dekletu, ker je občutil človeka in sploh ni gledal obrabljenih čevljev.

Mož na kolesu, v delavni obleki. Topo zre predse in čaka, da bo smel kolo pognati čez križišče. Morda se mu mudi in kolne v duši. Obraz je razbrzdan in prazen.

Starka vodi za roko drobnega vnučka. Otrok z velikimi rjavimi očkami prepozna svet okoli sebe. Ne dojema ga še takega, kot se mu bo prikazal kasneje. Srečen je še, ko se tega ne zaveda.

Mlada dama v klobuku z vso narejeno žensko očarljivostjo zapeljuje copatarja. Vrag vedi, čemu to počne. Zagotovo ne čuti megle, jeseni, praznine. Ne čuti, da njeno ničevo početje opazuje dvoje utrujenih, neprespanih oči izza šipe. Ne ve, da me zebe, da sem lačna in da se ji vseeno posmehujem.

Silno sem utrujena. Zvočnik oddaja otožne orkestralne skladbe. Violina se vspenja, diha, živi. Občutek imam, da bi moralo biti poletje, da bi z golim hrbtom sedela na skali ob morju in bi sonce zahajalo. Bila bi mirna in bi verjela, da me nekdo pričakuje. Ne, bilo bi preveč sreče zame.

Violina je umolknila, svetle slike ni več. Prazna miza in človeško mravljišče pred šipami — to je moj svet, to je svet, ki ni moj. Samo svet v katerem živim.

Vešče prihajajo iz teme

Neznanec je podrl zadnje sled miru v meni. Prisedel je, spregovoril in uspel vdreti v mojo samoto. Uspel je kot otožne kavarniške melodije, kot strastno zajokani čardaš.

Tako toplo je bilo ob njem. Vse je vedel, vse razumel. Mogel me je spoznati, razumeti pa tudi oceniti. Nenadoma je ugasnila luč. Kavarna v temi. Orkester je nemoteno igral naprej star španski napev. Celo več. Kakor da bi modrikasta zadimljena noč dala moč violini, da je zaživela v temnem prostoru. Ena sama ulična svetilka je vrgla dolge modre tipalke v megleno temino. Nekaj prižganih cigaret je zanihalo v prostoru, v mrak zgubljene kresnice, ki so nakazovale košček svojevrstnega, ta trenutek prikritega, življenja.

Moški pri mizi je v temi nadaljeval s strastnejšim glasom, opogumljenim od teme:

»En sam človek je bil. Zanj sem žrtvoval vse, življenje, kariero. Danes bi mu zavil vrat, ali pa bi mu napravil v čelo lepo luknjo.«

Morala sem verjeti prepričljivemu glasu. Luknja v čelu. Vsi imamo luknje v čelu. Velike, globoke, brez dna.

Ko bi vsaj ne imela te luknje v možganih! Kako lepa je tema, kako domača. Iz teme priletavajo večče s prašnimi krili. Tu notri, za vsemi temi kresnicami, so večče. Mnoge in neznane. Ali pa v moji luknji v čelu. So, prav gotovo so.

Vse je spet zablestelo pod močjo luči. Veščice so se zaslepljene zdrznile. Vsi smo večče, nič drugega. Od teme do jutra in nazaj. Vedno slepe, blodeče večče, z žgočo željo po luči, ki nas slepi in uniči.

Veščice prihajajo iz teme.

Veščice silijo k luči, toda vedno se opečejo.

Ne bom vrgla prsti nate

Grm ob strebrih je bil jesenski kot sivo nebo in črna mokra debela dreves. Suha veja je molela v prazno. Na njej so bili le še štirje zgubani, dotrpeli listi. Obstala sem ob veji, niti koraka nisem mogla več napraviti. Oprijela sem se te neme priče človeške bede, te veje, ki se je radovedno stegnila čez toliko krst, kot bi hotela izvedeti, kdo je tisti, ki mu je dovolj sveta, ki se ga je za zmeraj rešil. Štirje osamel listi — rojstvo, življenje, smrt — in kaj še? Četrti je ostal brez simbola. Moral bi pomeniti nekaj lepega v življenju, toda kaj? Roka se je samogibno stegnila in prsti so spustili v blato odvečni list.

Pred mano je obstal voziček, črni voziček z belo krsto neznanega dečka, pokrito s kupom cvetja. Okrog nje so bili sivolasi pogrebci — kakšna ironija, ko je deček mrtev! Za krsto se je vlekel jok, pol živalska tožba. Trije listi so se premaknili, izgubili so obliko v solzah. Deček je mrtev.

Pri grobu bi rada postala, sama pod sivim nebom in cipresami. V zvoke zvona bi rekla malemu dečku:

»Kdo te je razočaral, moj Mitja? Tako vesel si znal biti, izgledal si srečen. Prav tiho mi povej, o čem si sanjal. Res, rada bi vedela, ker imam majhno temno deklico, ki je vesela, kot si bil ti. Bojim se, da tudi ona sanja o nečem, česar ne vem. Pomagaj mi, Mitja, da bom vedela.«

Grob je nem, samo deske okrog jame vidim. Ko ne bo nihče več jokal ob grobu in klical svojega sinka, takrat bom tiho pristopila.

Ne bom vrgla nate zemlje, Mitja, ker si tako negotovo stal na njej in si jo tako kmalu zapustil. Ob vsakem pogledu na mojo malo se te bom spomnila. Bi ti to zadoščalo, ko bi vedel? Moja deklica bi ti bila prav gotovo všeč. Kot Vesna

— ali celo bolj. Zakaj nisi ostal pri njej? Ti je bilo res tako težko živeti? Kaj so ti storili — povej!

Sicer pa, zdaj ti lahko prišepnem, da si storil prav. Tu zunaj je tako sivo in hladno.

Kmalu bo zima, veš.

Ne morem vreči prsti nate, Mitja.

Dež

Dež pada v tišino. Odgrnem zaveso, da bom z njim. Sama sem v sobi, premagana od dolgega dneva.

Dež pada onemoglo. Kaplje ne vedo druga za drugo, čeprav jih žene vse po isti poti.

Tišina, ki ne daje in ne jemlje ničesar. Pušča me samo, čeprav bi bila raje kaplja, da bi mogla padati z drugimi. Toda ne, padam sama.

Medla cestna svetilka kaže pot proti domu — vedremu fantu na kolesu, ki se negotovo vozi preko luž in objestno žvižga. Rada bi mu videla v obraz. Morda ima na čelu zlepljene lase in gleda zrdelo in pijano v svet. Bila bi ga vesela, kakršen je že. Življenje o polnoči na robu mesta. Nekaj, kjer je kljub majavemu kolesu sigurno. Nekaj, kar pozna svojo pot domov.

Rekli so mi, naj zapiram okno. V okolici se skriva lopov, ki ga iščejo miličniki. Ne vem, kaj je zagrešil. Nehote mislim nanj. Morda je zdaj, ko dežuje, nekje pod kozolcem ali se stiska pod kak napušč. Ubogi lopov! Uboga para! Pogrešil je, kazni ne bo ušel. Veter tiho šumi med dežjem, kot da se pogovarja z menoj. Ne, ne morem se pogovarjati. Zebe me. Glas v noči ne more vrniti mene. Nekje sem se izgubila.

Ulica

Tiho in vdano sem oblekla debel pulover in obula pletene nogavice v zimske čevlje. Pozna jesen je bila in noč bom prebila na ulici.

Sobica je bila pospravljena, postelja vsa sveža, postlana za prijetno noč. Privzdignila sem pregrinjalo. Najina postelja. Pol leta sem bila tu srečna. Fraza, takšen stavek, pa vendar... Verjela sem, da tega ne bo tako kmalu konec. Ljubila sem človeka, ne slučaj. Zaradi njega sem končno uspela pozabiti onega, ki je umrl tudi zame, umrl brez bolečin. Ostal je samo ta človek. Njegova ljubezen.

Tiho sem stopila do okna in pogledala v noč. Megla se je spustila na mesto, mehko je ovila črne sence hiš. Moja noč. Zdaj moram oditi, da prepustim svojo posteljo bitju, ki je prišlo za menoj. Jutri, ko se zdani, se bom smela vrniti. Smela bom leči v isto, še toplo posteljo in se prespati. Če bom mogla spati, seveda. Nobenega od njiju ne bo več. Odšla bosta v nastajajoči dan, z roko v roki. Njuna in moja noč.

Zagrnila sem zaveso, oblekla plašč in privihala ovratnik. Še rokavice, potrebovala jih bom. Pogled po sobi — da, vse je v redu, vse pričakuje ono novo bitje.

Stopila sem v noč. Iz megle je vlažno rosilo. Hodila sem tiho kot mačka. Zvok lastnih korakov bi me vznemirjal. Ne smem delati šuma, ne obstajati — sem odveč.

Noge so same po sebi ubrale pot med vilami. Počasi, počasi. Ne smem hiteti. Vse, kar bom nocoj počela, moram čim bolj podaljšati. Da bom imela vtis, da noč vendar ni tako neskončno raztegnjena.

Prižgala sem cigatero. Skoraj nisem verjela, da bo v tej megli sploh gorela. Toda močnejša je od mene, kljubuje vlagi. Naslonila sem se na neko ograjo. Nekaj črnih gred z jesenskimi rožami je izpolnjevalo prostor med plotom in hišo. Ob zidu je rasla vrba. Od njenih nizko spuščениh vej je od časa do časa padla kaplja na preprogo suhega listja. Brez šuma so v vetru nihale gole, viseče veje.

Okna so bila razsvetljena. Od njih so skozi meglo padali prameni svetlobe nekam proti meni in ulici. Za temi okni so tople, svetle sobe. Morda družina večerja. Morda žena s pikastim predpasnikom že pomiva posodo, mož v copatah pa se huduje na otroke, ker so na ves glas navili nedeljsko oddajo: Izberite svojo melodijo, in ne more v miru brati časopisa... Vse obdaja topli nedeljski večer. Hiša se mi je zazdela kot vzeta iz pravljice. Zakleti grad, brez oken in vrat zame. V njem je lepo, toda jaz ne morem vstopiti, zame ni poti vanj. Stopila sem dalje. Kmalu sem se znašla v mestu. Spet sem se ustavila. Pred menoj so se blesteli razkošni neonski napisi in luči. Včasih sem imela rada večer in luči. Ta večer pa je bilo ves nekako odmaknjen. Ljubljana je utonila v novem, neznanem občutku; da tu ni več moje mesto. Bilo je prav med temi hišami in ljudmi. In zdaj ni več. Prazna sem bila, popolnoma prazna.

Skupina fantov se je ustavila pred menoj.

»Poglej, kar smili se mi,« je dejal eden izmed njih.

»Ah, ta bi šla s teboj za dve cigareti!« je zamahnil drugi z roko. Zasmeljali so se.

»No, tri bi ji pa že dal,« je dejal tretji in izzval novo poplavo smeha.

Sem jim res podobna, onim ženskam? S svojim odrgnjenim plaščem, primitivnimi čevlji in kratkovidnimi očmi. Ne, tako pač lahko mislijo samo huligani.

Polnoč se je bližala. V najini sobi je toplo, samo odsev električne peči daje slutiti njuni telesi. Da, strašno sem se pustila ponižati. Krenila sem dalje.

Zadimljena kavarna polna ljudi vseh vrst. Tuji so mi in strašno daleč. Sedijo tu za svojo zabavo. Jaz ne. Jaz čakam, da mine noč. Sedim točno nasproti stenske ure. Sledim z očmi kazalcem, ki neopazno merijo minute. Oči me skelijo od cigaretne dima. Sovražim te pijane spake, ki govorčijo o nogo-metu, te zbiralce avantur, zaljubljenca, zdolgočasneže. Nujnost me je vrgla mednje. Ne spadam sem.

»Zapiramo...«

Garderoberkin rezki glas me zdrami iz misli. Nekaj luči ugasne. Prostor se prazni. Spet se zavijem, pripravim za ulico. Moja noč se šele pričinja. Ulice spečega mesta me bodo sprejele, skrile moje brezglasno tavanje. Stopim v noč. Namenoma izbiram najtemnejše kote. Nikogar nočem srečati. Nočem, da bi me kaka modro siva uniforma vprašala, kam sem namenjena. Kaj naj bi tudi odgovorila? Do jutra manjka še pet ur. V petih urah se pride zelo daleč. Toda utrujena sem in nobenega cilja nimam. Ne bom hodila.

Začenja me mraziti. Nikjer ni več hiše iz pravljice, ni luči, ki bi dala slutiti kako življenje. Zdaj sem resnično sama. Onadva sta srečna, ne zebe ju in imata drug drugega. Jaz nimam nikogar. Samo trenutke milosti, ki so čudoviti in vendar skelijo kot sveže rane.

Zmanjkalo mi je cigaret. Edini še odprti lokal je poln kot ribja konzerva. Komaj se zrinem do blagajne. Dve prostaški pijani ženski zapeljujeta neke moške. Obrazi so pod neonsko lučjo modrikasto beli, spotegnjeni. Zatohlo je, kot groteska. Obrazi, obrazi-spake.

Pobegnem v noč. Podzavest me vodi proti domu. Zavem se. Ne, tja ne smem. Clovek, ki sem mu zaupala, me je izdal. Sprejela sem ponižanje. Moja nagrada za vse je ulica. Ta ulica, mraz, megla.

Znajdem se v parku. Znana klop. Popoldne je deževalo. Klop je spolzka in mokra. Vseeno sedem in prižgem cigareto. Mraz mi prodira v kosti, vsa drhtim. Da, november je. Takrat pa je bil maj. Takrat, ko sem verjela, da bom spet zaživela. Clovek je bil nežen, pozoren. Igral je, ni bil srečen. Moje izkušnje so ob njem umrle, verjela sem prepričljivemu glasu in modrim očem. Nocoj jim verjame ono novo bitje. Morda je vrednejša od mene, da obdrži srečo, zgrajeno na mojem obupu. Da, brez dvoma je vrdenejše, sicer se to ne bi zgodilo. Sama sem kriva, s tem, da sem takšna, ne boljša.

Čas se počasi in natančno pomika, odteka. V cerkvi, v temi nekje pred menoj, udarci zvona delijo noč na četrtine ur. Druga cerkev je nekje dalje na levi. Njen zvon ima nižji glas. Ne maram ga, ker zamuja.

Zvonovi... Počasi si pritrkavajo. Četrť ure je dosti časa. Strašno veliko, če si sam in občutiš, da ima ura šestdeset minut in tri tisoč šesto sekund...

Jutro je daleč daleč.

Onadva mislita: »Le zakaj bo že jutro?«

Jaz pa: »Le zakaj še ni jutro?«

Toda jutro pride, zagotovo pride. Za onadva in zame tudi.

Konec zgodbe

Korak se mi je sam po sebi ustavljal. Kljub najtrdnejši odločitvi nisem mogla pritisniti na starinsko zakrivljeno medeninasto kljuko. Potem sem si še enkrat ponovila razloge za to dejanje in počasi vstopila.

Temačna zlatarnica. V steklenem pultu polno raznovrstnih prstanov. Vseh mogočih, z razkošnimi barvastimi kamni. Tudi poročni prstani so bili tam, podobni temu na mojem prstu. S seboj sem prinesla mraz z ulice. Pomočnik, mlad fant s črnimi kodri, se je vprašujoče ozrl vame. Njegovemu pogledu sta sledila še moški in ženska, ki sta očitno kupovala. V hipu mi je prišlo v zavest, da bom prodala svoj poročni prstan. Zato sem prišla. In ti trije me bodo začudeno gledali. Vsaj s prsta bi ga morali sneti zunaj! Niti tega se nisem domislila. Obstala sem. Ženska pri pultu je ravnokar na mesnate negovane roke natikala prstan ogromne vrednosti. Moški jo je gledal ljubeče in ponosno.

Tako me je gledal on, ko mi je nadel široki zlati obroček.

V avtu je bilo toplo in zunaj je snežilo. »Ne bova se poročila, nikoli ne,« sem rekla. Brez trpkosti sem se tega zavedala. Ne, najinega doma, najinega življenja nikoli ne bo. In vendar ne maram v zameno za to nobenega drugega doma, nobenega življenja.

»Ne, ne bova. Toda — bi hotela vseeno nositi spomin name?«

»Bi...«

Nisem ga pogledala. Segel je v žep in mi nataknil obroček. Bežno sem ga poljubila in skočila iz avtomobila na sneg. Zarometi so se prižgali in odpeljal je. Z nenavadnim lepim občutkom sem stopila v hišo. Vedela sem, da prstana ne bom nikoli snela, pa naj srečam drugega človeka ali se celo res poročim. Hotela bi se poročiti točno s tem prstanom...

»Zelite, prosim?«

Menda je fant za pultom že nekajkrat ponovil vprašanje. Ženska je še vedno pomerjala vsa zlata čuda prodajalne.

»Prstan bi rada prodala,« sem poskusila izgovoriti čim trdneje. Snela sem rokavico in nato prstan. Brez besede sem ga položila na pult. Troje pogledov je zavrtalo vame.

»To boste prodali?« je bedasto vprašal fant za pultom.

»Da, to,« sem pribila.

Fant je vzel prstan. Dal ga je na tehtnico. Ob drobnem kovinskem zvenu sem se bolešno zdrznila. Konec zgodbe. Sklep, da prstana ne bom snela, je držal le dva uboga meseca. Oprosti, dragi, moralo se je zgoditi. Oprosti, nimam denarja in lačna sem. Oprosti, da mi je želodec več od tvojega spomina. Vem, da bi morala potrpeti. Toda preslaba sem.

»Tisoč petsto dinarjev dobite,« sem zaslišala fanta.

»Kar dajte...«

Moj prstan je izginil v predalu. Namesto njega sem dobila nekaj umazanih bankovcev. Kako malo je vreden. Tako malo, da bom nekaj dni bedno jedla. In danes je božič, nekdanji praznik. Moja preteklost, moja zgodba. Vse je vredno le teh tisoč petsto dinarjev.

Stopila sem na ulico, med bele padajoče snežinke. Solze so mi brezmočno tekle po licih. Zgodbe je resnično konec. Da, konec.

Krasni novi svet

Aldous Huxley

The brave new world — krasni (ali vrli) novi svet — je imenoval Huxley svet dovršene Amerike, svet dovršene tehnokracije. S strupeno ironijo je dal temu svetu naslov iz Shakespearovega Viharja: »O, wonder! / How many goodly creatures are there here! / How beauteous mankind is! O BRAVE NEW WORLD, / that has such people in't!« (Vihar, V/1, 181—184; Župančič prevaja takole: »O čudo! / Kaj tukaj je odličnih bitij zbranih! / Kako je človek lep! O KRASNI NOVI SVET, / kjer biva takšen rod!«) To je svet, ki je organiziran strogo »racionalno« v blagor svojih članov. Njegova osnovna gesla so: »Skupnost, istovetnost, stabilnost«; skupnost proizvodnega procesa, ki gospoduje nad ljudmi, namesto da bi ljudje gospodovali nad procesom proizvodnje, stabilnost tega gospodstva in istovetnost potreb, ki ustaljujejo potrošnjo in še enkrat potrjujejo gospodstvo proizvodnega procesa nad producenti. V tem krasnem novem svetu leta Fordovega 632 je vzpostavljena tehnološka proizvodnja ljudi, ki je podrejena proizvodnji stvari: tu imamo Hatcheries and Conditioning (ljudogojnice in prilagojevalnice), kjer na tekočem traku v steklenicah producirajo ljudi in jih z vsemi sredstvi vnaprej prilagajajo njihovemu mestu v družbi: ker je

idealno, da enakim strojem strežejo enaki ljudje, producirajo po »procesu Bokanowskega« iz enega oplojenega jajčeca po 96 enakih »dvojčkov« najnižje kaste. Enako precizno producirajo druge ljudi-elemente v univerzalnem procesu proizvodnje, ki gospoduje nad ljudmi. Z vsemi sredstvi moderne psihologije jih vzrejajo v idealne potrošnike. Svet vodi deset svetovnih nadzornikov, ki nosijo naslov »njihova fordstva«. Eden od teh, Mustafa Mond, razlaga v našem odlomku historiat tega »krasnega novega sveta«. Toda Huxleyevo delo ne vsebuje samo te utopične slike. Nasproti brezdušnemu tehnokratskemu paradižu, ki vsebuje dovršene elemente sodobnega tehnokratizma, stoji figura Divjaka Johna; čeprav je tudi sam potomec »krasnega novega sveta«, je rojen iz matere (»sramotno obdobje živornosti«, pravijo temu v krasnem novem svetu); zrasel je v divjaškem rezervatu v Novi Mehiki pod vplivom poganstva, krščanstva in Shakespeara. V njegovem slovarju ni besede »znanost«. Vse, kar lahko postavi zoper tehnokratski paradiž, je osebna odpoved, puščavništvo in bičanje. In prav tako kot teče v prazno ta brezdušni paradiž, tako se konča s samomorom odrešiteljska utopija Divjaka Johna. S tem Huxley začrtava popolno brezizhodnost prihodnosti — če se ne revolucionira sedanjost.

Obe Huxleyevi utopiji, ki stojita druga zoper drugo, sta samo do skrajnosti izvedeni meščanski utopiji, o katerih govori Marx, ko pravi: »Na zgodnejših stopnjah razvoja se kaže posamezni individuum popolnejši, ravno ker še ni izdelal polnosti svojih odnosov in si jih postavil nasproti kot družbene sile in odnose, ki so od njega neodvisni. Kot je smešno, če hrepeniš nazaj po tej prvotni polnosti, tako je smešna tudi vera, da moramo ostati pri tej popolni izpraznjenosti. Preko nasprotja prvemu, romantičnemu nazoru meščanski nazor ni nikoli prišel, zato ga bo drugič kot upravičeno nasprotje spremljal do blaženega konca.« Huxley je do kraja pokazal nevezdržnost obeh utopij. In če je nekoč pozitivna utopija slikala jutrišnji svet, da bi k temu svojemu idealu usmerila današnjega (njen Jutri pa je bil izraz utopistovega Danes in omejen kot ta Danes), negativna utopija projicira na ekran bodočnosti tiste tendence sedanjosti, ki to sedanjost delajo nečlovečno. Ni namen negativne utopije, da bi iskala rešitev; njen namen je, da svari. To je njena moč in slabost obenem: njena moč, ker omogoča iskanje rešitve, njena slabost, ker sama ne nahaja poti do rešitve. Njena moč prihaja do izraza, kadar se angažirajo sile jutrišnjega, humanejšega dne, ki zrevolucionirajo današnjega; njena slabost, kadar se napredek pojmuje tehnokratsko. Toda takrat je tudi taka negativna utopija lahko samo proglašena za izrodek dekadentskih možgan.

Odlomek je vzet iz slovenskega prevoda knjige, ki bo v kratkem izšel pri založbi »Življenje in tehnika«. Prevajalec je Boris Verbič.

Zunaj na vrtu so se igrali otroci. Šesto ali sedemsto dečkov in deklic je nagih v toplem junijskim soncu presunljivo kričé tekalo po tratah, se igralo z žogo, ali pa so po dva ali trije skupaj čepeli med cvetočimi grmi. Cvetele so vrtnice, dva slavca sta pela vsak zase v gošči, kukavica pa je pravkar utihnila med lipami. Ozračje je bilo zaspano zaradi brenčanja čebel in helikopterjev. Ravnatelj se je s svojimi študenti za hip ustavil in opazoval igro imenovano Sredobežna šala — čmrlj in ščene. Dvajset otrok je stalo v krogu okoli stolpa iz kromiranega jekla. Vrgli so žogo kvišku, da je pristala na vrhnji ploščadi stolpa, ki je bila zvita navzdol, žoga je nato padla na naglo se vrteči kolut, ta

pa jo je pognal skozi eno izmed številnih odprtih, izvrtanih v cilindrični pokrov, in jo je bilo treba ujeti.

»Čudno«, se je zamislil ravnatelj, ko so krenili proč, »čudno se človeku zdi, če pomisli, da so celo v času našega Forda pri večini iger uporabljali samo eno ali dve žogi in nekaj palic pa morda še kakšno mrežo, a nobenih drugih pripomočkov. Mislite si, kakšna nespamet je bila to, da so dovolili ljudem igrati zelo zapletene igre, s katerimi pa vendarle niso prav nič povečali potrošnje. To je norost. Dandanes nam nadzorniki ne odobre nobene nove igre, dokler se ne izkaže, da terja vsaj toliko umetnih pripomočkov, kakor najboj zapletena izmed tistih, ki smo jih poznali že prej.« Ravnatelj pa ni dolgo premišljal o tem.

»Kakšen ljubeč parček,« je prekinil samega sebe in pokazal s prstom nanj.

V majhnem travnatem pristanu med visokimi šopi sredozemskega vresja sta se dva otroka, deček, star kakih sedem let in deklica, ki je bila morda leto starejša od njega, igrala zelo resno in s tisto zbrano pozornostjo znanstvenika, ki nekaj novega odkriva, osnovno spolno igro.

»Kako ljubka sta!« je sentimentalno ponovil ravnatelj.

»Ljubka, zares!« so vljudno pritrdili fantje. A njihov nasmešek je bil malce pokroviteljski. Premalo časa je še poteklo, odkar so sami opustili takšna otroška razvedrila, da bi jih lahko že zdaj opazovali povsem brez prezira. Ljubko? dva otročaja, ki malo norita; to je vse. Otročaja sta pač.

»Vedno se mi zdi,« je nadaljeval ravnatelj z istim precej sentimentalnim glasom, »a tedaj ga je zmotilo glasen vik in krik.

Izza grmovja v bližini je stopila otroška negovalka vodeč za roko dečka, ki je neutolažljivo tulil. Za petami ji je sledila deklica, in plašno gledala okoli sebe.

»Kaj pa je?« je vprašal ravnatelj. Negovalka je skomignila z rameni. »Nič posebnega,« je odgovorila. »Samo da tale fantek ne kaže nič veselja, da bi sodeloval v običajni erotični igri. To sem opazila pri njem že enkrat ali dvakrat prej. In danes je spet tako. Pravkar se je začel dreti.«

»Prav zares,« je posegla vmes deklica, ki je tako plašno gledala okoli sebe, »nič žalega mu nisem hotela storiti. Prav zares ne.«

»Seveda nisi hotela, ljubica,« jo je tolažila negovalka. »In zato,« je nadaljevala in se spet obrnila k ravnatelju, »ga zdaj peljem k pomočniku psihološkega nadzornika. Naj malo pogleda, če je dečko povsem normalen.«

»Čisto pravilno,« je rekel ravnatelj. »Kar peljite ga tja. Ti pa ostani tu, deklica,« je dodal, ko je negovalka odvedla svojega še vedno tulečega gojenca. »Kako ti je ime?«

»Polly Track.«

»In še kako lepo ime imaš,« je rekel ravnatelj. »Zdaj pa kar steci in skušaj poiskati drugega dečka, da se boš igrala z njim.«

Otrok je odsakljal v grmovje in jim izginil izpred oči.

»Kako mična stvarca!« je rekel ravnatelj, oziraje se za njo. Nato pa se je spet obrnil k dijakom. »To, kar vam bom zdajle povedal,« je rekel, »se vam bo zdelo morda neverjetno. A če človek ni navajen na zgodovino, se mu reči, ki so se dogajale v preteklosti, večidel zde zares neverjetne.«

Nato jim je razodel osupljivo resnico. Dolgo dolgo pred časom našega Forda — in še celo nekaj rodov za njim — so videli ljudje v erotičnih igrah med otroci nekaj nenormalnega (dijaki so se na ves glas zarežali); a ne samo nenormalnega, temveč celo nemoralnega (ne!); zato so jih zatirali z vso strogostjo. Na obrazu njegovih poslušalcev se je pokazala presenečena naivnost. Ubogim otročičkom da niso privoščili nobene zabave? Tega kar niso mogli verjeti.

»Še celo mladostnikom ne.« je nadaljeval ravnatelj, »niti mladostnikom, kakor ste vi...«

»Saj ni mogoče!«

»Razen malce skrivnega avtoerotizma in homoseksualnosti — absolutno nič.«

»Nič?«

»V večini primerov je to trajalo do dvajsetega leta.«

»Do dvajsetega leta?« so se v zboru oglasili dijaki kot odmev, in s tem glasno izrazili svoj dvom, da bi bilo kaj tākšnega mogoče.

»Do dvajsetega,« je ponovil ravnatelj, »saj sem vam vnaprej povedal, da se vam bo zdelo neverjetno.

»A kaj se je zgodilo?« so vprašali. »In kakšne so bile posledice?«

»Posledice so bile strašne.« Globok in doneč glas je pretrgal razgovor.

Ozrli so se okoli sebe. Ob robu skupine je stal tujec — mož srednje rasti, črnolas, kljukastega nosu, s polnimi rdečimi ustnicami in zelo prodirnimi temnimi očmi. »Strašne«, je ponovil.

Ravnatelj je prav tedaj sédel na eno izmed klopi, narejenih iz jekla in kavčuka, ki so bile razvrščene po parku, tako da so bile vsem pri roki; ali, ko je zagledal tujca, je skočil kvišku in planil naprej, iztegnil roko in dejal smeje se na vsa usta, kar cedil se je od prijaznosti:

»Nadzornik, kakšno nepričakovano veselje! Dečki, na kaj pa mislite? To je nadzornik, to je njegovo fordstvo Mustafa Mond.«

V štiri tisoč prostorih zavoda za prilagajanje je štiri tisoč električnih ur istočasno odbilo štiri. Iz ustnikov trobent so se začuli netelesni glasovi.

»Glavni dnevni posád je prost. Drugi dnevni posád naj nastopi. Glavni dnevni posád je...«

Henry Foster in pomočnik ravnateljja za predestinacijo sta v dvigalu, s katerim sta se peljala kvišku v oblačilnico, precej demonstrativno obrnila hrbet Bernardu Marchu s Psihološkega urada; obrnila sta se proč od človeka, ki je užival tako sumljiv sloves.

Slabotno brnenje in ropotanje strojev je še vedno razgibavalo škrlatni zrak v Skladišču embriov. Posadi sta se resda menjavali, en obraz z barvo, ki je spominjala na lupus, je nadomestil drugega, veličastno in nepretrgano so se plazili tekoči trakovi dalje s svojim tovorom bodočih ljudi.

Janina Crowne je naglo stopil k vratom.

Njegovo fordstvo, Mustafa Mond! Dijakom so malone izstopile oči iz jamic, ko so ga pozdravili. Mustafa Mond. Vrhovni nadzornik vse Zahodne Evrope! Eden izmed desetih svetovnih nadzornikov. Edene izmed desetih... in sedel

je na klop z ravnateljem valilnic in zavoda za prilagajanje, ostal bo tu, in jim celo govoril... brez posredovanja drugih. Bilo je tako, ko da bo spregovoril sam Ford.

Dva kakor rokavica rjava otroka sta lezla izza grmovja v bližini, se za hip zastrmela vanj z velikimi, začudenimi očmi, nato pa se vrnila med grmovje in se zabavala dalje.

»Vsi se še spominjate,« je rekel nadzornik s svojim močnim, globokim glasom, »vsi se še, mislim, spominjate, tistega lepega in navdihnjenega izreka našega Forda: »Zgodovina — to so prazne marnje! Zgodovina,« je počasi ponovil, »to so prazne marnje.«

Zamahnil je z roko, videti je bilo, ko da je z nevidnim omelom iz perja pomedel proč malo prahu, in ta prah je bil Harappa, Kaldejski Ur; nekaj pajčevin, to so bile Tebe in Babilon in Knosos in Mikene.

Puh, puh; in kje je bil Odisej, kje Job, kje so bili Jupiter, Gotama in Jezus? Puh in kupčki antičnega prahu, ki so jim rekli Atene in Rim, Jeruzalem in Kraljestvo Sredine, vsi so izginili. Puh — in izpraznilo se je mesto, ki ga je zavzemala Italija. Puh — in katedral ni bilo več; puh, puh, kralj Lear in Pascaleve Misli. Puh, Pasijon; puh, Requiem; puh, Simfonija; puh...

*

»Ali greš drevi gledat čutni film, Henry?« se je zanimal pomočnik ravnatelja za predestinacijo. »Slišal sem, da je tisti novi film, ki ga predvajajo v Alhambri, prvovrsten. Neki ljubezenski prizor je v njem, godi se na preprogi iz medvedje kože; pravijo, da je nekaj čudovitega. Vsaka medvedja kocina je natanko reproducirana. Čudoviti čutni učinki!«

*

»Zato vas ne uče nič zgodovine,« je rekel Nadzornik. »A zdaj je prišel čas...« Ravnatelj ga je plašno pogledal. Slišal je že čudne govorice o starih prepovedanih knjigah, ki so tičale skrite v varnostnem predalu nadzornikove delovne sobe. Sveto pismo — Ford si ga vedi, kaj vse.

Mustafa Mond je prestregel njegov zaskrbljeni pogled in koti njegovih rdečih ustnic so ironično trznili.

»Nič se ne bojte, ravnatelj,« se mu je rahlo porogal »ne bom vam jih pohujšal.«

Ravnatelj je bil vse iz sebe, tako je bil zmeden.

*

Tisti, ki se čutijo zaničevane, store najboljše, če tudi sami gledajo zaničljivo. Nasmeh na obrazu Bernarda Marcha je bil prezirljiv. Prav vsaka kocina na njegovi bradi je gledala prezirljivo!

*

»Prav gotovo si ga bom ogledal,« je rekel Henry Foster.

*

Mustafa Mond se je nagnil naprej, in jim požugal s prstom. »Samo poskušajte si predstavljati,« je rekel in ob njegovem glasu jih je spreletel po trebušni predponi čuden srh. »Skušajte si predstavljati, kako je bilo, če je imel človek mater, ki je rodila žive otroke.«

Spet je bila izrečena nespodobna beseda. A nihče ni to pot niti od daleč pomislil, da bi se nasmehnil.

»Poskusite si predstavljati, kaj je pomenilo, živeti v družinskem krogu.«

Poskusili so; a očitno se jim ni niti najmanj posrečilo.

»In ali veste, kaj je bil dom?«

Odkimali so.

*

Janina Crowne je iz svoje temačne škrlatne kleti švignila z dvigalom sedemnajst nadstropij višje, nato pa izstopila, zavila na desno, krenila po dolgem hodniku, odprla vrata z napisom Oblačilnica za dekleta, se potopila v oglušujočo zmedo rok in prsi in ženskega perila. Potoki vroče vode so se zlivali v stotine kopalnih kadi ali pa se grgraje iztekli iz njih. Ropotajoč in sikajoč je osemdeset vibro-vakuumskih strojev za masažo istočasno gnetlo in sesalo čila in od sonca ožgana telesa osemdesetih čudovitih primerkov ženskega spola. Vsaka izmed teh deklet je skušala prekričati vse druge. Naprava za sintetično glasbo pa je žvrgolela solo, ki ga je izvajal super-rog.

»Halo, Fanny,« je rekla Janina dekletu, ki je imela svoje kljukice za obešanje obleke in svoj predal poleg njenih.

Fanny je bila zaposlena v dvorani za vstekleničenje in se je prav tako pisala Crowne. A to naključje ni bilo posebno presenetljivo, saj je imelo dva tisoč milijonov prebivalcev planeta samo deset tisoč različnih priimkov.

Janina je potegnila za svoje zadrge — ob jopici navzdol z obema rokama hkrati, za obe zadrge hlač in nato še enkrat, ko si je odpela spodnje oblačilo. Čevlje in nogavice pa je obdržala na sebi, ko je odšla v kopalnico.

*

Dom, dom — nekaj zatohlih sobic, v katerih se je gnetla peščica ljudi: moški, ženska, ki je v rednih presledkih porajala otroke, in svojat dečkov in deklic vseh dob. Nič zraka, nič prostora, slabo razkužena ječa; tema, bolezen in smrad. Ndazornik jim je vse te reči tako živo naslikal, da je eden izmed dečkov, občutljivejši od drugih, pobleдел že ob opisu in toliko da ni začel bruhati.

*

Janina je izstopila iz kopeli, se otrl z brisačo, pograbila dolgo, prožno cev, ki je bila vključena v steno nad njo, si nastavila livek na prsi, kot da bi se hotela ustreliti, in pritisnila na sprožilno. Puh segretega zraka jo je opral s najfinejšim talkovim pudrom. Osem različnih vonjav in kolonjskih vod je bilo v pipicah nanizanih nad umivalno kotanjo. Odprla je tretjo pipico od leve, se oškrobila s šiprom ter stopila ven, noseč čevlje in nogavice v roki, da bi se prepričala, če je kateri izmed vibrovakuumskih strojev za masažo prost.

*

Pa tudi v duševnem pogledu dom ni bil prav nič manj umazan, kakor je bil v telesnem. Bil je zajčja luknja, gnojišče, zagatno od trenj vonj, vonj nagnetenega življenja, v njem so zaudarjala čustva. Kakšne dušljive intimnosti kakšna nevarna blazna, nespodobna razmerja so se razpasla med člani družinske skupnosti! Mati je kakor obsedena čepela nad otroci (njenimi otroci) ... čepela nad njimi, kakor čepi mačka nad mladiči, a to je bila mačka, ki je znala govoriti, mačka, ki je lahko rekla: »Moj otročiček, moj otročiček,« kolikorkrat se ji je

zahotelo. »Moj otročiček, in oh, tu pri prsih ga imam, in te ročice, kako je lačen, in ta neizrekljivo boleča radost! Dokler končno moj otročiček ne zaspi, zaspi z mehurčkom belega mleka v kotu ust. Moj otročiček spi...«

»Da,« je rekel Mustafa Mond in pokimal z glavo, »nič čudnega ni, če vas je zazeblu po hrbtu.«

»S kom pa greš nocoj?« je vprašala Janina, ko se je vrnila od vibro vakuuma kakor od znotraj razsvetljen biser, vsa v rožnatem žaru.

»Z nikomur.«

Janina je začudeno pravzdignila obrvi. »Nič kaj dobro se ne počutim zadnje čase,« ji je razložila Fanny. »Dr. Wells mi je svetoval, naj vzamem nadomestek za nosečnost.«

»Ampak ljuba moja, saj ti je komaj devetnajst let. Prvi nadomestek za nosečnost je obvezen šele, ko jih imaš enaindvajset.«

»Vem, ljubica. A za nekatera dekleta je bolje, če začno že prej. Dr Wells mi je povedal, da bi morale dobiti črnolaske s široko medenico, kakor jo imam jaz, prvi nadomestek za nosečnost že s sedemnajstim letom. V resnici imam torej celi dve leti zamude, nikar da bi bila dve leti prezgodaj.« Odprla je vrata svoje omarice in pokazala na vrsto škatlic in z listki opremljenih steklenič, ki so stale na zgornji polici.

»Sirup ali Corpus Luteum,« je brala Lenina na glas. »Ovarin, zajamčeno svež, uporabi ga najkasneje do 1. avgusta 632 A. F.* Ekstrat mlečne žleze: vzemi ga trikrat na dan pred obedi in popij zraven malo vode. Placentin: Treba ga je injicirati 5 cm³ intravenozno vsak tretji dan... Uf!« Janino je stresel mraz. »kako se mi gabijo te intraveozne injekcije, se tebi ne?«

»Tudi meni se. A če človeku koristijo...« Fanny je bila nenavadno pametno dekle.

Naš Ford — ali naš Freud, kakor je, iz nedoumljivih razlogov včasih blagovoli sam sebe imenovati — naš Freud je prvi razodel ljudem strahotne nevarnosti družinskega življenja. Svet je bil poln očetov — zato je bil poln nadlog; poln mater — zato je bil poln perverzij vsake vrste od sadizma do spolne zdržnosti: poln je bil bratov, sester, stricev in tet — poln blaznosti in samomorov.

A vendar med divjaki na otočju Samoa, na nekaterih otokih, ki leže ob obali Nove Gvineje...«

Tropsko sonce je ležalo kakor gorak med na nagih telesih otrok, ki so se, deklice in dečki, pomešani med seboj premetavali med cvetovi hibiscusa. V vsaki izmed dvajsetih, s palmovim listjem kritih hiš, je bil po en dom. Pri Trobriandih je bilo spočetje delo duhov prednikov; nihče še ni nikoli slišal za kakega očeta.

»Skrajnosti,« je rekel nadzornik,« se dotikajo. In kaj se ne bi: saj zato so tu.«

»Dr. Wells pravi, da se bo moje zdravje za tri ali štiri leta temeljito popravilo, če bom tri mesece jemala nadomestek za nosečnost.«

* leta Fordovega

»No, upam, da se ni zmotil,« je rekla Janina. »Ampak, Fanny, kaj zares misliš, da prihodnje tri mesece ne boš smela nič...«

»Oh, ne, ljubica. Samo en teden ali č'va, to bo vse. Današnji večer bom prebila v klubu in igrala muzikalni bridge. Ti greš pa ven, kaj?«

Janina je prikimala.

»S kom pa?«

»S Henryjem Fosterjem.«

»Že spet?« Fannyjinemu prijaznemu, nekoliko luni podobnemu obrazu ni nič pristajal izraz mučnega in zgražajočega se začudenja. »Ali mi hočeš res dopovedati, da še vedno hodiš s Henryjem Fosterjem?«

*

»Materne in očetje, bratje in sestre. Bili pa so tudi zakonski možje, zakonske žene, ljubezenski pari. Pa enoženstvo in romantična doživetja. Čeprav vi bržkone ne veste, kaj je bilo vse to,« je rekel Mustafa Mond. Odkimali so.

Družina, enoženstvo, romantični doživljaji. Vsepovsod zaključenost, povsod samo vase osredotočeno zanimanje, pobuda in energija sta se stekali po ozki strugi.

»Ko vendar sleherni izmed nas pripada vsakemu drugemu,« je zaključil s hipnopedičnim rekom.

Studentje so prikimali. Goreče so pritrdili ugotovitvi, s katero so se že zdavnaj sprijaznili, saj so jim jo dvainšestdesettisočkrat ponovili v temi. V njej niso videli samo resnice, temveč aksiom, razviden sam po sebi, ki ga ni mogoč omajati noben ugovor.

*

»Saj vendar končno,« je ugovarjala Janina, »hodim s Henryjem šele štiri mesece.«

»Šele štiri mesece! No, ta je dobra. In ne samo to,« je nadaljevala Fanny in obtožujoče pokazala s prstom na Janino, »razen Henryja ves ta čas nisi imela nikogar drugega. Ni res?«

Janina je škrlatno zardela, toda njene oči so še vedno gledale izzivalno — pa tudi ton njenega glasu je bil izzivajoč. »Ne, nikogar drugega nisem imela,« je odvrnila malone srdito. »Sicer pa sploh ne vidim, presneto, zakaj naj bi ga imela.«

»Oh, lej jo, sploh ne vidi, presneto, zakaj naj bi ga imela,« je ponovila za njo Fanny, kakor da bi veljale njene besede kakemu nevidnemu poslušalcu, ki bi stal za Fannyjino levo ramo. Nato pa je nenadoma spremenila ton: »Brez šale,« je rekla, »zares mislim, da bi morala bolj paziti na svoje vedenje. Tako slab vtis naredi, če hodiš kar naprej z enim in istim moškim. Ne rečem, če bi imela štirideset let ali vsaj petintrideset! Ampak v tvojih letih, Janina. Ne, tako zares ne gre. Saj veš, da našemu ravnatelju ni prav nič všeč, če se karkoli preveč stopnjuje ali pa predolgo zavleče. Štiri mesece Henryja Fosterja in med tem nobenega drugega moškega — jej, kako bi bil hud, če bi izvedel...«

»Predstavlajte si vodo v cevi pod pritiskom.« Predstavljali so si jo. »Predrl jo bom,« je rekel nadzornik. »Kakšen curek!«

Predrl jo je dvajsetkrat. Iz cevi je brizgnilo dvajset majhnih vrelec.

»Moj otročiček, moj otročiček...!«

»Mamica!« Norost je nalezljiva.

»Ljubček moj, moj edini, moj nadvse dragi...«

Mati, enoženstvo, romantična doživetja. Vrelec brizga visoko, neugnani curek divja in se peni. Nagon ima samo en ventil. Moj ljubček, moj otročiček. Nič čudnega, če so bili ljudje, ki so živeli pred našo moderno dobo, nori in hudobni in polni nadlog. Svet, v katerem so živeli, jim ni dopuščal, da bi jemali stvari zlahka, ni jim dopuščal, da bi bili duševno zdravi, krepostni in srečni. Sredi mater in ljubimcev, sredi prepovedi, ki jih niso ubogali, saj jih za to ni nihče prilagodil, sredi skušnjav in samotnega kesanja, sredi vseh tistih bolezni in neskončnih tegob, ki so jih morali ljudje vsak zase prenašati, sredi negotovosti in revščine — so morali močno čustvovati. In kako naj bi živeli ustaljeno, če so močno čustvovali? (In močno so čustvovali, kar je bilo še huje, v samoti, v brezupni osamljenosti posameznika.)

»Saj ni treba, da se mu odrečeš, kje neki. Se koga drugega si kdaj pa kdaj privoščil, to je vse... Saj si on menda tudi privoščil druga dekleta, kaj?«

Janina je to priznala.

»Seveda si jih. Henry Foster je popoln gentleman, vedno se obnaša tako, kot je treba; glede tega se lahko nanj povsem zanesesh. Sicer se pa mora ozirati tudi na ravnatelja. Saj veš, kakšen pikolovec je...«

Janina je prikimala. »Danes popoldne me je potrepil po zadnjici,« je rekla.

»No, ali vidiš!« Fanny je triumfirala. »Že s tem je pokazal, za kaj se zavzema. Za nastrožjo spodobnost.«

»Ustaljenost«, je rekel nadzornik, »ustaljenost. Brez ustaljene družbe ni civilizacije. Nobene ustaljene družbe pa ni brez ustaljenih posameznikov.« Ravnateljev glas je bil kakor trobenta. Ko so ga poslušali, jim je postajalo topleje pri srcu, kar zrasli so v lastnih očeh.

Stroj se vrti, vrti in se mora vedno dalje vrteti, brez konca. Če se ustavi, je vsega konec. Tisoč milijonov ljudi se je otepalo na površju zemlje. Kolesa so se začela vrteti. Čez stopetdeset let jih je bilo dvatisoč milijonov. Ustavite vsa kolesa. Čez stopetdeset tednov jih bo spet samo tisoč milijonov, tisočkrat tisočkrat tisoč ljudi bo poginilo od lakote.

Kolesa se morajo brez prestanka vrteti, a vrteti se ne morejo, če zanje nihče ne skrbi. Ljudje morajo skrbeti zanje, ljudje, prav tako stanovitni, kot so kolesa trdna na svojih oseh, duševno zdravi ljudje, pokorni ljudje, ustaljeni v zadovoljstvu.

Če kriče: moj otročiček, moja mati, moj edini, edina moja ljubezen, če ječe: moj greh, bog, ki me bo strašno kaznoval; če vrešče od bolečine, bledejo v mrzlici, objokujejo starost in revščino — kako naj potem skrbe za kolesa? Če pa ne morejo skrbeti za kolesa... Težko bi bilo pokopati ali sežgati trupla tisočkrat tisočkrat tisoč ljudi.

»Sicer pa končno,« ji je prigovarjala Fanny, »ni prav nič mučnega ali neprijetnega v tem, če imaš poleg Henryja še kakega drugega moškega ali dva. In ker moraš res postati malce bolj razbrzdana...«

*

»Ustaljenost«, je vztrajal nadzornik, »ustaljenost. Prva in zadnja potreba. Ustaljenost. Zato je vse to.«

Zamahnil je z roko proti parku, velikem poslopju zavoda za prilagajanje, proti nagim otrokom, ki so se skrivali v gošči ali tekali po tratah.

*

Janina je zmajala z glavo. »Sama ne vem, kako je to,« je rekla zamišljeno, »a zadnje čase mi razbrzdanost nič ne diši. Včasih je pač tako. Ali se tudi tebi tako godi, Fanny?«

Fanny je prikimala, češ da jo razume in da z njo sočustvuje. »A človek se mora potruditi,« je rekla preudarno, »treba je sodelovati v igri. Končno vendar sleherni izmed nas pripada vsakemu drugemu.«

»Res, sleherni izmed nas pripada vsakemu drugemu,« je počasi ponovila Janina, zavzdihnila in za hip umolknila; nato pa je prišla Fanny za roko in ji jo rahlo stisnila. »Čisto prav imaš, Fanny. Kakor po navadi. Potrudila se bom.«

*

Zadržani impulz prekipi, da začuti človek poplavo — ta poplava je strast, ta poplava je lahko celo blaznost: vse je odvisno le od tega, kako je tok močan kako je visoka in trdna pregrada. Nezadržana reka pa teče blago po določeni strugi, se izliva v mirno blaginjo. (Embrijo je lačen, sesavka s krvnim nadomestilom se dan za dnem brez prestanka vrti, po osemsto obratov na minuto. Iztočeni otrok se zadere; brž se pojavi negovalka s steklenico zunanjega izločka. Čustvo je na preži v časovnem presledku med poželenjem in njegovo uteho. Skrajšajte ta presledek, porušite vse tiste stare, nepotrebne pregrade.)

»Srečni fantje!« je rekel nadzornik. »Storili smo za vas vse, kar se je dalo, da bi vam olajšali čustveno življenje — da bi vas obvarovali, kolikor je pač mogoče, sploh pred vsemi čustvi.«

»Ford je v svojem vozu,« je zamrmral ravnatelj. Vse je tako, kot je treba.«

*

»Janina Crowne,« je rekel Henry Foster, kot v odmev na vprašanje predestinatorjevega asistenta, ko si je z zadrgo zapel hlače. »Oh, to ti je imenitno dekletce. Čudovito je pnevmatična. Prav čudim se, da je vi še niste imeli.«

»Sam ne vem, kako je to mogoče,« je rekel asistent. »Saj si jo bom gotovo še privoščil. Ob prvi priložnosti.«

Bernard March je s svojega mesta na nasprotni strani hodnika poleg oblačilnice slišal, kaj sta govorila, in pobledel.

*

»In po pravici povedano,« je rekla Janina, »malo me res dolgočasi, ko imam vsak dan samo Henryja in nikogar drugega.« Nataknila si je levo nogavico. »Ali poznaš Bernarda Marcha?« je vprašala z glasom, katerega pretirana ravnodušnost je bila očitno prisiljena.

Fanny je bila videti preplašena. »Saj menda ne misliš reči...?«

»Zakaj ne? Bernard je vendar Alfa plus. Razen tega pa me je povabil, naj obiščem z njim eno izmed rezervacij za divjake. Vedno sem si želela videti kako divjaško rezervacijo.«

»A njegov ugled?«

»Kaj mi je mar njegov ugled?«

»Pravijo, da sploh ne mara golfa z ovirami.«

»Pravijo, pravijo,« se ji je rogala Janina.

»In razen tega se drži večidel sam zase — brez družbe.« Fannyjin glas je razodeval resničen poplah.

»No, če bo z menoj, potem ne bo več sam. Sploh pa — zakaj so ljudje tako hudobni do njega? Meni se zdi zelo ljubezniv.« Nasmehnila se je sama pri sebi; kako bedasto sramežljiv je bil! Malone preplašen — kakor da bi bila ona svetovni nadzornik, on pa nič boljšega kot kak mehanik Gama-minus.

*

»Razmislite malo o svojem lastnem življenju,« je rekel Mustafa Mond. »Ali je že kdo izmed vas kdaj naletel na kako nepremagljivo oviro?«

Poslušalci so vprašanje molče zanikali. »Ali je že kdo izmed vas doživel, da se mu kako zavestno poželenje dolgo ni izpolnilo?«

»Hm,« je začel eden izmed fantov, a mu je zastal jezik.

»Na dan z besedo,« mu je prigovarjal ravnatelj. »Ne pusti čakati njegovega fordstva.«

»Nekoč sem moral čakati skoraj štiri tedne, preden me je uslišalo neko dekle, ki sem si jo pozelel.«

»In si bil zato čustveno hudo razvnet?«

»Grozno!«

»Grozno; tako je,« je rekel nadzornik. »Naši predniki so bili tako nespametni in kratkovidni, da niso hoteli imeti nobenega opravka s prvimi reformatorji, ki so bili pripravljani, da jih rešijo teh strašnih čustev.«

*

»Tako sta govorila o njej, ko da bi bila kos mesa.« Bernard je zaškripal z zobmi. »Privoščim si jo jaz, privoščim si jo ti. Kakor pečenko. Za nič boljšega je nimata kot za kos pečenke. Rekla mi je, da bo še premislila, rekla mi je, da mi bo še ta teden odgovorila. Oh, Ford, Ford, Ford.« Najraje bi bil stopil k njima in jima prisolil zaušnico, prav krepko zaušnico in nato še eno in še eno.

»Zares ti priporočam, da se je lotiš,« je rekel Henry Foster.

*

»Vzemimo ektogenezo.* Pfitzner in Kawaguči sta izdelala tehnični postopek. Toda ali so se vlade zanj kaj zmenile? Ne. Nekaj jih je oviralo, čemur so rekli krščanstvo. Zenske so morale hočeš nočeš roditi žive otroke.

*

»Tako grd je,« je rekla Fanny.

»Meni je pa kar všeč.«

* Ectogenesis je razvoj sesalskega embria v cementnem okolju (op. prev.)

»In še tako majhen povrh,« Fanny se je nakremžila; majhna postava je bila tako grozna, saj je bila značilna za pripadnike nižjih kast.

»Meni se zdi pa to kar prikupno,« je rekla Janina. »Človek bi ga najraje vzel v naročje kot kako živalco, veš, kakor mucka.«

Fanny se je zgražala. »Pravijo, da se je zgodila neka pomota, ko je bil še v steklenici — nekdo je, menda misleč, da je gama, nalil alkohol v njegov krvni nadomestek. Zato je menda tako pokvečen.«

»Kakšna bedarija!« Janina je bila ogorčena.

*

V Angliji so celo prepovedali pouk v spanju. Nekaj so imeli, čemur so rekli liberalizem. Parlament, če veste, kaj je bilo to — je sprejel zakon, s katerim je takšen pouk prepovedal. Ohranili so se še zapiski o tem. Govori o svobodi posameznika. O svobodi, po kateri je človek lahko izbral neuspeh in revščino. O svobodi, po kateri je človek lahko prostovoljno obtičal v zagati.«

*

»Seveda, dragi moj, lotite se je, če vas je le volja, kar lotite se je.« Henry Foster je potrepljal po rami predestinatorjevega asistenta. »Saj končno sleherni izmed nas pripada vsakemu drugemu.«

Po sto ponovitev tri noči na teden in to skozi štiri leta, si je mislil Bernard March, saj je bil sam strokovnjak za hipnopedijo. Dvainšestdeset tisoč štiri sto ponovitev je natanko toliko kakor ena resnica. Tepci!

*

»Ali pa sistem kast. Venomer so ga predlagali, vedno znova zavračali. Poznali so nekaj, čemur so rekli demokracija. Ko da bi bili ljudje kaj več kot samo fizikalno-kemično enaki.«

*

»No, samo to rečem, da bom njegovo povabilo sprejela.«

*

Bernard ju je sovražil, sovražil. A bila sta dva, bila sta velika, bila sta močna.

*

»Devetletna vojna se je začela v letu Fordovem 141.«

*

»Pa tudi če bi bilo tisto o alkoholu v njegovem krvnem nadomestilu res.«

*

»Fosgen, kloropikrin, etil, jodacetat, difenilcianarsin, triklormetil, kloroform, diklorethil sulfid. Da ne omenimo hidrociانيčne kisline.«

*

»Česar sploh ne verjamem,« je zaključila Janina.

*

»Ropot štirinajsttisočih letal, ki lete v odprti formaciji. A na Kurfürstendammu in v Osmem okraju so eksplozije antraksovih bomb* komaj kaj glasnejše, kakor če bi kdo udaril po napihnjeni vrečki iz papirja.«

* Antrax je vranični prisad (op. prev.)

»Ker bi zares rada videla rezervacijo za divjake.«

*

» $\text{CH}_3 \text{C}_6 \text{H}_2 (\text{NO}_2)_3 + \text{HG} (\text{CNO})_2$ « = no, kaj? Velikanska luknja v tleh, kup ruševin, nekaj kosov mesa in sluzi, noga še vedno obuta v škorenj, ki prileti po zraku in pritisne — flop! — sredi geranij — škrlatni geranij, kakšna sijajna predstava je bila tisto poletje!

*

»Obupna si, Janina, ne da se ti pomagati.«

*

»Tisti postopek za okužitev vodovodov je bil prav posebno bistroumen.«

*

Fanny in Janina sta se, obrnjeni s hrbtom druga proti drugi, molče dalje preoblačili.

*

»Devetletna vojna, veliki gospodarski zlom. Izbirati je bilo treba med svetovnim nadzorstvom in uničenjem sveta. Med ustaljenostjo in ...«

*

Tudi Fanny Crowne ni napačno dekle, je rekel predestinatorjev asistent.

*

V dvoranah, kjer so bile otroške jasli, je bilo pravkar konec osnovnega pouka o razredni zavesti, razni glasovi so prilagajali prihodnje povpraševanje bodočim industrijskim zalogam. »Kako rad letam,« so šepetali, »kako rad letam, kako rad letam, kakor rad imam nove obleke, kako rad imam ...«

*

Liberalizem je bil seveda mrtev, pokopal ga je vranični prisad, a kljub temu ni bilo mogoče ukrepati s silo.«

*

»Niti oddaleč ni tako pnevmatična kakor je Janina. Oh, niti oddaleč.«

»Stare obleke so zoprne,« je neutrudljivo nadaljeval šepetajoči glas. »Staro obleko vedno zavržemo. Kupovanje je lepše kakor popravljanje, kupovanje je lepše kakor popravljanje, kupovanje je lepše ...«

*

»Vladanje je stvar sedenja, in ne tepenja. Vladaš z možgani in z zadnjico, nikoli s pestjo. Potrošnja je postala na primer obvezna.«

*

»Sem že gotova,« je rekla Janina, a Fanny je še vedno molčala, obrnjena proč od nje. »Pobotajva se vendar, ljuba Fanny!«

*

»Vsak človek — moški, ženska ali otrok, — je moral na leto toliko in toliko potrošiti. V interesu industrije. Edini rezultat ...«

*

»Kupovanje je lepše ko popravljanje. Čimveč boš šival, manj boš užival; čim več boš šival ...«

»Nekega lepega dne,« je rekla Fanny s turobnim poudarkom, »se boš znašla v škripcih.«

»Ljudje so se začeli na veliko odtegovati prisilnemu nakupovanju, češ da jim to prepoveduje vest. Nazaj k naravi.«

»Kako mi je všeč letanje, kako mi je všeč letanje...«

»Nazaj h kulturi. Da, celo h kulturi. Saj človek ne more dosti potrošiti, če sedi pri miru in bere knjige.«

»Ali sem videti v redu?« je vprašala Janina. Njena jopica je bila iz stekleno zelenega acetatnega blaga, z zelenim viskozno krznom na rokavcih in ovratniku.

»Osemsto pripadnikov Preprostega življenja so v Golden Greenu pokosile strojnice.

»Kupovanje je lepše ko popravljanje, kupovanje je lepše ko popravljanje.«

Zelene kratke hlače iz progastega žameta in bele nogavice iz viskozne volne, zavihane pod kolenom.

Nato je prišlo do znamenitega Pokola v Britanskem muzeju. Dva tisoč ljubiteljev kulture so pokončali z dikloretilnim sulfidom.«

Zelena in bela jahalna čepica je senčila Janini oči; njeni čevlji so bili svetlo zeleni in so se zelo svetili.

»Končno,« je rekel Mustafa Mond, »so nadzorniki dognali, da sila nič ne hasne. Počasnejše, a neprimerno zanesljivejše metode: ektogeneza, neopavlovsko prilagajanje in hipnopedija...«

Okoli pasu je nosila v srebro vdelan nabojnik iz nadomestka za zeleno maroško usnje, napolnjen z rednim obrokom (zakaj Janina ni spadala med jalovke) sredstev proti spočetju.

»Odkritja Pfitznerja in Kawagučija so končno le izkoristili. Živahna propaganda proti živorodnemu razplojevanju...«

»Imenitno!« je navdušeno kriknila Fanny. Nikoli se ni mogla dolgo upirati Janinemu čaru. »In kako mičen multuzianski pas imaš!«

»Spremljal pa jo je organiziran boj proti preteklosti; zaprli so muzeje, pognali v zrak zgodovinske spomenike (na srečo so bili večidel porušeni že v devetletni vojni); prepovedali vse knjige, izdane pred letom Fordovim 150.«

»Tudi jaz moram dobiti takšen pas, naj stane, kar hoče,« je rekla Fanny.

»Poznali so na primer nekaj, čemur so rekli piramide.«

Moj stari črni patentni pas ...«

»In nekega človeka, ki so mu rekli Shakespeare: Seveda niste o njem še nikoli slišali.«

»Tisti moj pas je res že prava sramota.«

»Takšne so prednosti zares znanstvene vzgoje.«

»Čim več šivaš, tem manj uživaš, čim več šivaš ...«

»Leto uvedbe prvega T- modela našega Forda ...«

»Imam ga že skoraj tri mesece.«

»So določili kot začetek nove dobe.«

»Kupovanje je lepše ko popravljanje, kupovanje je lepše ...«

»Poznali so nekaj, kakor sem že omenil, čemur so rekli krščanstvo.«

»Kupovanje je lepše ko popravljanje?«

»Etika in filozofija premajhne potrošnje ...«

Ljubim nove obleke, ljubim nove obleke, ljubim ...

»Nadvse važna v času, ko je bila proizvodnja res nezadostna, toda v dobi stroje in fiksacije dušika — bi bil to pravi zločin proti družbi.«

»Henry Foster mi ga je dal.

»Vsem križem so odrezali vrh in jih tako spremenili v T-je. Poznali so tudi nekaj, čemur so rekli bog.«

»Pravi nadomestek za maroško usnje je.«

»Zdaj imamo svetovno državo. Proslave Fordovega dne in občestvene speve in obrede Solidarnosti.«

»Ford, kako ju sovražim!« si je mislil Bernard March.

*

»Poznali so nekaj, čemur so rekli nebesa; kljub temu pa so popili ogromne količine alkohola.«

*

»Kakor meso, prav tako kot meso.«

*

»Poznali so nekaj, čemur so rekli duša, in nekaj, čemur so rekli nesmrtnost.«

*

»Vprašaj vendar Henryja, kje ga je dobil.

*

»A uživali so morfij in kokain.«

*

»In kar je še huje, tudi sama vidi v sebi le meso.«

*

»V letu Fordovem 178. so nakazali dvatisoč farmakologom in biokemikom podporo.«

*

»Pa je res videti nekam mračen,« je rekel predestinatorjev asistent in pokazal na Bernarda Marcha.

*

»Sest let kasneje so ga začeli komercialno proizvajati. Zdravilo, da si boljšega ni moč misliti.«

*

»Malo ga podraživa.«

*

»Prijetno, narkotično, vzbujajoče prijetne halucinacije.«

*

»Slabe volje, March, slabe volje.« Zdrzil se je, ko je začutil udarec po plečih, in se ozrl kvišku. Tista surovina Henry Foster je stal pred njim. »Gram *some* potrebuješ.«

*

»Vse prednosti krščanstva in alkohola ima, pa nobene od njunih slabosti.«

*

»Ford, s kakšnim veseljem bi ga ubil!« Rekel pa je samo: »Ne, hvala,« in odklonil ponujeno cevko tablet.

*

»Kadarkoli si zaželiš, lahko zapustiš realni svet, si privoščiš oddih in se spet vržeš vanj, a brez glavobola ali mitologije.«

*

»Vzemi ga no,« mu je prigovarjal Henry Foster, »vzemi ga!«

*

»Stalnost je bila praktično zagotovljena.«

*

»En kubični centimeter pozdravi deset mračnih čustev,« je rekel predestinatorjev asistent ter navedel s tem drobec mične, v spanju pridobljene modrosti.

»Treba je bilo samo še pregnati starost.«

*

»Vrag vaju vzemi, vrag vaju vzemi!« je zakričal Bernard March.

*

»Tralala — hopsasa.«

*

»Spolni hormoni, transfuzija mlade krvi, magnezijeve soli ...«

*

»In zapomni si že vendar: *soma* te reši poloma.« Smejoč se sta odšla.

*

»Odstranili smo vse fiziološke znake starosti. Hkrati pa seveda tudi ...«

*

»Ne pozabi ga vprašati, kje je dobil tisti maltuzijanski pas,« je rekla Fanny.

*

»Hkrati pa tudi vse starčevske duševne posebnosti. Značaj človeka je zdaj za vse življenje ustaljen.«

*

»... dve rundi golfa z ovirami, še preden se zmrači. Pohiteti moram.«

*

»Delo — igra — v šestdesetem letu so naše sposobnosti pa tudi okus še prav isti, kakor so bili v sedemnajstem. Stari ljudje so se v slabih starih časih odpo-vedovali, umikali iz življenja, se zatekali k veri, se ukvarjali z branjem, z razmišljanjem — z razmišljanjem!«

*

»Idiota! Svinje!« je rekel Bernard March sam pri sebi, ko je stopal po hodniku proti dvigalu.

*

»Zdaj pa — takšen je napredek — stari ljudje delajo, stari ljudje se pariyo, starci nimajo nič časa, nič oddiha od uživanja, niti trenutka, da bi sedli in začeli pre-mišljati — če bi pa kdaj po nesrečnem naključju v trdnem tkivu njihovih razvedril zazijala kaka časovna zev, imamo vedno na voljo *somo*, čudovito *somo*, pol grama za pol praznika, — en gram za konec tedna, dva grama za potovanje na razkošni Vzhod, trije pa za temno večnost na luni, in ko se vrnejo, varni na trdnih tleh dnevnega dela in razvedrila, ter spet tekajo od enega čutnega filma do drugega, od dekleta do drugega še bolj pnevmatičnega dekleta, od elektro-magnetičnega igrišča za golf do ...«

*

»Poberi se že, deklica!« je srdito zakričal ravnatelj. »Poberi se, dečko! Ali ne vidita, da ima njegovo fordstvo veliko dela? Pojdita se kam drugam igrat vajino ljubezensko igro!«

*

»Pustite malčke ...«, je rekel nadzornik.

*

Počasi in veličastno so se tekoči trakovi pomikali dalje triintrideset centi-metrov na uro, kolesje je tiho brnelo. V rdeči temi se je lesketalo nešteto rubinov.

Najmanjši človek na svetu

Zarko Petan

Zares ni bi mogel z gotovostjo ugotoviti, pa četudi še tako intenzivno obujam v spominu dogodke zadnjih tednov, kdaj sem prvič posumil, da se z menoj dogaja nekaj nenavadnega. Mogoče je to bilo v prodajalni obutve. Zahteval sem od prodajalke, čedne plavolaske z velikimi, igrivimi očmi, naj mi pokaže nekaj parov rjavih čevljev z gumijastimi podplati, primernimi za brozgo. Vprašala me je za številko noge. »Triinštirideset,« sem odgovoril, kakor se spominjam, dokaj glasno, »Koliko?« je še enkrat vprašala. Mimo mene ni bilo v prodajalni žive duše. Torej, me je morala slišati. Ponovila je vprašanje samo zato, ker mi ni verjela. Menda se nekateri moški sramujejo, če imajo majhne noge. Menijo, da so velike noge, tako kot velik nos, dokaz moškosti, zato se vselej zlažejo za eno ali celo dve številki, kadar kupujejo čevlje, zlasti, če je prodajalka mlada ženska in še čedna povrhu. Izkazalo se je, da je bilo njeno vprašanje, še bolj pa preblisk nevere v njenih velikih, igrivih očeh, upravičen. Namreč, čevlji, ki mi jih je prinesla, so mi bili preveliki najmanj za poldrugo številko, če ne kar za celi dve. Ko sem jih obul in napravil nekaj korakov po prodajalni, sem jih moral držati na nogi z napetimi prsti, sicer bi se mi pri koračanju sezuvali. Očitno mi je hotela pomagati iz zadrege, ker mi je rekla, da so lahko številke čevljev različne, da so na primer, italijanske številke veliko manjše od naših. Nazadnje sem kupil za dve številki manjše čevlje. Takrat nisem temu dogodku pripisoval posebne pomembnosti, šele pozneje sem se spet spomnil nanj.

Najbolj se mi je vtisnilo v spomin srečanje s sošolcem, katerega nisem videl vrsto let. Takoj po maturi sva se razšla. Kot mi je pripovedoval, je živel od takrat v tujini in šele pred kratkim se je bil spet vrnil v domovino. Razumljivo je, da sva bila ponovnega snidenja oba od srca vesela. »No, postaral se ravno nisi,« mi je hudomušno dejal, ko sva si segla v roko. »V obraz si prav takšen kakor takrat, ko sva še trgala hlače v isti klopi. Ampak nekam zmanjšal si se.« Stopil je vštirc mene, da bi se pomerila. Njegova rama je bila za dobre tri prste višja od moje, čeprav sva bila v šoli natanko iste velikosti. »Morda pa

si ti medtem zrasel,« sem se pošalil, vendar mi je šel po teh besedah srh po telesu. Nanagloma sem se od njega poslovil in odšel.

Nekega dne sem z začudenjem opazil, da so mi vse obleke postale prevelike. Kar plaval sem v njih. S hlačami sprva še ni bilo tako hudo. Potegnil sem jih gor čez trebuh do polovice prs in krepko zategnil pas, da mi niso mogle zdrkniti dol. Toda s suknjičem se ni dalo prav nič ukreniti. Kmalu mi je opletal okrog nog kot suknja. Rokave sem moral vedno znova zavihati, a kljub temu so bili iz dneva v dan daljši.

Vsi ti čudni dogodki so se kupičili v moji podzavesti, dokler se niso izoblikovali v grozno misel, ki je nenadoma prodrla v mojo zavest: ZMANJSUJEM SE! In poslej me je ta misel nenehno preganjala kakor težka mora.

Sleherno jutro sem se odtihotapil iz spalnice v mojo delovno sobo, kjer sem se na skrivaj meril. Zareze nad podboju so bile čedalje niže. V enem samem mesecu sem se zmanjšal za več kot trideset centimetrov.

Najbolj presenetljivo pri tem pa je bilo to, da nihče, razen mene, sploh ni cpazil, kaj se z menoj dogaja. Ali pa so vsi tako dobro hlinili ravnodušnost. Niti eden kolega v službi nikoli ni namignil na mojo nesrečo. Pogovarjali smo se, kot poprej, predvsem o vremenu, naračajoči draginji, mestnih čenčah in podobnih nepomembnih rečeh. Čez dva meseca sem ugotovil, da ne sežem več do pisalne mize. Pomagal sem si tako, da sem dal na stol drugega na drugega dva zveska Enciklopedije. V začetku tretjega meseca pa sem že sedel na treh zveskih.

Doma sem imel še večje težave. Zlasti zvečer, ko sva z ženo ležala drug zraven drugega v zakonski postelji. Prežal sem na vsako njeno besedo, vzdih ali kretnjo, da bi jo zasačil, kako se mi posmehuje. Toda vse je bilo zaman. Zdelo se mi je celo, da se mi žena predaja zdaj, ko sem postal pritlikovec, z dvakrat večjim užitkom kakor poprej. V divjih trenutkih ljubavnega sladostrastja me je dobesedno jemala vsega, kar me je bilo, vase.

Nazadnje sem šel k zdravniku, k specialistu za telesno pohabljenost. Povedal sem mu vse po vrsti, od prvih simptomov do neverjetnih posledic moje bolezni. Pozorno me je poslušal. Tu in tam me je kaj vprašal: o otroških boleznih, ki sem jih prebolel, o starših, o delu v službi... Potem me je temeljito preiskal. Na moje veliko presenečenje je dognal, da sem organsko, to je poudaril, organsko popolnoma zdrav. Predpisal mi je nedolžno pomirjevalno sredstvo ter mi svetoval, naj grem še k psihiatru. Tudi psihiater me je potolažil, da sem sicer preutrujen od dela — kdo pa ni? je rekel — malce nervozen in sploh psihično labilen, da pa je moja duševnost slej ko prej nenačeta.

Naj se sliši še tako neverjetno, je vendarle res, da sem se počasi sprijaznil s svojo usodo. Začel sem celo kovati načrte za prihodnost. Ure in ure sem

sanjal o tem, kako nastopam v velikanskem cirkusu. Ljudje plačujejo drage vstopnice samo zato, da bi videli mene, najmanjšega človeka na svetu. Kamorkoli pridem, povsod sem v središču pozornosti. V svojih sanjah sem nastopal na televiziji, časnikarji so me intervjuvali, dobival sem na tisoče pisem, v katerih so me ljudje najrazličnejših poklicev in starosti spraševali kako se mi je posrečilo ostati tako majhen v tem tako velikem svetu.

Fa sem res bil najmanjši človek na svetu? V nekem časopisu sem bral vest, da živi v Ameriki pritlikavec, ki meri v višino samo triinpetdeset centimetrov. Bil je, torej, sedem centimetrov manjši od mene. V dveh tednih sem ga dohitel. Meja petdesetih centimetrov, ki se mi je zdela še pred kratkim nedosegljiva, je bila zdaj samo še vprašanje treh, kvečjemu štirih dni.

Bil sem brez dvoma najmanjši človek na svetu. Meril sem komaj dobro ped. In zdaj? Če bi se moje manjšanje pri tej priči ustavilo, bi bilo vse v najboljšem redu. Toda krčil sem se kar naprej. Včeraj me je bilo samo še za povprečen mezinec. Danes sem postal smet. In jutri?

Ne vem, kako bi se to končalo? Kajti prejšnji petek popoldne, natanko ob pol petih, ko je vrvež na cestah najbolj gost, me je na poti iz službe domov pohodila neka ženska. Z visoko, dvanajstcentimetrsko peto mi je stopila na glavo in mi jo zdruzgala. Nemara tega sploh čutila ni, ker je odvihrala kar naprej, ne da bi se ozrla.

Kot zaslužnega državljana in uglednega javnega delavca, so me pokopali na državne stroške. Ob odprtem grobu je pevsko društvo Harfa zapelo dve v srce segajoči žalostinki. V imenu kolektiva in službe se je od mene poslovil tovariš direktor osebno. Med drugim je dejal, da sem bil velik človek, tako rekoč velikan, in da bo za menoj ostala v kolektivu ogromna vrzel, ki jo zlepa ne bo moč zapolniti.

Zavoljo teh pohvalnih besed sem se napihnil kot žoga. Razlezel sem se po vsej krsti, kot bi bil iz testa. Še pokrov bi bil dvignil, če ne bi bil tako dobro pribit z jeklenimi žebli.

Kriterij aktivnosti in kritika na delu

Janez Dokler

Povod za to pisanje je na videz neznamen incident:

dne 6. 2. 1964 je Društvo slovenskih likovnih umetnikov sprejelo od republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, Republiške komisije za socialno zavarovanje umetnikov, dopis, ki pravi:

»Prosimo, da nam najkasneje do 15. t. m. sporočite podatke o dejavnosti v letu 1963 tistih vaših članov, ki jim je naša komisija z odločbo priznala umetniško svojstvo ter z njim združeno pravico do socialnega zavarovanja.

Sklep komisije na 8. seji je namreč bil, da na podlagi te informacije preveri upravičenost posameznih vaših članov do omenjene pravice. Tajnik: Aleksander Bassin.«

Do tu je stvar videti popolnoma v redu, zakaj po obstoječi praksi in veljavnih predpisih likovni umetniki, ki delujejo kot svobodni umetniki, pridobijo pravico do socialnega in zdravstvenega zavarovanja na predlog strokovnega organa, umetniškega sveta DSLU. Vprašanje, od kod izvira in s čim je motivirana pobuda za revizijo že pridobljene pravice tako imenovanih svobodnih umetnikov, je vprašanje zase in se ga tu ne mislimo dotikati. Toda če je taka pobuda že rodila konkretne ukrepe, zahtevo po reviziji, je v tej zahtevi implicirana zahteva po kriteriju: katerim pogojem mora zadostiti slikar, kipar ali grafik v tako imenovanem svobodnem poklicu, da bi obdržal pravico do socialnega in zdravstvenega zavarovanja?

Tako vprašanje je gotovo na mestu, ko gre za odvzem pravice, ki je v našem družbenem sistemu malone zrasla s statutom občana. Nič čudnega torej, če se je upravni odbor DSLU obrnil na pošiljatelja dopisa s prošnjo, naj pojasni, kakšne kriterije naj uporablja pri zbiranju podatkov, potrebnih za revizijo pravice do socialnega zavarovanja. Tajnico Društva, ki je prišla na Sekretariat s prošnjo za pojasnilo, je sprejel podpisnik dopisa, uslužbenec Sekretariata Aleksander Bassin. Ime uslužbenca je v tem primeru važno zato, ker je splošno znano, da se v preostem času ukvarja s pisanjem umetnostne kritike. Vsekar je njegova ljubiteljska dejavnost v opisani situaciji pomenila določeno prednost: o obravnavanem vprašanju je gotovo vedel več, kot mu nalaga njegova služba. Človeško je torej opravičljivo, če se je v vlogi ljubitelja začudil nad vprašanjem odbora DSLU in pomislil, da izvira iz dejstva, da odbor nima pregleda nad delom svojih članov. Prav tako se da z njegovo ljubiteljsko vnemo razložiti pripravljenost, da pomaga odboru društva s svojim znanjem. Vzel je namreč spisek članov društva, ki svoj poklic opravljajo izven delovnega razmerja, in

v njem odključal imena enaindvajsetih članov (od skupnega števila 54), ki naj bi s podatki o svoji dejavnosti v letu 1963 znova potrdili svoj status in z njim zvezano pravico do socialnega zavarovanja:

Milan Bizovičar, Vladimir Bratuš - Furlan, Jože Ciuha, Miligoj Dominko, Danilo Fugger, Tine Gorjup, Gabrijel Humek, Alojzij Kogovšek, Marička Koren, Frane Maček, Izidor Male, Polde Oblak, Lojze Perko, Herman Pečarič, Janez Pirnat, Sonja Rauter, Ivan Seljak - Copič, Savo Sovre, Ivan Streka, Jaka Torkar, Jelica Zuža.

Na konkretno vprašanje o kriterijih je Bassin odgovoril samo to, da lanska razstava društva ni kriterij aktivnosti, pri nekaterih imenih iz njegovega »črnega spiska« pa se je celo ustavil s posebnimi pripombami. Tako je na primer čutil za potrebno, da je omenil pri imenu Janeza Pirnata njegovo sodelovanje pri reviji Problemi, kjer se Pirnat — prav tako ljubiteljsko kot Bassin drugod — ukvarja s podobno problematiko. Pri tem se seveda postavlja vprašanje, kakšno zvezo ima kakršno koli delovanje umetnika pri kateri koli reviji z revizijo pravic do socialnega in zdravstvenega zavarovanja.

Nekako tu pa se razumevanje Bassinove ljubiteljske vneme nekoliko spotakne. Po nesrečnem naključju sta namreč Bassin in Pirnat v preteklem letu imela majhen publicističen dvoboj v katerem sta oba — kot je to običaj — skušala braniti vsak svoje stališče. Iz tega dokaj logično sledi, da bi v primeru, če bi se Pirnat »odločil za kiparsko delavnico«, Bassin na področju svoje ljubiteljske dejavnosti izgubil sogovornika. Bassinovo željo po taki izgubi je mogoče razlagati na dva načina.

1. Bassinu kot gorečemu ljubitelju umetnosti je žal Pirnatovega kiparskega talenta, zato se velikodušno odpoveduje sogovorniku na področju svoje amaterske dejavnosti, da bi se s tem pomnožila produkcija kiparskih izdelkov.
2. Bassin kot umetnostni kritik ni preveč trden v svojih stališčih in sogovornikov sploh ne ljubi, posebno ne takih, ki se ne strinjajo z njegovimi stališči in sodbami.

Ceprav seveda ne trdimo, da je druga razlaga pravilna, si vendarle lahko dovolimo — čisto teoretično seveda — pregled položaja v primeru, ko bi bila pravilna. V takem primeru bi bili pred vzornim primerom zlorabe položaja, natančneje: Bassin bi v tem primeru zlorabil svoj službeni položaj zato, da skuša eliminirati svojega nasprotnika na področju publicistike ali da se mu vsaj maščuje, ker je zastopal drugačna stališča kot Bassin.

A žal se tu ves čas gibljemo na negotovem področju domnev, v mučnem položaju, iz katerega nas lahko reši le Bassin sam, s tem, da kot umetnostni kritik razloži svoje poglede na problem polemike o nasprotujočih si stališčih, ali pa tako, da kot uslužbenec Sekretariata za kulturo razloži svojo izjavo o tem konkretnem in ostalih primerih.

Nekoliko manj negotovosti dopušča spisek »odkljukanih« članov v celoti. Prvo, kar je gotovo, je vsekakor to, da je šel Bassin v svoji ljubiteljski vnemi nekoliko predaleč in da si je — namesto da bi razložil kriterije za nameravano revizijo, za kar je bil naprošen — prisvojil vlogo, ki jo ima po ustaljeni praksi in po veljavnih predpisih umetniški svet DSLU. Glede na to, da je Bassin razmeroma mlad uslužbenec, bi mu bilo mogoče spregledati to nenatančnost v pojmovanju kompetenc — kar je seveda predvsem stvar njegovih nadrejenih

— pač pa je s stališča njegovega konjička bolj neodpušljiva njegova — denimo — neinformiranost. Kako je s to stvarjo?

Ker je Bassin kot kriterij aktivnosti explicite izločil samo društveno razstavo, smemo domnevati, da bi utegnilo biti eden izmed kriterijev aktivnosti družbeno priznanje, na primer kakšna javno podeljena nagrada. Toliko bolj, ker se take nagrade načelno podeljujejo za nadpovprečen uspeh, kar pa gotovo ne more biti pogoj za tako osnovno pravico kot je pravica do socialno zdravstvenega zavarovanja. Samo s stališča tega kriterija najdemo v inkriminiranem Bassinovem spisku imena petih članov društva, ki so v preteklem letu prejeli nagrade. To so Jože Ciuha, Marička Koren, Janez Pirnat, Ivan Seljak-Čopič, Savo Scvre. Od teh je Ivan Seljak-Čopič prejel kar tri nagrade.

Toda — kot rečeno — bi bilo dokaj kratkovidno, če bi sprejeli stališče, da mora slikar, kipar ali grafik biti nadpovprečen, da je lahko socialno zavarovan. Najbrž bo torej le treba postaviti nanj ostre kriterije, seveda ne v umetnostni kritiki, temveč pri dodeljevanju pravice do socialnega zavarovanja. Napaka je le v tem, da Bassin tudi tu meša svojo ljubiteljsko vnemo in prizadetost s svojim službenim mestom.

Na tej točki se moramo spet dotakniti Bassinove amaterske dejavnosti in njegovih pogledov na problem nasprotujočih si vrednostnih sodb pri ocenjevanju umetnosti. Zdi se, da iz Bassinovega pisanja ne bi bilo težko dokazati, da sodi v tisto zvrst kritikov, ki svoje sodbe izrekajo apodiktično, ne da bi kdaj v zdravem dvomu preiskusili temeljne predpostavke, na katere jih grade, čeprav se sicer lahko opirajo le na tujo avtoriteto in na svoje dobre namene, da bi sami postali avtoritete. Te dobre namene je seveda treba pozdraviti kot zdravo ambicioznost, toda le v primeru, če pri uveljavljanju ostanejo na svojem področju. To, kar je glede na dejansko stanje mogoče očitati Bassinu, tudi ni nič drugega kot očitek, da svoje kritične ambicije izživlja izven področja umetnostne kritike (oziroma publicistike, če hočemo ohraniti naziv kritike za nekoliko zahtevnejšo zvrst) in da to dela na najbolj nesimpatičen način. Natančno vzeto gre namreč za uveljavljanje osebnih stališč in sodb s pomočjo avtoritete službenega položaja in foruma, torej za tipično birokratsko pozicijo. Kako naj sicer spravimo v sklad dejstva, da kot uslužbenec Sekretariata na svojem službenem mestu:

1. uzurpirava funkcijo voljenega strokovnega foruma, umetniškega sveta DSLU;
2. na istem mestu kot enega možnih kriterijev aktivnosti izloči sodejovanje na javni manifestaciji aktivnosti strokovnega društva, do katere je pač sam zavzel — utemeljeno ali ne — docela odklonilno stališče;
3. kot uslužbenec ignorira žirije, ki so nagradile omenjenih pet umetnikov (kar seveda ne izključuje njegove pravice, da kot publicist izrazi nesoglasje z njihovimi sklepi, da jim argumentirano oporeka);
4. skuša diskvalificirati in osebno oškodovati človeka, ki je z njim na docela drugem področju polemiziral.

Z določenega aspekta je vsa zadeva seveda notranja stvar Sekretariata za kulturo in prosveto, a kolikor gre za Bassinovo publicistično dejavnost, bi mu kazalo svetovati, naj se odloči. Toda ne med upravno službo in publicistiko, temveč med poštenim, čeprav ekskluzivnim in celo prepotentnim zagovarjanjem svojih stališč in — birokratskim zaplotništvom.

Ocene in poročila

ZVEZDE NA JUTRANJEM NEBU

(Goriško gledališče Nova Gorica)

Ervin Fritz

V decembru 1963 je Goriško gledališče v Novi Gorici krstilo Hofmanovo igro Zvezde na jutranjem nebu, ki je izšla kot samostojna knjiga že 1958, v mariborskih Novih obzorjih pa leto poprej.

Snov: Vodja diverzantske trojke (zgodba se godi med vojno v okupiranem mestu) je karierist. S tovarišema iz skupine čaka v bunkerju na akcijo. Uspeh te akcije je zanj največjega pomena, kajti z višjega mesta mu je bilo namignjeno, da bo po tej, seveda uspešno opravljeni diverziji premeščen v štab, da torej povelj ne bo več sprejemal, temveč jih dajal. Toda kurir prinese sporočilo, da je akcija zaradi nepredvidenih težav preložena. Vodja skupine to prikrije svojima tovarišema, a da bi ju kurir sam ne obvestil, ga ne pusti v skrivališče, temveč ga ob policijski uri požene na ulico med sovražnikove patrole. Na svojo roko se torej odloči za akcijo, ki pa se ponesreči. Sovražnik ujame vso trojico in jo obesi ...

V neko teroristično gibanje, ki od svojih članov zahteva predanost ciljem gibanja, pogum, požrtvovalno tovarištvo itd., se torej vrine pustolovec, ki brezobzirno žrtvuje nekaj ljudi, da bi uresničil svojo kriminalno ambicijo. Kljub človeškim žrtvam je njegovo dejanje le eksczes stremušva, ki je zgolj zaradi posebnih okoliščin dobilo tako pošastne dimenzije. Torej ni drugega, kot strašen in krvav, a zato nič manj banalen kriminalni delikt, katerega povzročitelj je navaden kriminallec, ljudje, ki so zaradi njega izgubili glave, pa čiste, pomilovanja vredne žrtve kriminala. Karierizem, stremušvo, kot gonilna strast te storije je tako pod vsakim nivojem, tako nesporno kriminalna, da ni sposobna preklicati nase druge protiigre kot kazensko sankcijo: drastičen postopek revolucionarnega sodišča bi bilo edino dejanje, ki bi prišlo v poštev. Zato ima lahko splošen, družben pomen samo, kolikor v tem času ni osamljena, torej po kvantiteti, nima pa nobenega splošnega pomena po svoji kvaliteti, zato dejanje, ki ga sproži, nima neke človeško-moralne ali družbeno-moralne teže in torej ni sposobno izzvati takih konfliktov. A ker se drama ukvarja le s takimi strastmi, ki so osnova dejanjem, izzivajočim človeško in družbeno moralne konflikte, ta storija nima nobenih pogojev, da bi bila material, primeren drami.

Avtorju ni kazalo drugega, kakor da obdelavo prilagodi snovi. Napisal je kriminalni roman v dialogih. Dejanje tega dialogiziranega romana je analitično odkrivanje preteklosti pod geslom: kdo je morilec.

— Kdo je morilec, kdo je kriv, da bo naša diverzantska trojka obešena? — s tem vprašanjem si preganja arestantovski dolgčas Hofmanov Sherlock Holmes, ujeti in na smrt obsojeni diverzant Urban Orel. Z njim sta zaprta tudi ostala dva iz skupine. — Kdo je kriv? — Urban Orel dolži vodjo skupine, inženirja Gornika, karierista. Ta zanika krivdo in jo vali na tretjega diverzanta, mladega, zaljubljenega študenta Benjamina, češ da med akcijo ni dobro stražil. Orel vztraja, da je bila napaka storjena že prej, da sploh ne bi smeli v akcijo. Tu se drama zaplete: karierist Gornik obtoži za neuspeh akcije štab, ki je diverzijo ukazal, a pri tem ni mislil na varnost svojih

ljudi. Orel tega ne more verjeti, saj je v štabu njegov sin. Karierist Gornik cinično pušča svojega tovariša v zmoti, da ga je lastni sin po nemarnem žrtvoval. Orel vrta naprej, ne popusti, saj si še ni na jasnem glede kurirja, ki ga je tisto noč pred akcijo Gornik odpravil kar pri vratih. Gornik nazadnje prizna, da je kurir prinesel ukaz o preložitvi akcije, da je torej prekršil povelje in da je sam kriv za smrt vseh treh in še za smrt kurirja, če ga je sovražnik ujel na ulici. Tako je Orel našel morilca. Dramo zaključí sovražnik, ki morilca z njegovima žrtvama vred obesí ...

Dramsko dejanje: Urbana Orla trmasto vrtanje po preteklosti je gonilna sila drame. Počasi, detajl za detajlom odkriva resnično stanje stvari, ki so povzročile, da bo obešen. Prefrigani karierist Gornik se mu zmeraj znova izmakne, mu zmede sled, pa vendarle popušča in na koncu prizna. Ta njuna igra zasledovanja in izmikanja je osiše dogajanja. Ker Orel sluti, kdo je krivec, mu skuša krivdo dokazati. Oni pa krivde noče priznati, se je otresa. Med njima je nasprotje, konflikt. Ker ima Orel prav, je avditorij zainteresiran nad njegovimi odkritji. S svojim vrtanjem zbuja pričakovanje, napetost. Toda njegovo nasprotje z Gornikom nima nič skupnega s pravim dramskim konfliktom in ta napetost nič z dramatičnostjo. Konflikt med Orlom in Gornikom je pisateljski prijem, je način pripovedovanja in razkrivanja osnovne kriminalne zgodbe, napetost, ki pri tem nastaja, je učinek tega načina pripovedovanja. Pravi dramski konflikt ni nikoli pisateljev prijem, temveč osnovno svojstvo dramskega materiala, ki ga dramatik v življenju odkrije in oblikuje po zakonih življenja in dramske forme. Dramatičnost, dramska napetost, je učinek kolidirajočega dramskega dejanja.

Kvazidramatičnost konflikta med Orlom in Gornikom se praktično kaže v ekskluzivnosti njunega razmerja kot preganjalca in preganjanca. Vključitev tretje osebe v to njuno razmerje pomeni čisto tautologijo — eno silo v dveh osebah, siamska dvojčka. Kot vemo, ima Hofman na prizorišču poleg teh dveh še diverzanta Benjamina. Če bi se priključil Orlu v preganjanju Gornika, bi nastala tautologija, postal bi Orlova senca. Ker pa je to nedramsko, tega Hofman ne napravi. Odloči se za drugo, enako nedramsko možnost, to je, da ga sploh ne vključi v njun konflikt. Tako je Benjamin v drami dejansko odvečna oseba. Zaradi kvazidramatične narave konflikta si avtor ne more z njim nič pomagati. A ker ga mora kot soudeleženca zgodbe imeti na odru, skuša njegovo odvečnost zakamufilirati. Njegovo neudeleženo opravičuje z živnim zlomom kot posledico ječe. Tako ta oseba na odru deloma spi, deloma pa brez zveze z dejanjem zmedeno meditira o zvezdah na jutranjem nebu, ki jih je videti skozi rešetko celice. Njegova dramska funkcija je omejena na to, da s svojo zmedenostjo prispeva h kaznilniškemu »miljeju«. Ker je tako, kar se tiče dejanja, razrešen, mu je avtor zaupal funkcijo regulatorja napetosti: njegovi nastopi so liristični predahi, med katerimi se občinstvo sprosti, ostala dva na odru pa se pripravita na novo prerekanje o krivdi.

Stilistične posebnosti: Raziskovalec umora Urban Orel ima v tej igri težavno nalogo. Ne more namreč preveriti resničnosti besed osebe, ki jo ima na sumu, da je morila. Kajti v ta namen bi bilo potrebno, da odide v mesto in na lice mesta razišče dejansko stanje. Toda kako? Saj je vendar za zapahi, krepko zastražen, obsojen ... Iz zadrege mu pomaga avtor, ki mu prihrani pobeg iz ječe tako, da privede dejansko stanje k njemu. To je nov dramski element v tej igri — prividi. Tako npr. izposluje avtor Orlu sestanek s prividom njegovega sina, da bi ga mogel Orel izprašati, ali jih je res on spravil v ječo, kot trdi falot Gornik. Sinov privid se obnaša pošteno in Orel raziskuje v drugi smeri. Privid ima tudi študent Benjamin in sicer se mu prikaže Dekle. Med seboj govorita zelo poetično kot se to pač med zaljubljenici spodobi, a njun pogovor nič ne prispeva k osnovnemu problemu igre kot celotna Benjaminova figura že sama ne. Gornikov privid pa pravzaprav ni privid, temveč rekonstrukcija dogodka, retrospektiva: s kurirjem obnovi pred občinstvom dogodek, ki ga je zamolčal tovarišema. — Avtor se je pač kali bal, da bi Gornikovo priznanje z besedami učinkovalo malce medlo, pa je vso stvar »odrsko« podkrepil ...

Dramska problematičnost teh prividov je na dlani: Orlov privid je tu namesto resnične priče — kot nekak deus ex machina pomaga zgodbi prebroditi avtorjevo kompozicijsko nerodnost. Gornikov privid je čisto tehnične narave, zaradi večjega efekta. Benjaminov pa razkriva neke sentimentalne odnose, ki z dejanjem nimajo nič skupnega.

Ko inšpektor Orel končno odkrije zločinca in ga za kazen krepko prebunka, se gledalec nehote vpraša, kaj je avtor z igro hotel povedati. Da so karieristi nevarni, da so že med revolucijo delali sitnosti, je nedvomno res; da je ljudem, ki po njihovi krivdi pridejo ob glavo, težko umreti, je še bolj res. Toda, ali je to potrebno dokazovati s celovečerno dramo?

Nepomembnosti teksta nasprotuje teatrsko močna in odrsko čista predstava, ki jo je režiral Andrej Stojan. Za zunanje, odrske elemente igre (scena, kostumi, zvočni efekti) je značilno, da so gledališko sublimirani. Tako Rijavčeva scena predstavlja imaginaren odrski prostor, enoten za vsa prizorišča, ki mu šele nastopajoči dajejo ustrezen pomen. Posebno dobro učinkuje ob nastopih zbora. Tudi kostumi Marije Kobjeve so stilizirani, moderno izvenčasovni, a podčrtujejo karakter tistih, ki jih nosijo. Naturalizmu se izogibajo tudi zvočni efekti.

Goriška predstava daje vtis harmoničnosti posameznih delov in pravilne vsklajenosti elementov. Scena je racionalno izkoriščena, mizanscena pa likovno čista in vsklajena s karakterji nastopajočih. Gibanje je omejeno na karakterološko nujno in utemeljeno dinamiko dejanja. Zlasti lepo so izpeljane iluzionistične scene. Podčrtane so menjave napetih scen in liričnih sprostitvev, kar dviga tempo predstave in stopnjuje napetost. Dramski učinki (govor, mizanscena, psihologija, glasba, luč) se medsebojno ne slabijo, temveč drug drugemu pomagajo do veljave. Predstava je zato ekspresivna in monolitna. Igralsko sloni na treh glavnih likih, na obsojencih. Pri vseh treh je čutiti močno režiserjevo roko, ki je organizirala in niansirala njihovo psihologijo, racionalni in čustveni volumen ter medsebojne odnose. Andrej Jelačin je igral Urbana Orla kot suverenega, pokončanega moža, polnega prizadetosti in človeške topline ter nedvomno presejel literarno predlogo zlasti v prizoru s Sinom, ki ga je s precej treme igral Jurij Buda. Orlov protiigralec ing. Gornik je bil Stane Leban, mrzel, neomajen in napadalen. S sugestivno mimiko je odigral zlasti strah pred smrtjo. Tudi Sergej Ferrari je odigral nevhaležno vlogo Benjamina prizadeto in prepričljivo, v stalnem balansiranju med poetično neprisebnostjo in grozljivo resničnostjo položaja v ječi. Treba je poudariti zlasti očarljivost prizora med njim in Dekletom (Zofka Nanutova). Kurirja je igral Ivo Kodrič. Pri vseh je treba omeniti lepo izgovorjavo, kar velja zlasti za zbor, ki ga odlikuje poleg jasne artikulacije in jačine še glasovna ter čustvena ubranost.

NEKAJ BESED O PRAVEM LJUDSKEM GLEDALIŠČU

Jolanta Groo

I

Med krakowskimi tramvaji je tudi tramvaj, ki nima številke ampak samo tablico z napisom »Gledališče«. Vsak večer ta tramvaj kakor tudi hitri avtobus, ki vežeta podwawelsko mesto z njegovim modernim in industrijskim predelom Nova Huta, vozita prenapolnjena potnike v Novo Huto in nekaj ur kasneje peljeta iste potnike nazaj v Krakow. Kaj je vzrok, da se prebivalci Nove Hute ne morejo udobno pripeljati domov, čemu to »romanje« Krakovčanov, kot sami v šali govore, v Novo Huto?

Odgovor je preprost: vzrok je gledališče. Ko so l. 1948 začeli graditi veliko socialistično industrijsko mesto, planirano kot moderni predel starodavnega Krakowa, so sprejeli in odobrili načrt: to mesto mora imeti svoje gledališče! Nihče si ni točno predstavljal profila in občinstva tega gledališča. Vsi so napeto pričakovali, če se bo posrečil ta »gledališki« eksperiment. Gledališče naj bi bilo v prvi vrsti namenjeno prebivalcem delavske, industrijske Hute. Pritegnilo naj bi novo, po večini s podeželja izhajajoče občinstvo, torej ljudi, ki še nikoli niso bili v gledališču. Prav zato pa so se bali, da bi gledališče zdrsnilo na nižjo raven, se odpovedalo svojim ambicijam in končno postalo »ustanovna za ceneno zabavo«.

Tretji december 1955 je prelomnica v kulturnem razvoju Nove Hute. Prav tega dne je v tem stalno razvijajočem se mestu ljudsko gledališče, ob izdatni pomoči države,

odprlo vrata svojim ljubiteljem in prijateljem — še neznanemu in nepoznanemu gledalcu.

Za direktorja te odgovorne ustanove so izbrali Kristino Skuszanko, ki je bila hkrati režiser in vodja umetniškega gledališča. Navadno se govori o novohutskem gledališču kot o »Skuszankinem gledališču«, vendar pa se pri tem vedno misli na celoten ansambel. Bolj kot v drugih gledališčih se tu ostvarja tako imenovano načelo kolektivnosti. Ni pravih »zvezd«, ki bi zasenčile druge, vendar pa so med igralci in scenografi pomembne osebnosti, kar samo dviga umetniško raven tega gledališča — eksperimenta.

Gledališče je začelo delovati s 36-članskim igralskim ansamblom. Do danes je ostalo v gledališču približno 50 % »starih igralcev«. Krakowsko-novohutska publika ima med njimi svoje ljubljence in hodi pogosto v gledališče ne toliko zaradi predstave, kot »zaradi svojega igralca«. Dvakrat, trikrat obiskuje isto predstavo zaradi Edwarda Rączkowskega (Sto petnajst, Romulus, Lejzorek), Franciška Pieczki (Lennie Small, Pietrow, Barcz). Mnogo pristašev imajo Witold Pyrkosz, Jan Güntner, Andrej Hrydzewicz in drugi. Od igralcev pa, ki so zapustili novohutsko gledališče, mnogi žanjejo uspehe na krakowskih odrih (J. Olszewska, J. Przybylski) ali pa v drugih poljskih gledališčih (J. Galinski, direktor gledališča »Wybrzeże« v Gdansku).

II.

Kot sem že omenila, je bil za Ljudsko gledališče problem številka ena, kako pridobiti prebivalce Nove Hute. Venomer so mislili na to, da mora biti to v prvi vrsti gledališče Nove Hute in za Novo Huto. Najtežji sta bili prvi dve leti. Kljub agitiranju delovnih ustanov, kljub znižanim vstopnicam so dolgo največji del občinstva sestavljali gledalci iz Krakowa. In vendar se gledališče ni vdalo in odpovedalo boju za novega gledalca; pri tem pa so konsekventno uresničevali repertoarni program in načrt, ki je upošteval dela pomembnih poljskih in tujih dramatikov, sodobnih in starejših. V prvem letu svoje dejavnosti so imeli 202 predstavi, ki si jih je ogledalo 53 815 gledalcev — povprečni obisk pa je bil 63 % (glede na 420 mest v Ljudskem gledališču); v naslednjem letu je povprečni obisk narasel za 13 %. V letu 1960 pa je bil samo v prvem polletju povprečni obisk že 80 %. In še nekaj je treba poudariti — po petih letih so precejšen del gledalcev Ljudskega gledališča predstavljali že prebivalci Nove Hute!

Ansambel Ljudskega gledališča se danes ponaša s tistim, kar je morda največ vredno in najlepše v zgodovini gledališča: da je prav med temi »preprostimi ljudmi« našel zveste prijatelje, stalne gledalce in oboževalce. Za gledalca je dobil surovo gradivo, gledališko neizoblikovanega človeka, ki pa ga je prisilil k razmišljanju, ki mu nikoli ni olajšal »sprejema« dela, ampak ga je počasi in nenehno pripravil in vzgajal v gledalca z visokim intelektualnim nivojem. Svojemu gledalcu je ponudil dela Gozzija, Slowackega, Steinbecka, Shakespearea, Nasha, Camusa, Dürrenmatta, Ajschyla, Alonija in mnogih drugih. Doslej so zabeležili največji obisk na predstavah: »Obsedno stanje« Alberta Camusa (97 %), »Romulus Veliki« Friedricha Dürrenmatta (88 %), »Zaklinjalec dežja« Nasha (83 %), »Sirotni genij« Marije Dabrowske (82 %), »Jakobowski in polkovnik« Franza Werfla (81 %) in končno pri Gozzijevem »Turandotu« ter Broszkiewiczovih »Imenih oblasti« (75 %). Med temi predstavami je bila premiera Steinbeckovih »Ljudi in miši« že maja 1956 in še danes jo igrajo. Po štirih letih je bila ta predstava na drugem mestu po številu predstav in številu gledalcev, takoj za Gozzijevim »Turandotom«.

III.

Gledališče, ki je v vseh pogledih eksperimentalno, konsekventno izvaja svoj repertoarno politiko, svoj program, svojo vnaprej načrtano pot. Išče nove oblike, novi gledališki stil, a se pri svojih iskanjih vendar opira na določeno logično repertoarno koncepcijo. Pri realizaciji svojih idejnih načel pa se ta »eksperiment eksperimentov« seveda naslanja na tradicionalni repertoar. Kakšna je konsekventna linija tega gledališča dobro pojasnjujejo besede Alberta Camusa, ko so uprizorili njegovo dramo:

»Z ‚Obsednim stanjem‘ sem poskusil oživiti staro tradicijo ‚auto — sakramental‘ ali misterij, ki so ga igrali pred velikimi množicami, ki so prevajale v slikovni svet jezik religije časa. Uporabil sem vsa sodobna sredstva in jih postavil v službo velike religije naših časov; religije, ki ima vedno največ mučenikov in največ preganjanih, to pomeni: v službo svobode. Iz vsega srca se zahvaljujem umetnikom in ustanoviteljem Ljudskega gledališča v Novi Huti, da so predstavili moje napore občinstvu, ki jih bo — prepričan sem o tem — prav tako svobodno ocenilo.« (Program teatralny, št. 1, sezona 1958/59.)

Za podoben problem je iskal scenske oblike tudi Jerzy Broszkiewicz. Ljudsko gledališče ga je prosilo za sodelovanje pred nekaj leti. Pianist in glasbeni kritik, pisec romanov in feljtonist, je debutoval v letu 1957 z delom »Imena oblasti«. S tem debutom se je Broszkiewicz takoj uvrstil med pomembnejše poljske sodobne dramatikke. Kaj je drama »Imena oblasti«? — Je mojstrsko odigrana partija med svobodo in svobodo, predoča relativnost takšnih pojmov kot so prostost in suženjstvo, oblast in svoboda. Govori o problemu, ki je večno živ — tako v času Rimske republike (»Klavdij«) kot v dobi največje moči velike Španije (»Filip«) pa prav do današnjih revolucionarjev (»Štoštirinajst«). Gledalca postavlja drama v paradoksnu situacijo: svoboda je istočasno pravzaprav nesvoboda, da je včasih mogoče človeka »obsoditi na svobodo«! Ali oblast vključuje svobodo in obratno, koliko dobrega prinese državi in koliko enemu samemu svobodnemu državljanu... Kako grenko zvenijo besede enega od junakov v »Imenih oblasti«, junaka z imenom Stoptetnajst: »Sodišče prekinja razpravo zaradi spremenjenih pravnih pogojev. Začasno... Začasno pa vas obsojam na svobodo. Sodišče izjavlja, da morajo biti tožitelji in obtoženci podvrženi pogojem neokrnjene svobode mišljenja in delovanja... Od danes se na novo začena pravica.« (Teatr Ludowy, Nova Huta 1955—1960, Krakow 1902, str. 96.)

Broszkiewicz pušča gledalca samega z vprašanji: v imenu kakšne svobode gre človek v smrt, v imenu kakšne pravice je ena oblast boljša od druge, moja od tvoje? Oblast ima lahko več imen, vendar se njeno bistvo ne spremeni. Avtor je znal vsaj za hip vznemiriti mirno meščansko domače zatišje, iztrgati bralca iz otopelosti, prisiliti gledalca, da pogleda samemu sebi v oči. Ali je sploh mogoče najti »novo pravico« (začeti pravico »na novo«) in pustiti za seboj grehe nepravčnosti? Ali je Klavdij imel pravico obsoditi Kvinta, ki je »znan vladati svobodnim?«

Danes šteje delo tega pisatelja že okrog 10 dram, od katerih so »Imena oblasti« (»Imiona Widzy«), »Bar vseh svetnikov« (Bar vszystkich świętych-) in »Zgodovinska vloga Pigve« (»Dziejowa rola Pigwy«) prvi uprizorili na obtožnih novohutskega gledališča. Zadnje delo J. Broszkiewiczza »Skandal v Hellbergu« (»Skandal w Hellbergu«) je v prejšnjem letu obšlo skoraj vse poljske odre in so ga pohvalno ocenili. Med deli, ki so prav tako realizirala ideološka načela Ljudskega gledališča, sta bili med drugim »Zmaj« (»Smok«) E. Szwarca in »Nad vse okručen je kralj« (»Ponad vszystko najokrutniejszy jest krol«), drama mladega izraelskega pisatelja Nisim Alonija. Sywarcov svet basni in Alonijeva zgodovinska tematika so predvsem metafore sodobnega časa, ki ponovno oživljajo problem svobode in pravice, za katero je treba plačati najvišjo ceno, ceno lastnega življenja; spominjajo na to, da pravičnost mora biti in tudi je okrutna, če hoče biti »pravična«.

Ljudsko gledališče sega tudi po proznih tekstih. Režiser Krasowski je priredil za oder roman J. Steinbecka »Ljudje in miši«, roman poljskega pisatelja iz let med obema vojnama Julija Kaden »Bandrowskega« »General Barszcz« in končno že znani roman Ilje Erenburga »Bujno življenje Ajzika Rojtšvanca« (»Bujnaja žizn' Aizika Rojtšvanca«). To je zgodba polna bolesterne ironije, zgodba o Židu — večnem popotniku, ki se proti svoji volji znajde v središču političnih bojev Evrope v tridesetih letih našega stoletja. To je zgodba o tem, kako je en sam nepremišljen vzdihljaj spremenil življenje Ajzika — krojača iz Homla, v peklensko popotovanje prek meja, dežel in režimov; obenem je to obtožba tragičnega konca tega popotovanja, obtožba smrti tega homlovskega »potepuha«, ki je poznal samo eno svojo veliko krivdo: da se je rodil... V novohutskem gledališču je na novo ustvaril lik Ajzika E. Rączkowski, ki je s svojo veliko nadarjenostjo pokazal v junaku vso modrost židovskega naroda, njegov tenkočutni humor, bolesterno ironijo in naivno, otroško začudenje nad svetom.

Pozornost javnega mnenja je vzbudila tudi tretja adaptacija Krasowskega »Radosti s ponovno najdenega smetišča« (Radość z odzyskanego śmietnika-), roman Kadena-

Bandrowskega. To je zgodovina kariere velikega generala, ki jo piše »pisar poveljn-kovega pribočnika«. Roman, ki je zasnovan kot slavospev političnim voditeljem Poljske med obema vojnama je proti avtorjevemu namenu obtožba, oster pamflet, ki odseva vso gnilobo odnosov v Poljski za časa Pilsudskega, v tem »najdenem smetišču« raznih panov (gospodov) Sosukowskih, Dowborov in Halerov. In znova je treba, kot vedno v gledališču Nove Hute, oceniti predstavo kot celoto. Skoraj vsaka odrska realizacija v tem gledališču se podreja posebnemu izraznemu stilu, katerega namen je, da bi bila predstava strnjena organizem, njegovi sestavni elementi pa so skoraj popolnoma sinhronizirani.

IV.

Dokler govorijo in pišejo o gledališču, dobro ali slabo, pomeni to, da gledališče »živi«, deluje, da je aktiven faktor v kulturnem življenju nekega okolja. V sedmih letih svojega obstoja Ljudsko gledališče nikoli ni bilo ob robu, nikoli niso molčali o njegovih predstavah. Skoraj vsako premiero so spremljali in še spremljajo po eni strani ostri protesti in obsodbe, po drugi strani pa navdušene pohvale. Dogaja se, da kritiki, ki so znani po svojih visokih zahtevah in ostrih ocenah pišejo tako, kot npr. Tadej Kudliński ob premieri »Romulusa Velikega«:

»Odlična predstava! Inteligentno uprizorjeno delo in poudarjena teatralizacija absurdnosti fakture. Jasen stil, ki prešno meša naturalizem z metaforo... Nezmanjšana napetost in dinamičnost. Poudarjene poante, skrbna uprizoritev in izenačenost vseh igralcev. Nobenega napačnega tona. Zares.« In prav zares je veliko priznanje gledališkemu ansamblu, ko Kudliński odkrito nadaljuje: »Neprijetno se počutim, ko v tej, po mojem mnenju brezhibni predstavi, nisem mogel zaslediti niti enega spodrsrljaja, niti ene neuspele vloge.« (Tadeusz Kudliński: Romulus veliki in mali«, Dziennik Polski, 16. XII. 1959.)

Nasprotno reakcijo kritike pa je sprožila nedavna premiera »Praznika mrtvih« (=Dziady) Adama Mickiewicza, maja 1962. Na splošno je občinstvo sprejelo predstavo s priznanjem, vendar še danes niso končane diskusije, kjer kritično obravnavajo drznost Skuszanke in Krasowskega pri realizaciji. Kot strogi sodnik se je pokazal Waclaw Kubacki, ki dokazuje v svojem članku v reviji »Teatr« (št. 19, leto XVII, str. 3—6), kako napačno sta se približala Mickiewiczevemu delu režiser in scenarist in kako lahko preveč svobodna interpretacija teksta popači in spremeni vodilno idejo drame. Po mnenju Kubackega je tako »popraviljanje« in »dopolnjevanje« Mickiewiczevih »Dziadov« vsega obsojanja vredno; zlasti še zaradi tega, kar zahtevata scenska adaptacija in tehnična nujnost, da se predstava konča v 2—3 urah in pride zato pogosto do radikalne idejne in umetniške spremembe pesnikovega dela. (...) Svoje poglede na »Dziade« sta Skuszanka in Krasowski razložila v programu in realizirala v gledališču (očividno glede na umetniško zmogljivost igralcev) in naravni »odpor«, kakršnega navadno nudi inscenatorjem veliko umetniško delo, ki samostojno varuje svoje določene vrednote. Posledica teh nazorov je izvršeno dejstvo: pod imenom Mickiewicza gledamo delo, ki ima v idejno in umetniško najvažnejšem delu, v »Drezdenschkih Dziadih, ki predstavljajo drugo in tretje dejanje novohutske predstave, le malo skupnega s pesnikovo dramo...«

Tej strogi oceni pa nasprotuje ocena recenzenta Bronislawa Mamanija, objavljena v listu »Tygodnik powszechny«. Le-ta začenja svojo recenzijo o premieri »Dziadov« s temi besedami: »Na premierah za predstavnike tiska je občinstvo večinoma hladno, zadržano, kritično. Skopi aplavzi so često le izraz vljudnosti. Teга večera pa ni bilo hladnih, ravnodušnih, neprepičanih. Tako razigranih gledalcev v naših gledališčih že dolgo ni bilo. Po predstavi so se ljudje objemali, se poljubljali, metali cvetje na oder. Le malo je manjkalo, pa bi v zboru zapeli »Jeszcze Polska nie zginęła« (=Se Poljska ni propadla — poljska narodna himna)...«Ta recenzija hvali inscenatorje, scenografijo Jozefa Szajne, igro igralcev (posebno še Hrydzewicza, ki je ustvaril vlogo Gustava — Konrada) in končno hvali avtorja glasbene spremljave, Jerzyja Koszyckega. V povzetku svoje ocene Maman ugotavlja, da so »Dziadi« na novohutskem odru nedvomno najprizadevnejše delo Skuszankinega ansambla.

Nekoč je eden od recenzentov revije »Życie Literackie« (Ż. L., št. 569, str. 15, »Nowiny Teatralne«) napisal, da je Kristina Skuszanka »raznetila«, dobesedno »raznetila«, med otroci takšno ljubezen do gledališča, da so vse nedeljske matinee za otroke navadno

napolnjene do zadnjega kottička. Brez dvoma je otvoritev otroškega odra dobra in dragocena zamisel ljudskega gledališča. Čeprav sta v Krakowu samem že dve gledališči za otroke: »Razmaitošci« in lutkovno gledališče Groteska, je bilo tako gledališče nujno potrebno tudi v sami Huti. Medtem ko druga otroška gledališča včasih zdrsnejo na nižjo raven in uporabljajo primitivne prijeme, obravnavajo v Ljudskem gledališču malega gledalca kar najresneje. To je dokaz dalnovidne politike novohutskega gledališča — s tem ko navaja otroka najzgodnejših let na obiskovanje gledališča, si vzgaja bodočega gledalca z okusom.

V.

Novohutsko gledališče je predstavilo svoje umetniške dosežke tudi že izven meja naše dežele. Doslej se je udeležilo dveh mednarodnih gledaliških festivalov in bilo visoko ocenjeno. Nastop v Benetkah l. 1957 je bil še toliko važnejši, ker so takrat nastali prvi gledališki stiki med Poljsko in Italijo. Italijani so trdili, da je od tujih gledališč, ki so sodelovala na festivalu, morda najboljše podal značaj Goldonijeve umetnosti prav novohutski ansambel. Leto kasneje je ljudsko gledališče gostovalo na odru Théâtre des nations v Parizu z Gozzijevimi »Turandotom« in Werflowim delom »Jakobowski in polkovnik«. »Občinstvo Nove Hute je srečno, da ima gledališče, ki je tako nekonformistično, v katerem se svoboda iskanj javlja s tako močjo in ki navezuje občinstvo nase s tako močnim repertoarjem...« je pisal julija l. 1958 po nastopih Skuszankinega ansambla »Le Parisien«.

VI.

Poleg tega, da ljudsko gledališče gostuje v prestolnici, se ukvarjajo tudi z didaktično dejavnostjo. Vzdržujejo tesne stike z mladim občinstvom Šlezije in pogosto gostujejo na odru Doma Mladine o Katowicah s svojim najzanimivejšimi uprizoritvami.

V času, ko skoraj po vsem svetu nenehno govorijo o krizi drame, o vedno manjši vlogi gledališča na račun kina in televizije, so se krakowska gledališča lotila zanimivega poskusa, ki je danes že dobil svojo polno in realno obliko. L. 1961 so namreč redakcija Poljskega dnevnika (Dziennik Polski) in krakowska gledališča organizirala »klub ljubiteljev gledališča«, da bi se tako približala svojemu gledalcu. Organizirajo srečanja občinstva s priljubljenimi igralci, omogočajo gledalcem, da obiskujejo gledališča od t. im. »delavnice«, jih seznanijo s tehniko gledališkega in igralskega dela, organizirajo diskusije z režiserji po premierah in včasih pri izbiri novih del celo upoštevajo pripombe občinstva. Vsak gledalec ima pravico do legitimacije »člana kluba ljubiteljev gledališča«; to pa mu omogoča med drugim popust pri vstopnicah za predstave. Podobno je konec l. 1961 začel postopoma delovati v Novi Huti pri Ljudskem gledališču t. im. »diskusijski klub«. Začelo se je s srečanjem, na katerem so člani kluba skupaj z direkcijo in gledališkim ansambлом obravnavali dotedanje šestletno dejavnost gledališča in načrte za bodočnost. Pri nadaljnjih srečanjih so diskutirali o Erenburgovem delu »Burno življenje Ajzika Rojtšvanca«, o inscenaciji Molierovega »Tartuffa« in končno o Mickiewiczovih »Dziadih«. V zadnjem primeru je bila diskusija neposredno potem, ko so si člani kluba ogledali generalko, na katero so bili povabljeni.

VII.

Prepustimo zadnjo besedo, ki bo nekakšen povzetek tega kratkega informativnega orisa enega od najzanimivejših sodobnih poljskih gledališč, direktorici ljudskega gledališča, Kristini Skuszanki. Na pragu nove sezone 1960/61 je takole nagovorila »svoje gledalce — prijatelje«: »Pred petimi leti se je ansambel Ljudskega gledališča prvokrat srečal s svojimi gledalci. Težko je bilo tedaj predvidevati, kaj se bo izcimilo iz tega srečanja — srečanja dveh neznancev: mesta, ki je šele oblikovalo svojo podobo in mlade, neizkušene skupine umetnikov. Vedeli smo le eno: dobili smo priložnost, eno edino in neponovljivo, da zgradimo na čistem nepopisanem listu novega mesta novo gledališče. (...) Ob začetku svojega delovanja je Ljudsko gledališče izbralo — ne brez strahu — težjo pot, na kateri ni manjkalo razočaranj, pot težkih trenutkov, pot nujnega odpora in boja. A vendar je to tudi pot poštenega, iskrenega veselja, kakršno lahko nudi le resnično razumevanje z gledalci.

Ukvarjanje z umetnostjo bi bilo zgolj jalovo in nesmiselno početje, če se ne bi ob tem srečavali z ljudmi, če ne bi gradili medsebojnega prijateljstva.

Za to prijateljstvo, ki je dajalo smisel težkemu petletnemu umetniškemu delu Ljudskega gledališča, se danes našim gledalcem iskreno zahvaljujemo.« (Program Teatralny, št. 4, l. 1960/61.)

VIII.

V novi gledališki sezoni 1963/64 so nastale temeljite spremembe v vodstvih gledališč. Te spremembe so zajele seveda tudi Novo Huto. Kristina Skuszanka in Jerzy Krasowski sta prevzela direkcijo gledališča (Teatr Polski) v Varšavi (ob stalnem sodelovanju Stanisława Witolda Balickega). Na čelo Ljudskega gledališča pa je prišel dotodanji scenograf tega odra, Jozef Szajna. Družina Krasowskih je odšla iz »svojega gledališča« enostavno zato, ker sta se v osmih letih naporenega in plodnega dela umetniško izpovedala na novohutskem odru; Varšava pa jima je ponudila nove, večje ustvarjalne možnosti.

Za seboj pa sta pustila ansambel, ki si je, kot je povedala Kristina Skuszanka utrdil svoj položaj prizadevnega, v pravem pomenu besede umetniškega gledališča, kar bo morda z gotovostjo potrdila nova gledališka sezona.

Prevedla Marjana Cigut

ZAPIS OB MEDNARODNI RAZISKAVI NA PODROČJU SEMANTIKE

Marjan Kroflič

Skupina ameriških psihologov C. E. Osgood, W. K. Archer in M. S. Miron se na Institute of Communications Research (University of Illinois) že vrsto let ukvarja s proučevanjem problema splošnosti sistemov pomena v obči kulturi človeštva. Celotni študijski projekt vključuje vrsto znanstvenikov raznih dežel, raziskovalno delo samo traja nekaj let. Ker je predmet raziskovanja splošnost sistemov pomena v obči kulturi človeštva, so raziskovalci vključili v raziskavo različne dežele. Da bomo dobili pravo predstavo o obsegu te raziskave bomo prikazali v tabeli udeležene dežele:

Dežela	Jezik	Jezikovna skupina	Center	Raziskovalci
ZDA	angleški	Indoevropska	Urbana	Miron, May Tanaka, Shanmugam
Finska	finski	Ugro-finska	Helsinki	Allardt, Haavio
Japonska	japonski	japonska	Tokio	Obonai, Asai
Indija	kannada	dravidska	Mysore	Vatsala, Nikam
Nizozemska	holandski	indoevropska	Amsterdam	Jansen, Duijker
Belgija	flamski	indoevropska	Bruxelles	Jansen, Nuttin
Francija	francoski	indoevropska	Paris	Jansen, Sutter
Libanon	arabski	semitska	Beirut	Prothro, Diab
Svedska	švedski	indoevropska	Uppsala	Himmelstrand, Asplund
Hong Kong	kantoneški	burmansko-tibetanska	Hong Kong	Li
Iran	farsi	indoevropska	Teheran	Slassi, Minou
Afganistan	farsi	indoevropska	Kabul	Majrouh, Sarwari
Jugoslavija	srbohrvatski	indoevropska	Beograd	Tomeković, Georgijević
Indija	hindujski	indoevropska	Delhi	Rastogi, Shukla
Poljska	poljski	indoevropska	Varšava	Schaff, Sarapata
Afganistan	pastho	indoevropska	Kabul	Majrouh, Ayeen

V raziskovalni projekt je vključena tudi Jugoslavija.

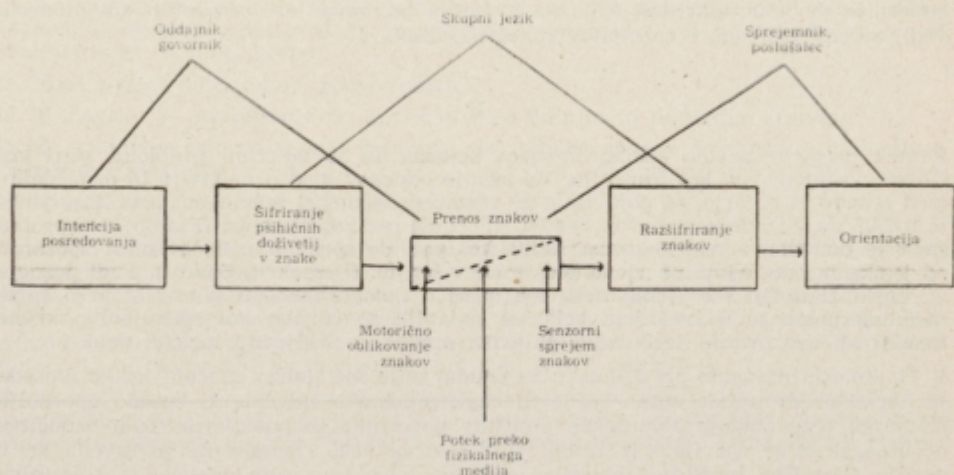
V Dubrovniku je bil v poletnih mesecih leta 1963 kongres,¹ na katerem je bilo predmet diskusij prav poročilo o poteku raziskovalnih del na celotnem študijskem projektu. Poročilo se je nanašalo na opravljeno delo v letih 1960 do septembra 1962. Avtorji poročila so bili: Osgood, Miron in Archer. Natisnjeno pod naslovom "Cross-Cultural Generality of Meaning Systems" je služilo kot kongresni material.

Zaradi tega, ker je vključeno v celotno raziskavo tudi raziskovanje pomena pri nas in ker postaja proučevanje semantike danes v svetu na sploh pomembno, bo prav, če o poročilu spregovorimo nekoliko več.

Sistematičen študij o sistemih pomena v raznih lingvističnih področjih in kulturah temelji v poročilu seveda na vrsti raziskav v ZDA v letih od 1950 do 1960. Vsebina teh raziskav je predvsem merjenje pomena in proučevanje narave pomena. Primarno pa so te raziskave metodološke, večinoma summarizirane v knjigi *The Measuring of Meaning* (avtorji: C. E. Osgood, G. J. Suci in P. H. Tannenbaum; Urbana 1957). Boljše in globlje razumevanje poročila o splošnosti sistemov pomena v obči kulturi zahteva poznavanje širše problematike s področja semantike, predvsem pa poznavanje temeljnih izhodišč avtorjev, ki so to veliko raziskavo v svetovnem merilu planirali. Zaradi tega se bomo oddaljili od poročila o tej raziskavi in poskusili na podlagi dodatne literature prikazati na kratko kaj več s področja semantike posebej pa še osnovne misli iz knjige *The measuring of Meaning*.

I.

Engels razlaga nastanek govora iz procesa dela in z delom. Govor je tako neločljiv od človekove biti. Osnovna potreba in kasneje namen jezikovne dejavnosti, govora, je pravgotovo izražanje in posredovanje določenih človekovih psihičnih doživetij, prvotno nastalih ob procesu dela. Pri tem lahko pri človeku ugotavljamo stremljenje po identiteti posredovanih pojavov pri posredovalcu (govorniku) in pri sprejemniku (poslušalcu), vendar ta identiteta ni nikoli popolna. Prav v tem stremljenju po jasnosti, komunikabilnosti, maksimalno adekvatni interpretaciji posredovanih pomenov, lahko gledamo tudi stvarni praktični cilj proučevanj na področju semantike. Pot posredovanja gre pri govorniku od duhovno-duševnega po poti fiziološkega k fizičnemu, pri poslušalcu poteka pot obratno. Zelo nazorno prikazuje sistem komuniciranja shema, ki jo povzemamo po "Das Fischer Lexikon" 6: *Psychologie* (Herausgeber: P. R. Hofstatter; 1957):

¹ Kongres sta organizirala Institute of Communication Research, University of Illinois in Savezni zavod za proučevanje šolskih i posvetnih pitanja.

Vsak posameznik (ali skupnost) je v svojem jeziku razvil določene jezikovne posebnosti od odnosov med toni do izbora besed, ki jih uporablja in do posebnosti v semantičnem smislu: mnoge besede imajo pri različnih individuih ali skupnostih drugačen čustveni odtenek. Vendar pa ima jezik v določenih kulturnih sredinah kljub tem individualnim variacijam še vedno dovolj ter toliko skupnega, da se ljudje med seboj razumejo. Človek v vsakdanjem življenju ne govori v izoliranih besedah (razen v primeru, kadar imajo besede vrednost stavka), niti ne misli v posameznih pojmi. Nedvomno pa je, da imajo besede svoj pomen, ki ga lahko kot samostojne bitnosti izluščimo iz besed. V življenju je seveda realneje ocenjevati te pomene v povezavi z drugimi pomeni (npr. kot delne pomene širših ipd.). S pojmom »pomena« besed smo se približali pojmu »semantike«.

Najsplošnejša definicija opredeljuje semantiko kot nauk o raziskovanju pomena. Pri tem gre seveda za raziskovanje vsebine glasov, zlogov, besed, skupin besed ali stavkov. Pomen lahko pripada ne le besedam, temveč tudi glasovom in zlogom, vendar le pod določenimi pogoji (npr. kot reakcije v afektu ipd.). Semantika kot znanstvena disciplina izhaja iz slike glasov (besede). Beseda predstavlja simbol psihičnih pojavov, ki so preko človekove dejavnosti odrazi različnih pomenov stvarnih predmetov zunanjega ali notranjega človekovega sveta, oziroma kombinacij obeh. V zvezi s tako opredelitvijo se je nujno pojavilo vprašanje odnosov besede do psihičnih danosti, s katerimi je beseda povezana, na drugi strani pa odnosov besede do stvari, predmetov stvarnega sveta. (Z jezikovnimi metodami je bilo te odnose nemogoče rešiti v preteklosti). V proučevanje teh odnosov se je poglobila semantika kot moderna veda. Zlasti je bil centralni problem semantike problem spreminjanja pomena besed, ki je enake važnosti tudi za filozofijo, posebej spoznavno teorijo in psihologijo.

Čprav[†] je zlasti v zadnjem desetletju zelo naraslo zanimanje za semantiko, opazimo danes v svetu precejšnje razlike v pojmovanju semantike. Nekateri pojmujejo semantiko kot del logike, kjer gre predvsem za pojasnjevanje pomena logičnih simbolov. Drugi spet smatrajo semantiko za del nauka o znakih (semiotike). Nekateri učenjaki pristopajo k semantiki z lingvističnega stališča in jim predstavlja specifično filozofsko metodo. Smatrajo jo za vejo lingvistike, drugi za ogrodje vprašanj o zvezah med jezikom in mislijo, saj besede igrajo važno odločilno vlogo pri oblikovanju človekovih misli. Raziskovanja na področju semantike so se močno poživila vzporedno z novim pojmovanjem v moderni lingvistiki: jezik je visoko organizirana struktura medseboj zavisnih elementov.

Ob vseh teh različnih pojmovanjih semantike lahko ugotovljamo le, da bo šele bodočnost verjetno iskristalizirala in poenotila pojmovanje o semantiki kot moderni vedi, seveda na osnovi rezultatov mnogih raziskav.

II.

Kratek pregled razvoja semantike nam pokaže, da so določeni problemi stari kot človek, večinoma pa kot filozofija. Vprašanje odnosov med označitvijo in označenim, med besedo in stvarjo, se pojavljajo že v starem veku pri grških mislecih. Ena smer je trdila, da ima beseda v svoji osnovi zmožnost razsvetliti stvari (Platon). Nasprotna smer je poudarjala neprimernost jezika kot poti do spoznanja, neodvisnost spoznanja od jezika in opozarjala na vlogo konvencij v jeziku. (Demokrit, Sokrat). Tudi pozneje v rimski filozofiji srečujemo nekatere misli o mnogoznačnosti pomenov in o spremembah pomena. V srednjem veku se pojavlja semantika kot spekulacija, ki ne temelji na opazovanju jezikovnih pojavov, ampak je izključno logično delo.

V 17. stoletju najdemo pri J. Locku že poudarjanje socialnega značaja jezika. Beseda je Locku predstavljal čutno zaznavni znak predstave človeka, ki besedo uporablja in zaradi tega obstaja divergenca predstav govornika in poslušalca. Tudi označitve nečutnega so se razvijale iz oznak čutno zaznavnega. Semantika je seveda še v okrilju filozofije, in filozofije jezika, kjer je dolgo časa prevladovala J. Harrisova razdelitev besed na principales (besede, ki imajo lasten, samostojen pomen) in accessories (besede, ki pridobe pomen le v zvezi z govorom). S tem približno se zaključuje

prva faza razvoja semantike v 19. stoletje, ko kot znanost dobi tudi ime.² Imen za nauk o pomenu je več. Nemški viri ga opredeljujejo kot semasiologijo (izraz uvedel Reisig), vendar je v splošnejši rabi v svetu ime po francoskem vzoru — semantika. Ta izraz bomo uporabljali tudi mi v nadaljevanju članka. Collinov izraz semantologija in Noreenov semologija se nista uveljavila. V nadaljevanju bomo na kratko prikazali problematiko, ki so se z njo srečevali na področju semantike različni misleci na koncu 19. in začetku 20. stoletja in pa njihove ugotovitve. Kratek resume povzemamo po Kronnaserju:

1. Razlikovati moramo med zgodovinskimi spremembami pomena in umetno uporabljenimi figurami (Reisig, Oertel).
2. »Zakonov« sprememb pomenov v končnem smislu besede ni nihče iskal niti trdil, da jih je našel (Schneider, Engelbert).
3. Slabosti in meje logičnega razdelitvenega principa načina sprememb pomena (Lehmann, Hecht, Rosenstein, Wundt idr.).³
4. Sprememba pomena se ne nanaša izolirano samo na eno besedo, temveč na besede kot člene različnih podružbljenj (Stöcklein, Bréal, Oertel itd.).
5. Osnove spremembam pomena so zunanje (sprememba stvari: objektivna sprememba pomena) in notranje (duševni motivi: subjektivna sprememba pomena). S tem v zvezi odnos semantike do zgodovine kulture, filozofije, psihologije, filozofije jezika (Hecht, Rosenstein, Wundt, Marty, tudi Oertel).
6. Predpogoji spremembam pomena so splošno človeške narave (Wölfflin, Waag, Wundt, Curtius).
7. Abstraktni pomeni se razvijajo iz konkretnih (Pott, Heyse, Curtius, Darmesteter, Schneider, Oertel, Morgenroth).
- 8 Vpliv oblike na pomen (Hey), igra oblike in pomena (Oertel).
9. Nek proces spremembe pomena se lahko priključi drugemu procesu spremembe pomena (Darmesteter, Heerdegen, Jaberg, Oertel).
10. Pri pomenu besede igra poleg pojmovnega važno vlogo tudi čustvena vrednost besede (Tobler, G. Stern, J. Keller, Oertel, Erdmann itd.).
11. Važno je opazovanje »vzporednega smisla« besede (Erdmann, Jaberg).
12. Kompleksnemu značaju psihičnih pojavov jezik ne ustreza (Jaberg), moramo jih razstaviti (Oertel).
13. Do spremembe pomena lahko pride zaradi premika dominantnosti enega znaka (elementa) osnovne predstave na drug element predstave ali pa zaradi izgube te dominantnost (Wundt, Oertel).
14. Tudi glasovi lahko imajo pomen (Oertel).
15. V človeku je stremljenje po analogiji med čutnim in duševnim (Haase).
16. Za spreembo pomena je zelo važen prenos skupnih znakov, predstopnja prenosa je primerjava (Oertel).
17. Sposojevanje pomenov je možno (Haase).

Ta kratki pregled kaže, da je bilo v semantiki centralno vprašanje problem spreminjanja pomena, odnosov med starim in novim pomenom. Premalo pa je bilo zanimanja za raziskovanje pomena. Prav zaradi tega pri mnogih navedenih avtorjih ne najdemo definicij pomena niti podatkov o tem, kaj pod pomenom razumejo. Šele sekundarno lahko iz njihovih izvajanj izluščimo nekatere misli o tem. Tako seveda ni čudno, da se posamezne definicije pomena med seboj razlikujejo.

Hecht npr. pravi, da so pomeni z besedami povezane predstave, definicija, ki je veljala dolgo časa. V tej opredelitvi pa nekateri avtorji poudarjajo pojmovno stran (Haase, Heerdegen), drugi pa ostale psihične fenomene (Marty, Erdmann idr.). Defi-

² H. Kronnasser namreč trdi, da izraz semantika ni izvira od M. Bréala ampak ga je uvedel Reisig. Splošnejše je mnenje, da ta izraz izhaja od M. Bréala (uporabi ga v študiji «Essai de semantique, science des significations»).

nicijo pomena kot bolj ali manj kompleksen duševni pojav, ki pa je našel čutno zaznaven simbol (besede), izpopolni Bachmann. Pomen definira kot »zaključeno, razčlenjeno in preoblikovano psihično celost«, pri tem poudarja kompleksnost, celost in ubranost komponent pomena. Kompleksnost pomena gotovo dokazuje dejstvo, da lahko pri pomenu neke besede ločimo več elementov, npr. stvarno vsebino besede; predstavo o stvari; čustva, ki se ob tem pojavljajo; predstave, ki nihajo od nazorno konkretnih do pojmovno abstraktnih. Tudi pri Th. Zieheniu ugotavljamo slično, ko pravi, »da pomen ali smisel besede soupada psihološko povsem z vezanim kompleksom predstav ob neki predstavi«. Nasprotno tem pojmovanjem smatra W. Porzig za bistveno pri pomenu »da lahko z njimi izražamo resničnost« ter tako povzročimo obnašanje, ki odgovarja tej resničnosti. Proti pojmovanju pomena kot »dokaj samostojnega psihičnega dejstva« nastopa tudi Weigerber, ki pojmuje pomen kot funkcijo ali odnos, dejaven od oblike glasov do vsebine.

Ogden in Richards sta poleg intelektualnega pomena uvedla še emotivni pomen in ločila med pomeni kot mentalnimi primeri ter znaki zanje kot fizikalnimi. Podobno Korzybski, ko pravi, da se uporabljajo samo oni simboli, ki zamenjujejo stvarne objekte. Pomen v lingvističnem smislu je Blomfield definiral kot »situacijo, ki jo govornik izrazi in odgovor, ki ga govornik izzove v poslušalcih«.

V zadnjih 30. letih tega stoletja se je razpravljanje o pomenu močno razmahnilo. Vendar v sodobni filozofiji opazimo različne koncepcije in teorije pomena. V simbolični logiki najdemo formalistično teorijo pomena, kjer je bistveno proučevanje relacij znak — znak v jezikovnem sistemu. Po tej teoriji je pomen neke besede njen odnos do drugih besed v določenem jeziku. (Hilbert, Ackermann, Bernais, Carnap). Nasprotno tej teoriji tretira pomen simbola kot uporabo simbola v nekem jeziku empirično orientirana funkcionalistična teorija pomena. Upošteva in vključuje ljudi, pri tem se omeji samo na jezikovne reakcije (Wittgenstein, Ryle, Strawson). Behaviorizem je izrazito empirično usmerjen in proučuje celotno obnašanje živih organizmov pri komuniciranju in uporabi znakov. Klasični Watsonov behaviorizem vključuje pri definiciji pomena Pavlovljev pogojni refleks: pomen znaka moramo iskati v zunanem obnašanju, ki sledi znakom, in je slično obnašanju kot reakciji na objekt, ki ga znak označuje. V behavioristični teoriji pomena je zelo pomemben Ch. Morris s svojo semiotiko ali naukom o znakih. Morris smatra, da izhaja pomen iz odnosov znakov do situacij in obnašanj (progmatični pomen — sociološko pojmovanje); iz odnosov znakov do drugih znakov (sintaktični pomen — lingvistično pojmovanje) in iz odnosov znakov do signifikata (tega, kar znak označuje — semantični pomen). Pomen mu torej predstavlja vse faze in procese uporabe znakov. Iz analize odnosov znakov do signifikata (semantični pomen po Morrisu) izhaja tudi C. E. Osgood, h kateremu se bomo vrnili kasneje. Precej se od teh obravnavanih teorij razlikuje pragmatistična teorija pomena, ki smatra, da se pomen jezikovnih izrazov kaže v človekovi celokupni praksi (Peirce, Dewey, Bridgmann). Empirična teorija pomena je za kriterij pomena znanstvenih simbolov postavila empirično verificiranje (Schlick, Weismann, Popper, Nagel).

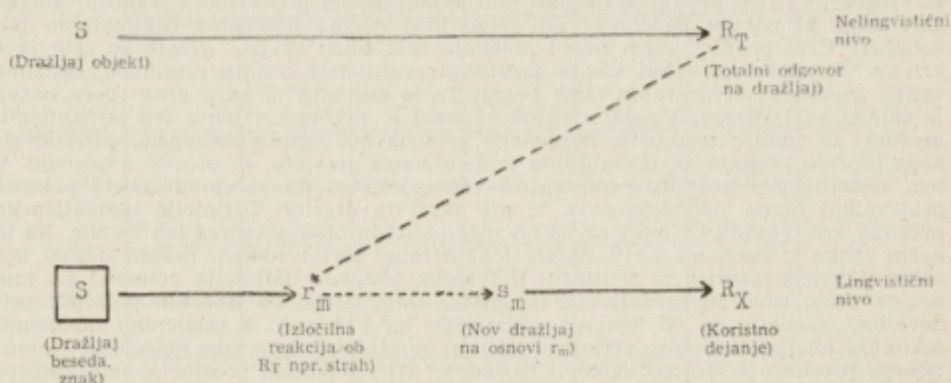
Semantične teorije, ki pomen pojmujejo kot odnos med znaki in onim, kar znak označuje, izraža konceptualistična teorija pomena (pomen je določena miselna aniteta, pojm, ki ga znak izraža — predstavnik Cassirer) in realistična teorija pomena (pomen je določen stvarni objekt, na katerega se znak nanaša — predstavniki Frege, Husserl, Russell, Carnap).

Iz tega kratkega in grobega prikaza pojmovanja pomena in teorij lahko zaključimo, da so med posameznimi teorijami razlike zelo velike, na drugi strani pa opazimo med nekaterimi precej sličnosti. Te razlike izhajajo po eni strani iz različnih filozofskih osnov, po drugi strani pa morda iz podcenjevanja, celo zanemarjanja in izločanja določenih elementov pri svojih analizah. Tako se zgodi, da posamezne teorije proučujejo določene aspekte pomena, medtem ko druge teorije druge. Pri proučevanju pomena, ki je izredno kompleksen pojav, pa je treba vključiti prav vse aspekte, pri tem doseči sintetično sliko predmeta proučevanj. Raziskovanja na področju semantike morajo ustrezati zahtevam po objektivnosti in vsestranskemu pristopanju, morajo biti dinamična. Le na ta način je mogoče postaviti dialektično teorijo pomena, ki bo upoštevala in aplicirala osnovne zakone dialektike. Teorijo pomena s pozicij materialistične dialektike je pri nas prvi sistematičneje zastavil M. Marković.

Omenili smo že, da C. E. Osgood izhaja v svojih izvajanjih analize pomena iz Morrisove definicije pomena, kjer gre za odnose znakov do signifikata. Svoje misli je sumarno prikazal v knjigi *The Measuring of Meaning*. Na kratko bomo podali njegove osnovne misli in stališča, podane v tej knjigi.

Centralno zanimanje posveča avtor vlogi sistema obnašanja nekega organizma pri posredovanju odnosov med znaki in signifikati. Pomen definira kot reprezentativni posredovalni proces, ki ga znak sproži. Signifikat mu pomeni katerikoli dražljaj, ki v neki situaciji praviloma in zanesljivo izzove napovedljiv vzorec obnašanja (vsi dražljaji nimajo te sposobnosti, npr. beseda kladivo ne vpliva na preverbalnega otroka). S tem v zvezi se postavi vprašanje, kako postane v začetku nepomemben dražljaj, pomemben znak nekemu organizmu. Osgood na osnovi analize take kondicionirane situacije ugotovi, da nek dražljaj (ki ni signifikat, pač pa je z njim stičen) pridobi na asociaciji s celostnim prvotnim obnašanjem, ki ga izvabi sam signifikat. Ta proces imenuje reprezentativni posredovalni proces. Prikazali bomo njegovo shemo nekoliko modificirano:

Proces produciranja dražljaja ($r_{II} - s_{II}$) imenuje reprezentativni, ker je del prvotnega obnašanja, reakcija na prvotni dražljaj objekta (R_T), posredovalni pa zaradi vezave asociacij na vrsto koristnih dejanj kot ustreznih reakciji (R_X). Pri tem je reprezentativni proces $r_{II} - s_{II}$ identificiral s pomenom nekega znaka, ki je začetni pogoj za določeno obnašanje R_X .

Problem merjenja pomena reši Osgood tako, da uporabi kot indikator pomena jezik, kajti osnovna funkcija jezika je občevanje s pomeni besed. Če hočemo vedeti, kaj določena beseda pomeni neki osebi, jo moramo pač vprašati. Dobljeni odgovori se seveda dovolj razlikujejo od odgovorov na vprašanja po povezovanju predstav, občutkov, misli ob teh besedah. Imajo brez dvoma svojo veljavnost, vendar pa jih težko med seboj primerjamo zaradi individualne variabilnosti samoopažanja ljudi. Pri reševanju tega vprašanja pride avtor do konstrukcije semantičnega diferenciala kot metode za merjenje pomena znakov in človekovega mnenja. Semantični diferencial je pravzaprav kombinacija kontroliranih asociacij in postopka merjenja. Preprosto povedano, osebe sprašujemo: »junak« — ali je hiter ali počasen, lep ali grd itd. S selekcijo teh alternativ postopoma odстранjujemo dvomljivosti in izoliramo tako pomen določenega znaka (v našem primeru »junak«). Da bi bila ta metoda merjenja dovolj občutljiva, je vključil med pare pridevnikov sedemstopenjsko lestvico. Na tej lestvici lahko posamezne osebe nakažejo smer in intenzivnost svoje sodbe. Primer:

JUNAK

lep $\frac{\quad}{(1)}$: $\frac{\quad}{(2)}$: $\frac{\quad}{(3)}$: $\frac{\quad}{(4)}$: $\frac{\quad}{(5)}$: $\frac{\quad}{(6)}$: $\frac{\quad}{(7)}$ grd
itd.

Pri tem pomeni	(1) ekstremno lep	(5) komaj grd
	(2) zmerno lep	(6) zmerno grd
	(3) komaj lep	(7) ekstremno grd
	(4) niti lep niti grd	

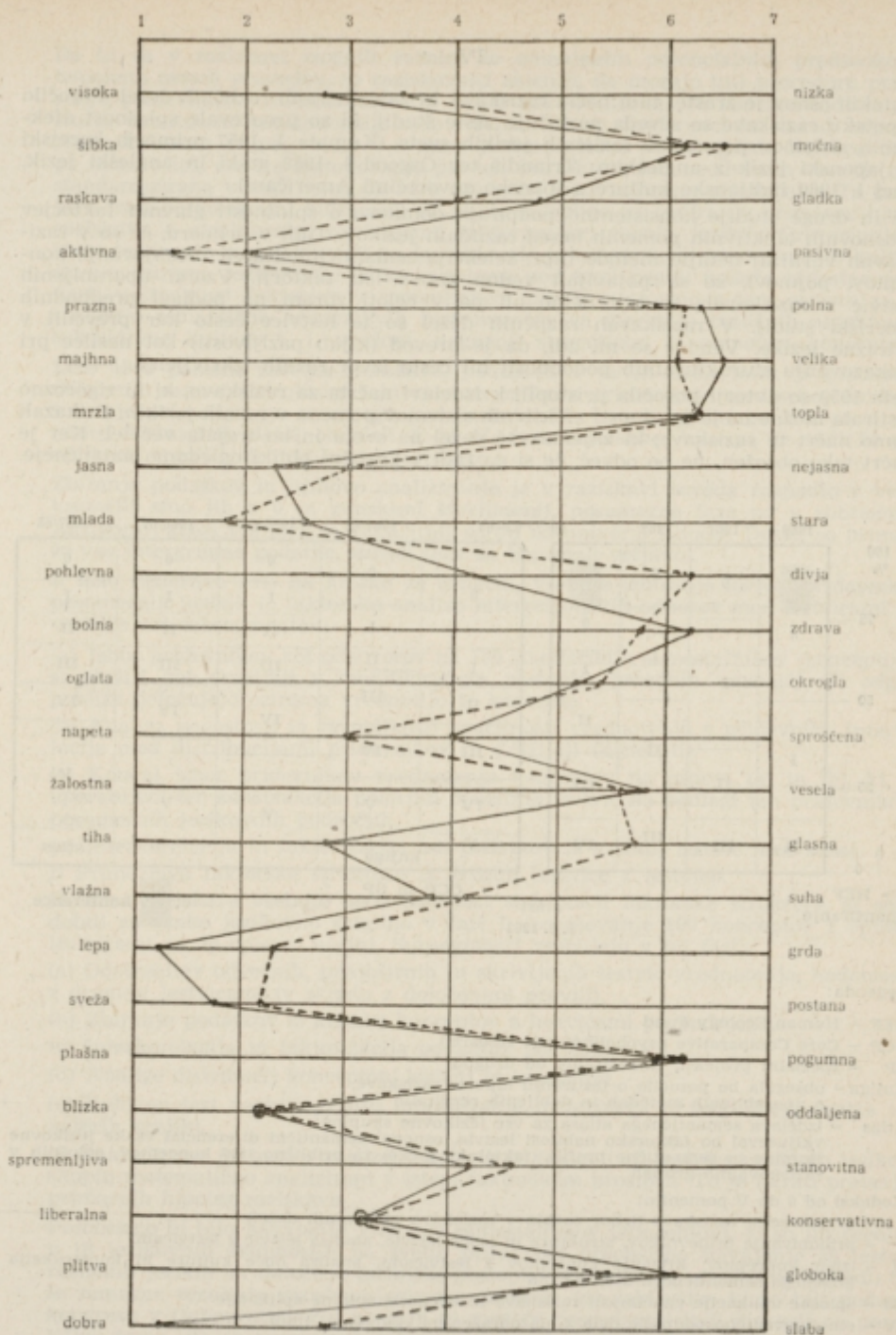
Za primer uporabnosti semantičnega diferenciala bomo navedli in tudi grafično prikazali profil ocenjevanja besede »ljubezen« in »rdeče« povzeto po Fischers Lexikon 6, Psychologie. (Grafikon je na strani 257.)

Navedeni primer prikazuje ocene besed »ljubezen« in »rdeče« na vrsti lestvic polarno nasprotujočih si pridevnikov, ki imajo ali pa tudi ne stvarno zvezo z ocenjevanima besedama. Na skici smo dobili tako dva profila in sicer profil za »ljubezen« in profil za »rdeče«. Ta dva profila je mogoče tudi kvantitativno primerjati s pomočjo računa korelacije, ki pokaže podobnost ali zvezo med obema besedama (subjektivno podobnost). Črte profilov obeh besed potekajo zelo blizu skupaj, včasih se celo prekrivajo. To kaže na dokaj visoko pozitivno zvezo med obema profiloma, opazimo veliko podobnost ocenjevanja obeh besed. To je razumljivo, kajti prav rdeča barva je simbol za ljubezen. Vendar Osgood ni ostal le pri ugotavljanju teh semantičnih profilov. Iz analize teoretične koncepcije pomena kot reprezentativnega posredovalnega procesa prehaja na postuliranje semantičnega prostora, ki je n-te dimenzije. V tem semantičnem prostoru reprezentira vsaka lestvica (ki jo opredeljujeta polarna pridevnika) ravno črto delovanja, ki gre skozi ta prostor. Definicija semantičnega prostora kot celote tako torej zavisi od značilnosti in obsega vzorca teh lestvic. Na ta način lahko iz ocen na seriji lestvic lokaliziramo serijo sodb o nekem pojmu kot točko v tem semantičnem prostoru. Kot točka (delovna definicija pomena) pa ima seveda svojo smer in razdaljo od izhodišča; smer zavisi od izbranih polarnih pridevnikov, razdalja pa od izbranih segmentov na lestvicah. Z različnimi metodami faktorske analize (z analizo zvez med večjimi variablami) tega tako opisanega semantičnega prostora je Osgood ugotovil naslednje: (1) semantični prostor je multidimenzionalen, v vsaki analizi nastopa več kot trije faktorjevi; (2) posamezni faktorji ali dimenzije niso enako važni pri posredovanju sodb; (3) važnost posameznih faktorjev je relativna in (4) med faktorji, dimenzijami semantičnega prostora prevladujejo: faktor vrednosti (npr. dober-slab, izraža vrednotenje), faktor potence (npr. trd-mehak, izraža potenco) in faktor aktivnosti (npr. aktiven-pasiven). Med njimi zlasti dominira faktor vrednosti, vendar prevladovanje teh treh ne izključuje drugih dimenzij, v katerih so lahko diferencirane sodbe.

Metoda semantičnega diferenciala je v bistvu preprosta; vsebuje le nekaj matematičnih operacij. Pri obdelavi podatkov se poslužujemo elektronskega računalnika. Prednost in pomen Osgoodovega poskusa pa je v tem, da iz privatnih, subjektivnih reakcij različnih oseb lahko s povsem objektivnimi statističnimi metodami doseže v kompletnejši analizi podatkov rezultat, ki bo na nek način reprezentiral »semantično povprečje«. Osnovni problem je namreč doslej bil ta, da imamo kot predmet proučevanja subjektivne in mentalne procese. Pri Osgoodu pa naletimo na poskus določiti večjo splošno veljavnost ekspresijam, ki so jih na osnovi introspekcije podale različne osebe.

Študija je bila na 8. mednarodnem lingvističnem kongresu (leta 1957) sprejeta zelo ugodno. Nekateri kritiki so kritizirali predvsem lingvistično teorijo, na kateri bazira metoda; način vzorčenja; neprimernost nekaterih lestvic; uporabljeno faktorsko analizo (J. B. Carroll, V. Weinreich, R. Wells). Najresnejši pa so bili ugovori temu, da bi bil s svojo metodo resnično meril pomen. Vendar avtorji (Osgood, Suci, Tannenbaum) že v svoji knjigi ugotavljajo, da s to metodo ne preskrbimo ideksa tega, na kar se znaki nanašajo. Toda prav tako je jasno, da je to kar meri, zelo važna komponenta pomena: tesno se približa »emotivni konotaciji« besed.

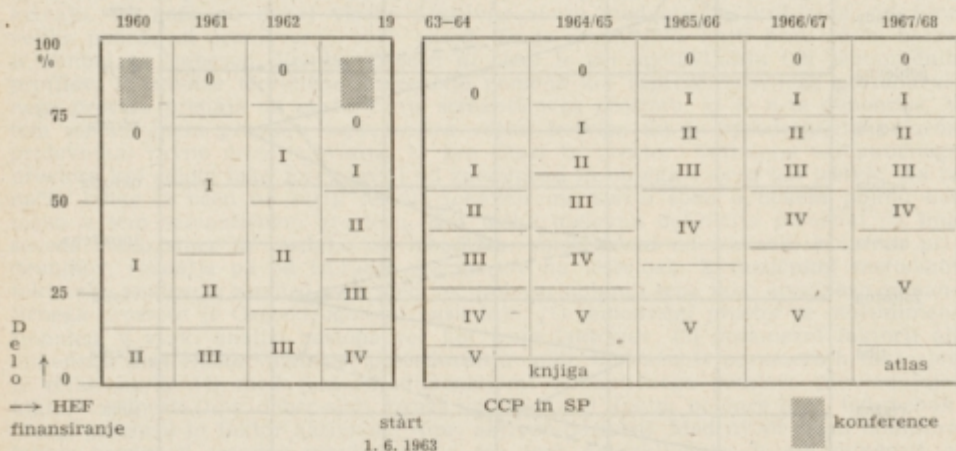

IV.

Iz takih osnov je zrastel tudi načrt raziskave, ki zajema vrsto različnih dežel. Poročilo o poteku raziskave se seveda poslužuje vrste študij, ki so proučevale splošnost afektivnih sistemov pomena v različnih jezikih sveta (Kumata l. 1957 primerja korejski in japonski jezik z angleškim; Triandis ter Osgood l. 1958 grški in angleški jezik, Suci l. 1960 indijske kulture s špansko govorečimi Američani).

Te in druge študije konsistentno podpirajo domnevo o splošnosti glavnih faktorjev v osnovnih afektivnih pomenih besed različnih jezikov. Tudi v primeru, če so v raziskavah varirali detajle metode (npr. selekcija semantičnih lestvic, ocenjevanje konceptov, pojmov), so se pojavljali vedno znova isti faktorji. Vzorci uporabljenih lestvic v raziskavah, so bili delno ali pa v celoti zbrani na podlagi predhodnih ameriški študij. V raziskavah različnih dežel so te lestvice često kar prevedli v ustrezne jezike. Vendar se mi zdi, da je prevod (kljub pazljivosti) kot nosilec pri prikazovanju strukturalnih podobnosti bil često izvor raznih izkrivljenj.

Leta 1959 so avtorji poročila pristopili k izdelavi načrta za raziskavo, ki bi rigorozno testirala možne meje splošnosti afektivnih sistemov pomena v raznih jezikih. Prikazali bomo načrt te raziskave, ki zajema več dežel na svetu in bo trajala več let. Ker je načrt tako obsežen, ne bo odveč, če si ga tudi v grafični obliki ogledamo natančneje.

Legenda:

HEF - Human Ecology Fund

CCP - Core Comparative psycholinguistic research

SP - specialni projekti, finansiranje od drugod

Knjiga - obsegala bo poročilo o testiranju hipotez raziskave, o uporabljenih metodah in dobljenih rezultatih

Atlas - izdelava semantičnega atlasa za vse jezikovne skupine; vključeval bo faktorsko nabitost lestvic, osnovni semantični diferencial vsake jezikovne skupine in semantične profile (faktorske točke) za približno 1000 konceptov, splošnih v raziskovalnih grupah

Kodeksi od 0 do V pomenijo:

0 - organizacija raziskave (izbor osebja v raziskavo vključenih dežel)

I - pridobivanje pridevnikov, struktura in izbor lestvic, analiza lestvic z lestvicami

II - izbor konceptov, križanje konceptov z lestvicami, analiza obče kulture in konstrukcija končnega semantičnega diferenciala

III - splošne aplikacije značilnosti raziskave in eksperimentalne aplikacije

IV - etnolingvistično področje dela z neizobraženimi skupinami ljudi

V - specialni projekti, ki jih financirajo drugi fondi

Kot poročila raziskave bodo izšle publikacije o specifičnih projektih III, IV in V.

Da bi se v raziskavi izognili raznim že omenjenim potencialnim predsodkom in napakam zaradi prevodov, so raziskovalci sklenili, da morajo biti procedure pri izbiranju pridevnikov oziroma lestvic v celoti intra-kulturne. Te lestvice bodo v nalogi služile eventualno kot dimenzije sodb v semantičnem diferencialu; zaradi tega mora vsaka kulturna grupa, vsaka v svojem jeziku določiti lastne opisne lestvice. Seveda pa mora ostati enotna metodologija pri teh intra-kulturnih neodvisnih vzorcih in biti standardizirana v taki meri, da nam omogoča inter-kulturne primerjave. Te primerjave med posameznimi kulturami so nujno potrebne za testiranje primarne hipoteze raziskave o strukturalni ekvivalenci faktorjev pri raznih jezikih. Preverjanje oziroma testiranje mej splošnosti pa je zahtevalo zelo heterogen vzorec raznih kulturnih skupin oziroma jezikov. Če lahko raziskava pod temi pogoji pokaže zadostne podobnosti v strukturi faktorjev v semantičnem prostoru, imamo s tem osnovo za konstrukcijo semantično primerljivih instrumentov za merjenje različnih aspektov t. i. subjektivne kulture t. j. vrednot, nagnenj, stereotipov in pomenov konceptov na

Leto 1960 pomeni začetek raziskave, poudarek v prvih dveh letih je predvsem v določanju osnovne strukture faktorjev ter njihovo primerjanje med seboj ter konstituiranje primerljivega merskega instrumenta. Ob koncu letošnjega leta so v večini izmed šestnajstih dežel obdelali I. in II. fazo raziskave, bilo pa je tudi že nekaj aplikacij specifičnih problemov raziskave.

Zbiranje podatkov in njihovo analiziranje je v raziskavi seveda razpadlo v več faz (označili smo jih z 0 in rimskimi številkami), posamezne faze pa v subsegmente. Aktivnosti skozi vse faze so analizirali sproti na univerzi Illinois. Doslej so primerjali že vse intergrupne podatke, zaradi tega so ti postali veljavni.

I. faza raziskave smo na kratko že označili, vsebuje izbiranje lestvic pridevnikov v posameznih jezikih in faktorsko analizo interrelacijskih odnosov med lestvicami. Faza vsebuje več subsegmentov:

(a) Izbor pridevnikov kot odgovorov na 100 standardnih samostalnikov (konceptov), ki so služili kot dražljaji v modificiranem postopku besednih asociacij. Ti odgovori поблиže določujejo oziroma vrednotijo te koncepte.

(b) Analiza pogostosti in raznolikosti značilnosti vrednotenja s pridevniki, interkorelacija med distribucijami pridevnikov in dražljaji (koncepti).

(c) Končni izbor pridevnikov vrednotenja konceptov na osnovi (a) in (b), ki bodo uporabljeni ter konstrukcija polarnih opozitnih lestvic na podlagi teh pridevnikov na posameznih jezikovnih področjih.

(e) Interkorelacija in faktorizacija teh podatkov iz križanj lestvic med seboj.

f) Primerjava faktorske strukture iz križanj lestvice z lestvico.

II. faza raziskave vsebuje neodvisen test stabilnosti faktorske strukture, ki smo jo dobili za vsako jezikovno skupino v fazi I. (ocenjevanje 100 konceptov z opisanimi lestvicami na že opisani način). Subsegmenti vsebujejo v tej fazi:

(a) Odstranitev odvečnih, preobširnih in skrivljenih lestvic vrednotenja, nadomestitev z drugimi lestvicami (v skladu z določenimi pravili).

(b) Zbiranje podatkov iz križanj konceptov z lestvicami po področjih.

(c) Interkorelacija in faktorizacija podatkov pod (b).

(d) Analize distribucij konceptov, lokacij in kopičenja.

(e) Podoben test na bilingvistih (upoštevanje materinega in angleškega jezika v nekaterih krajih).

(f) Pankulturne faktorske analize, v katerih so faktorji ali lestvice različnih jezikovnih skupin matematično analizirani v istem faktorskem prostoru. To je hkrati preverjanje primarnih hipotez raziskave.

Preobširno bi bilo navajanje vseh 100 samostalnikov (konceptov), ki so jih ocenjevali v 16 jezikovnih skupnostih na svetu, prav tako preobširno navajanje 50 lestvic v različnih jezikih ter določene računske postopke pri obdelavi rezultatov. Navedli bomo le sumarne rezultate raziskave oziroma poročila ter zaključke, ki so bili podani na kongresu v Dubrovniku. Žal pa nam ni mogoče posredovati tudi diskusij na poročilo. Kljub temu, da so posamezni subjekti v raznih jezikovnih in kulturnih skupnostih neodvisno določili vzorec semantičnih dimenzij (lastne vzorce, toda po skupnem stan-

dardnem postopku), je analiza interrelacij med temi dimenzijami odkrila skupno, občo osnovno strukturo. V vsakem primeru se v vseh skupinah pojavljajo kot primarni faktorji, ki jih lahko identificiramo kot faktorje vrednosti (evaluation), potence (potency) in aktivnosti (activity). Spremembe v vzorcu subjektov (ocenjevalcev), spremembe v naravi nalog, jezikovne posebnosti in niti spremembe v metodi analize podatkov niso pomembno vplivale na to osnovno strukturo faktorjev (dimenzij). Kljub razlikam v jezikih in kulturah skupin obstajajo sličnosti v pogosti in raznovrstnosti pri natančnejšem opredeljevanju konceptov (vrednotenju), sličnosti vsebin besed (informacij) in distribucij pojavljanja podobnosti. Ta osnovna podobnost v afektivnem semantičnem ogrodju omogoča konstrukcijo učinkovitih instrumentov, s katerimi merimo različne aspekte subjektivnih procesov. Poleg tega jih lahko primerjamo kljub razlikam v različnih jezikih.

V bodočnosti planirajo avtorji na osnovi ugotovitev raziskave aplikacijo teh instrumentov pri raziskovanju na področju psiholingvistike in znanja. Prav tako imajo v načrtu razširitev vzorca, ki bo zajemal še več jezikovnih in kulturnih skupnosti. Na podlagi tega bodo izdelali atlas afektivnih pomenov besed različnih jezikov, ki bo izredno koristil pri nadaljnjih študijah obče človeške kulture.

Uporaba instrumentov primerjalnega semantičnega merjenja pri ocenjevanju ekvivalentnih konceptov različnih jezikovnih skupnosti, omogoča natančno določevanje širših in genuinih razlik, ki jih često srečujemo na določenih semantičnih področjih med raznimi kulturami.

Čeprav v tej raziskavi zgrajeno ogrodje v fazah I. in II. ni bilo označeno primarno za študij diferenc v afektivnih pomenih konceptov, pa je vsekakor predstavljalo bolj približno informacijo na osnovi primerjane stereotopije 100 samostalnikov, uporabljenih kot dražljaj v fazi I in na osnovi njihove lokalizacije, polarizacije in kopičenja pri ocenjevanju teh samostalnikov na 50 lestvicah v fazi II. Ti podatki kažejo, da so razlike v pomenih konceptov v obči kulturi grobe, to pa indicira možnost praktične aplikacije prikazane tehnike tudi na področju obče kulture. V tem je tudi največja vrednost prikazane raziskave in velik prispevek k praktičnemu cilju raziskovanj na področju semantike: jasnosti v komuniciranju med ljudmi in maksimalno adekvatne interpretacije pomenov besedi ne le med pripadniki ene jezikovne skupnosti temveč večih.

UPORABLJENA LITERATURA:

- F. Engels: Dialektika prirode, CZ Ljubljana 1953
Da Fischer Lexikon (6): Psychologie; Herausgeber P. R. Hofstätter, 1957
Kronasser Heinz: Handbuch der Semasiologie, Heidelberg 1952
Marković Mihajlo: Dijalektska teorija značaja, Beograd 1961
Osgood C. E.: The Measuring of Meaning, Urbana 1957
Osgood C. E., Archer W. K., Miron M. S.: The Cross-Cultural Generality of Meaning Systems, University of Illinois 1963 (kongresna publikacija)
Ullmann: The Principles of Semantics, Oxford 1957

SOCIOLOGIJA RAZVOJA

(Nadaljevanje in konce)

II. Razvoj in rasa

Razvoj narodov je odvisen tudi od njihovih etničnih lastnosti. Nekateri se razvijajo sami od sebe. Prevzeli so gospodarske in družbene sisteme dežel zahodne kulture in jim pridali dosežke lastne kulture in civilizacije.

Nekateri drugi narodi pa, kljub vsemu svetovnemu napredku, ostajajo na isti stopnji, ob strani vseh sprememb, in se lahko preoblikujejo samo pod vplivom zunanjih sil.

Za rešitev vseh razvojnih problemov za ostalih etničnih skupin je nujno potreben psihološki in etnografski študij.

III. Razvoj in industrija

Industrija, njen napredek in njeni proizvodi le minimalno vplivajo na razvoj zaostalih ljudstev. Ta trditve velja seveda samo v primeru, če vzamemo vse aspekte razvoja, ne pa samo gospodarski razvoj.

Indijanske skupine v Latinski Ameriki sicer sprejemajo materialne dobrine napredka in civilizacije, vendar to nikakor ne vpliva na njihove običaje in družbene ideje.

Mehiški Indijanci, na primer, se vozijo z železnico, z avtobusi in v oddaljenih krajih tudi z letali, vendar vsa ta moderna prevozna sredstva niso nič kaj vplivala na njihovo kulturo in način življenja.

Prav čuden vtis naredi na primer skupina Indijancev, ko izstopi iz vlaka, avtobusa ali letala (ko jo vidiš v pogosto prav slabih oblačilih), in se napoti v svoje kočice, kjer se je življenje le malo spremenilo in kjer je še prav močan vpliv pravadne kulture.

V marsikateri indijanski hiši lahko opazite proizvode moderne industrije, ki nič ne harmonirajo z revnimi lesenimi in z listjem kritimi kočami. Znani socialni antropolog dr. Manuel Gamio je sestavil statistično metodo, s katero so ugotavljali, koliko predmetov starodavne in koliko predmetov moderne kulture je v indijanski hiši. Vsak predmet so oštevilčili ustrezno izvoru. Tako so ugotovili stopnjo mehanične penetracije evropske civilizacije v indijanske domove.

Na podlagi teh proučevanj in lastnih izkušenj lahko trdimo, da industrija z vsem svojim napredkom in proizvodi nič kaj bistveno ne vpliva na nerazvita ljudstva.

Drugeče je z industrializacijo. Gradnja velikih tovarn in mehanizacija kmetijstva na nerazvitih področjih sprostita razvoj tamkajšnjega prebivalstva in izredno vplivata na njegovo kulturo in način življenja.

Namesto poljskega dela — delo v tovarni, ki prinaša nov ritem aktivnosti in oddiha oz. razvedrila, oblika nagrajevanja, prehod od poljedelskih dohodkov (v glavnem letnih) na plačo (tedensko ali dvotedensko) — vse to precej spremeni osebno, družinsko in družbeno življenje kmečkih delavcev.

Mehanizacija kmetijstva, ki radikalno spreminja kmetijsko proizvodnjo (saj postaja precej intenzivnejša in prinaša večji dobiček) in ki spravlja kmete v stik s trgovskimi podjetji, kreditnimi sistemi in mestno trgovino, v marsičem vpliva na nerazvito prebivalstvo. Za te vplive ni splošne formule, ker so odvisni od stopnje nerazvitosti proučevanih skupin in njihovih rasnih lastnosti, katere pa je treba analizirati v vsakem primeru posebej.

Vendar pa veljajo za vsa razvita področja, ki se industrializirajo in v katerih se kmetijstvo mehanizira, sledeče ugotovitve: lokalna trgovina intenzificira, družinske vezi se rahljajo, tradicionalni način življenja slabi, družbena razgibanost narašča. V primerih, ko industrializacija zelo poveča proizvodnjo ter osebne in družinske dohodke, se pojavijo razne hibe (strasti), propadanje ter izkoriščanje ljudi na nižji družbeni in kulturni ravni po ljudeh na višji kulturni stopnji.

IV. Zemljiško lastništvo in razvoj

Oblike zemljiškega lastništva močno vplivajo na razvoj.

Poleg normalnega in abnormalnega razvoja, o katerem smo že govorili, imamo še dva važna aspekta, ki se tičeta zemljiške lastnine v deželah z močnimi skupinami nerazvitega prebivalstva. Prvi se tiče navideznega, drugi pa stvarnega napredka.

V deželah, kjer velja neomejena lastniška pravica na zemljo, kakor v Latinski Ameriki, se v nekaj rokah koncentrirajo ogromna zemljišča, ki prinašajo velik dohodek. To prihaja do izraza v precejšnji prosperiteti teh dežel, vendar je ta prosperiteta le navidezna, ker temelji na dohodku celotne dežele, ne pa na enakomerni porazdelitvi dobrin. Dohodki koristijo le

veleposesnikom in veletrgovcem, ki žive v mestih in pospešujejo le javno upravo, ne pa množici kmetijskih delavcev.

Agrarna aristokracija ima na razpolago razkošna bivališča in uživa luksuzno življenje. Vlade namenjajo večino narodnega dohodka gradnji spektakularnih naprav (ogromnih, morda tudi lepih, a nepotrebnih — prip. prevajalke), kar daje razvoju napačni videz neobstoječe prosperitete, kajti ob vsem tistem sijaju živi večina prebivalstva v skrajni revščini.

Nepravičen ekonomski razvoj torej povzroča globoko socialno neenakost, ki seveda vpliva tako na kulturo znanja kakor na način življenja.

Če je razvoj uravnotežen in pravičen in je zemlja pravično razdeljena, se dohodek v deželi sicer zmanjša, ker se zmanjša tudi njen izvoz. Pridelki namreč niso več last nekolicini ljudi, ki proizvode prodajajo v inozemstvo, temveč so razdeljeni med prebivalstvo, ki se tako bolje hrani in zaradi svoje ekonomske zmožnosti izboljša svojo kulturo tako v znanju kakor tudi v načinu življenja.

Med raziskavami, ki jih je inštitut za družbene raziskave mehiške avtonomne narodne univerze izvedel po naročilu UNESCO o »Posledicah agrarne reforme v treh poljedelskih skupnostih mehiške republike« smo dobili podatke, ki dokazujejo, da je prehod od hlapčevstva do osebnega lastništva razvil v nekdanjih hlapcih na latifundih (kjer so imeli nezadostno plačo in bili podvrženi najstrožji disciplini) izredno osebno iniciativo, solidarnost, politični čut, neodvisnost in željo po napredku.

V. Vzgoja in razvoj

Vzgoja ima dva aspekta: izobraževanje, torej prenos znanja, in vzgojo samo po sebi, torej oblikovanje značaja novega rodu in prilagojevanje osebnega in kolektivnega obnašanja moralnim in državljan-skim načelom družbe.

Izobraževanje na nižjih stopnjah, ki je dosegljivo ljudstvu v deželah z nerazvitim prebivalstvom, nič kaj ne vpliva na razvoj. Mehiški kmetje se sicer naučijo brati in pisati (v šolah in tečajih za nepismene ljudi), vendar svojega znanja kasneje nimajo priložnosti uporabljati in se zato spet pogrezajo v nevednost in revščino.

Razen tega skupnost uničujoče vpliva na ljudi, ki so se kulturno povzpeli nad njo in praktično anulira učinek šole. V marsi-

katerih mehiških vaseh smo videli Indijance, ki so se med bivanjem v ZDA, kjer so delali kot kurjači, naučili angleščine in so ob povratku prinesli domov moderne obleke, ki so jih nosili kot delavci. Spremenili so se tudi v drugih pogledih zlasti v miselnosti. Vendar sta jih domač ambient in miselnost skupnosti kmalu premagala in so se spet v kratkem času spojili s socialnim konglomeratom, ki so mu prej pripadali. Spet so se oblekli v svoje stare obleke in se prilagodili načinu indijanskega življenja in kulture.

VI. Vera in razvoj

Vera sestavlja vrsta dogem, moralnih načel in liturgij. Vse to je dobilo materialno obliko v organizaciji, ki ima velik vpliv na družbo.

Vera ima lahko v svojem filozofskem in dogmatičnem aspektu odločilen učinek na ekonomski razvoj, kar pa je sevé odvisno od usmerjenosti njenih osnovnih načel. Max Weber je v svoji znameniti razpravi dokazal vpliv protestantizma na nastanek kapitalistične družbe.

Sociologija razvoja ne more določiti oziroma pokazati neke svetovne uniformiranosti v tem pogledu. Pač pa bi bilo treba konkretizirati oziroma navesti dejstvo, da vera lahko vpliva na ekonomski razvoj. Pri tem bi bilo treba poudariti, da je v vsakem primeru posebej treba proučevati osnovne temelje vsake posamezne vere v zvezi z ekonomskim razvojem.

Isto bi lahko rekli o verski organizaciji, torej o cerkvi. V katolicizmu, na primer, je več papežev izdalo enciklike, kjer je govor o gospodarskem življenju ljudstev (znana enciklika Leona XIII. in pravkaršnja enciklika Janeza XXIII. »Mater et Magistra«). Vendar se v teh primerih dogaja isto kakor pri vladnih režimih, kjer so deklaracije političnih programov vladajočih krugov ena reč, med tem ko je izpolnjevanje oz. delovanje ljudi, ki bi jih morali izvesti, večasih popolnoma drugačno.

V katoliški cerkvi, ki pretendira na naziv socialne cerkve, ker poizkuša pospeševati razvoj ljudstev s svojimi moralnimi načeli, se njeno delovanje v nižjih slojih večkrat stagnira in birokratizira ter omeji na izpolnjevanje čisto verskih obredov.

Zato je torej treba v vsakem posameznem primeru proučevati delovanje cerkve med nerazvitim prebivalstvom, da bi mogli dokončno oceniti njen pomen na gospodarski in družbeni razvoj.

VII. Pravo in razvoj

Vpliv prava na razvoj je odločilen in je odvisen od njegove individualistične ali socialistične usmeritve. Z drugimi besedami povedano: odvisen je od pomena, ki ga je v njegovem okviru dobilo socialno pravo.

Vsaka posamezna tema, ki smo se je dotaknili v tem članku, (ki je komajda skica sociologije razvoja) in vse ostale, ki jih nismo omenili, vsebuje veliko bogastvo konceptov in rezultatov raziskovanja ter posebnih proučevanj raznih avtorjev. Vse to bi lahko sestavljalo vsebino omenjene sociologije, ki je zaenkrat še zelo konfuzna. Treba je izvesti sistematizacijo in sintetizacijo, da bi zbrali dobljene rezultate in usmerili kasnejše raziskave o tem vprašanju.

Sociologija razvoja mora odkrivati splošna načela, ne da bi dajala ocene oziroma skušala sugerirati, kako mora biti. Kljub tej vlogi je njena praktična vrednost izredno velika, ker z znanstveno točnostjo kaže, kaj je v pojavih konstatnega in univerzalnega. Samo na poznavanju tega dejstva lahko temeljita vsa politika in vse načrtovanje razvoja.

Prevedla Jolanta Kvas

FREISINŠKI URBARJI

Ivo Pirkovič

Z Urbarji freisinške škofije, ki jih je izpod peresa Pavla Blaznika izdala SAZU, smo dobili četrto knjigo »Virov za zgodovino Slovencev«. Gre za urbarje, fevdne in računске knjige obsežnih freisinških posestev loške gosposčine in treh fevdnih središč na področju srednje Krške, Klevevža, Otoka (Gutenwerda in Prežeka pod Gornjanci). Če nam ti dragoceni srednjeveški viri povedo marsikaj o kolonizaciji škofje-loškega ozemlja, pa daleč presežejo ta ozki okvir na Dolenjskem, kjer se je v srednjem veku burno in dramatično oblikovala kranjsko-hrvaška deželna meja. Tu je ostalo še do danes mnogo temnega, mnogokrat pa smo zgodovinski resnici še na napačnih sledeh. Naj se omejim na nekaj takih vprašanj, kolikor zadevajo Blaznikove Urbarje in obenem mikajo raziskovalca zgodovine.

Posebna uganka najstarejših naših virov je izredno širjenje opuščeni kmetij po freisinških dolenjskih naseljih. V letih

1291—1318 jih je v pušči skoro 40 odstotkov. Še slabše je v tem pogledu na sosednjem Krškem polju in ob Savi, kjer je zemlja v rokah salzburških škofov. M. Kos je poskušal širjenje teh pustot razložiti z Grundovo razlago podobnih kriz v dunajski kotlini in menil, da so salzburški škofje Krško polje po zgrešenem načrtu pregosto naselili, ker da se jim je maščevalo. Idejo zgrešene kolonizacije je prevzel tudi Blaznik za freisinško dolenjsko posest (55). Ta misel pa ni v skladu s poročilom salzburškega kronista Konrada, ki govori o »prekipevanju vsakršnega blagostanja«, potem ko se je v 12. stoletju salzburška zemlja in »tudi vsa krajina napolnila z vasmii, gradovi in kmetovalci«. (CZN, 1937, 56.)

Freisinško-salzburška kolonizacija ob Krki in Savi v 12. stoletju potemtakem ni bila pretirana. Začela je odpovedovati šele v drugi polovici 13. in v 14. stoletju, ko se evropsko podnebje močno slabša, kar zmanjšuje pridelke. V hudih poplavih so vasi ob Savi v tisti dobi deloma in tudi popolnoma izginjale, toda šlo je za več kot samo za uničevalna neurja; v deževnem veku je začela usodno upadati rodnost grunta. Salzburški škofje so poskušali prebroditi težave tako, da so za nekaj let olajševali kmetu dajatve na pol. Nikakor torej ni šlo za trajno krizo pregoste naselitve.

Toda niti ta razlaga nam ne more brez protislovij popolnoma pojasniti katastrofalnega opuščanja kmetij. Slo je za stisko, ki je ni mogoče rešiti niti občutno zmanjševanje tlačanskih dajatev, kar bi moralo biti uspešno pri pregosti naselitvi; saj so se vrhu vsega že takrat tudi delile hube na polovične hube.

Na srečo najdemo dovolj prepričljivih dokazov, da so v času širjenja kmečkih pustot dvijale po freisinško-salzburškem svetu ob Krki in Savi z Ogrii hude in dolgotrajne vojne, ki jih zgodovinarji doslej niso dovolj poznali ali jih vsaj ne prav ocenjevali. Da so pred l. 1322 Ogrii opustošili Mihalovec na Posavju, ni osamljen dogodek.

V začetku 14. stoletja je obmejna postojanka Golo v ruševinah, pred sredo 14. stoletja tudi obmejni sichersteinski grad, oba uničena gotovo v bojih. Neko poročilo oglejskega patriarha Pagana iz l. 1331 pravi, da je ogrsko vpadanje, ki mu kostanjeviški cistercianski samostan podlega, in skoró neprestano plenjenje, ki se mu ne more izogniti, to ustanovo tako oropalo imetja in mu opustošilo posestva, da bo treba samostan, če ne dobi pomoči, zapu-

stiti (Schumi, Archiv I, 29). Koliko bolj so morali zaradi neprestanega sovražnikovega plenjenja zapuščati svoja neutrjena naselja šele kmetje! Tudi šentjernejski župnik Dietrich je zbežal pred Ogri v varnejši Sicherstein na tleh današnjih Pleterij in preselil tja tudi župnišče, zavoljo česar imenuje neki vir tega župnika »sichersteinski in žumberški«. Spanheimsko-višnjegorska ofenziva je namreč že prej potisnila kranjsko deželno mejo čez Gorjance in priključila hrvaški Žumberk šentjernejski fari. Doslej splošno sprejeto Hauptmannovo tolmačenje Dietricha »de Sychenstan et Syhenbergh«, (Erläuterungen, 475) je gotovo napačno, kakor tudi njegovo mišljenje o širjenju šentjernejske fare proti jugu.

Novi freisinški urbarji nam bodo pomagali rekonstruirati spanheimsko-višnjegorski ofenzivni limes, ki se visoko v Gorjancih oslanja na pol tisočletja starejšega langobardskega. Pomagali pa nam bodo dopolniti tudi sliko bojevanja samega, ki divja čisto vzporedno s cerkveno politično vojno za desetino in oblast Beli krajini in dolini Krke.

Pavle Blaznik meni, da je številnost gradov in dvorcev na območju klevevskega gospodstva na Dolenjskem posledica razkrajanja freisinške zemljiške posesti (53). Toda že lega teh gradov in dvorcev v dokaj ozkem pasu ob stari kranjsko-hrvaški meji na črti doljenja Krka—Kronovo—Prežek, nam kaže, da gre v resnici za graditev spanheimsko-višnjegorske utrjene bojne linije proti Ogom. To nam dokazujejo tudi nekatera imena iz te črte, kot so Streuci, Strelac, Kastel, Prežek, Kastelec nad Prežekom, pa tudi pogosti priimki Kastelec, ki so se nam do danes ohranili na tem področju. V manjših fevdnih posestvih, ki so »v kasnejših stoletjih v rokah tako imenovanih strank in kmetskih svobodnikov« (54), moramo domnevati nekdanje postojanke svobodniških »strelcev«, ki so z vrhpoljskimi in orehovškimi kosezi in gosposkimi vojskami branili deželno mejo pred ogrsko-hrvaškimi vpadi. Nastajanje teh manjših svobodniških posadk, ki so jim dodeljevali v užitek podložne kmetije, so gotovo po svoje drobile freisinško posest. V letih 1291—1318 se odpovedo freisinški škofje v teh obmejnih krajih osemdesetim in pol kmetiji, ki jih gotovo ne bi izbrisali iz svojih urbarjev samo zavoljo opuščeno-sti ali nasilne odtujitve.

Pavle Blaznik je dostikrat v zadregi, kod naj išče izgubljene freisinške kraje. Trdovratna uganka mu ostaja še vedno Ra-

schendorf z dvema mlinoma in dvorcem v šentjernejski fari. V svojih Zemljiških gospostvih v območju freisinške dolenske posesti (SAZU, Ljubljana, 1958, 27) ga je avtor domneval še na Ržiščah. Ker pa tam ni vode za mline, je opozoril sedaj v Urbarjih, po F. Bezlaju, na možnost jezikovne razlage Raschendorfa iz imena levega Krkinega pritoka Račne pri Kostanjevici (Slov. vodna imena, II, 136). Ne oziraje se na težavo, da na tistem območju nimamo nikjer izpričanega kraja Račna, je treba tudi to možnost zavreči že zaradi tega, ker šentjernejska fara ni nikoli segala čez Krko na njen levi breg.

Težko nalogo nam lahko pomaga razrešiti še neobjavljen pleterski urbar iz začetka 18. stoletja. Freisinški vir navaja v isti sapi Raschendorf, Rakonig in Schermanschniz; neko zgodovinsko pojasnilo v omenjenem pleterskem urbarju pa govori o skupini podložniških vasi Rainuschäch, Rakounik, Tshermosniz. Po analizi vseh okoliščin nam ne ostaja noben dvom, da gre v obeh primerih lahko samo za Rajnovšče (kjer je ob Petelincu zginil zadnji mlin po vojni), Rakovnik in Crmošnjice pri Novem mestu. Te, nekoč freisinške vasi, ki jih je imel 1392—1423 v fevdu Grifo Turner, so prešle, obenem z ostalimi freisinškimi posestvi na desnem bregu Krke, neznano kdaj v pleterske roke, l. 1614 pa jih je novi gospodar samostana, rektor jezuitskega kolegija Nicolaus Jagniathovius, s poganskim gospodom, bivšim karlovškim glavarjem Jurijem Gušičem zamenjal za pet kmetij v Tomažji vasi in tri z mlinom v Stranjah. Pleterje so si pridržale v njih samo sodstvo in nadzorstvo nad vinskimi merami.

Jezikovno spominjajo Rajnovšče na freisinško ime Rainischo, ki bi utegnilo pomeniti ustanovitelja vasi. Vendar se zdi Raschendorf bliže imenu gozda Rasen, to je Rasno, ki je ostanek velikega predlovenskega pragozda na področju Rajnovšč. All gre za dva različna jezikovna korena ali enega samega, pa naj pove jezikoslovec. Potemtakem tudi freisinškega Rakoniga ne smemo iskati v današnjem Rakovniku »na pobočju opatove gore pri St. Jerneju« (248), ampak v onem pri Šmihelu.

Zgodovinsko pa je zanimivo, da postavlja freisinški vir Rajnovšče in Rakovnik v šentjernejsko, Crmošnjice pa v šmihelsko farno. Doslej je ohranjeno le nikjer še zabeleženo izročilo, da je segala šentjernejska fara nekoč do Šmihela. Freisinški vir nam sedaj to prvič potrjuje. Zapis lahko razložimo tako, da sta bila Rajnovšče in

Rakovnik ob prvi fevdalizaciji še v mejah šentjernejske fare, česar pa poznejši pisarji kot zanje nepomembno okoliščino niso nikoli popravili.

Sentjernej to torej prafara na desnem bregu srednje Krke, kot je na njegovem levem Bela cerkev. S svojim oglejskim križem na zvoniku je lahko nastala šele po spanheimsko-višnjegorskem preboju ogrsko-hrvaškega limesa, torej dokaj pozno. Če pa se je takoj raztegnila po vsem ozemlju do Novega mesta in čez, ni mogoče s Hauptmannom dvomiti, da ne bi sledila umikajoči se deželni meji v sichersteinske Gorjance. Prav to vprašanje ima svoj velik pomen v poglavju o nastajanju kranjsko hrvaške meje.

Vsako pomišljanje pri iskanju kraja Fresnic v Brusnicah (-po vsej priliki-, 243) je odveč. Hartlebus de Phetrach (174) pa bo po vsej verjetnosti popačenka iz H. de Pletrach, oziroma Pletriach. Saj močno spominja na drugo popačenko, Monte Felétrio, nastalo prav tako iz Montes Pletriacos (ČZN, 1923, 20). Gre seveda še za дворец Pletjerje pred ustanovitvijo kartuzije, ki pozneje prevzame to ime.

Otok, Gutenwerd, »ki je bil še v 14. in 15. stoletju ena osnovnih postojank klevčeveškega gospostva,« ni postal *polagoma* osamljen in povsem izgubil gospodarski in politični pomen »spričo hiranja freisinske posesti« (53), ampak so ga Turki v navalu l. 1473 nenadoma in za vselej razdejali. Otočec pa je preživel, ker je bil trdnjava (veste) in so ga še proti Ogom ali morda celo Mongolom okopali z umetnim jarkom, da se je spremenil v otok sredi Krke.

Škocjansko župnišče nastane šele po propadu trga na Otoku konec srednjega veka, ne »dokaj zgodaj« (54). Draškovič se imenuje pravilno Draškovec (54).

Izraz »skedenj« za »stadl, horreum« je dvoumen, ker obsega danes tudi gumno, torej neki pojem žitne kulture. Iz vseh mest v freisinskih urbarjih pa vidimo, da gre v resnici vedno samo za senik.

Čeprav je fevdalno gospodarstvo v naših krajih v pretežni meri žitno, tudi freisinski viri puščajo na cedilu etnografe, ki že dolgo nestrpnost iščejo starejših sledov za žitnim kozolecem. Tej naši presenetljivi domači arhitektonski stvaritvi že zaradi izredne estetske razvitosti splošno pripisujejo veliko starost. Lahko pa rečemo, da so sedaj zadnji upi za ta dokaz pokopani. Če bi srednjeveško gospodarstvo poznalo kozolec, bi vsaj bogatim in izérpnim freisinskim virom ne mogel uiti. Čeprav so

predmestja Valvasorjeve Ljubljane že vsa v kozolcih, jih freisinska Loka še v začetku 16. stoletja gotovo še ne pozna. Zares, na kozolec je morala čakati še sto let, da so v drugem splošnem poslabšanju evropskega podnebja z njim začeli reševati ogroženo drugo letino. To nam je povedal pravzaprav že Valvasor in so ponavljali za njim mnogi drugi, le da jih nismo nikoli prav razumeli.

»Domcev« ne smemo izenačevati s kajžami, čeprav bi to kdaj storili viri sami (56). Hofstat, Hrenov domec, je, podobno kot huba, kolonizacijska ustanova določene zemljiškega obsega, medtem ko kajža ni. Sentjernej in Gutenwerd (Otok-Dobrava) sta bila že od vsega začetka ustanovljena z domžarji in ne gre na tem področju v tistem času za razvoj kajžarstva (56), ki je v resnici mnogo kasnejši pojav.

Srednjeveški pomen nemškega izraza »vest, veste« ni »grad« (467), ampak trdnjava, utrdba s stražno posadko, burghuet, Grad, schloß, haus, je sedež in dom burggrafa, gradiščana, kastelana. To razlikovanje vidimo zlasti jasno v Komatarjevem Cartularju. Lahko sta grad in trdnjava seveda tudi pod isto streho, kot je na Otočcu, ne pa, na primer, v Kostanjevici ali pleterskem Sichersteinu, kjer je »veste« ločena od gradiščanovega gradu. »Burger, purger«, pa pomeni, poleg meščana (436), tudi kmečkega koseza, ki živi na vasi. Ta pomen je izpričan za področje Ilirske Bistrice, nezaupen pa je ostal doslej za freisinsko Vrhopolje pod Gorjanci, kjer se smemo nadejati nekaj nove luči v še vedno ne popolnoma razjasnjeno vprašanje slovenskega nižjega plemstva.

Abrecht bi bolje imenovali, po Kelemini, »pašnino« ali tudi »žirmino« kot »žirovščino« (434). »Prostolasten« za »frey aigen« je za naš jezik pretrdo: rajši morda z opisom »v svobodni lasti«. »Mera po kašči« bi logično pomenilo mero, vzeto po razsežnosti kašče; »kastenmez« pa je žitna mera, kakor je bila v navadi v kaščah, torej kaščarska mera. Freisinski viri imenujejo »preter, preter« vedno samo skodle ali deščice za skodle, ne deske sploh (459), za katere uporabljajo izraz »dillen«. Ta pomen izdajajo že številke same, kakor tudi opisi rabe. Tekst na strani 263 izrecno razlikuje oba izraza.

Če izvzamemo tistih nekaj vprašanj, ki so zgodovinarju in topologu načelnega pomena, so vse našete pripombe več ali manj le neznamen drobir ob velikem delu, ki ga je z vestno izdajo freisinskih urbarjev

opravi Pavle Blaznik. Tudi Akademiji vse priznanje. Kot dopolnilo freisinškim bi morali priti na vrsto sedaj pleterski urbarji, saj je bila velika celjanska ustanova v vznožju Gorjancev pomemben dedič nekoč mogočnih freisinških gospodov.

KRITIČNA ELITA

Bruce A. Watson

Bralcem predstavljamo nekoliko skrajšan prevod poglavja iz knjige »Umetnost, umetnik in družbena kontrola« (1), ki jo je napisala ameriški sociolog Bruce A. Watson (roj. 1929), profesor sociologije na Diable Valley Collegeju, Kalifornija. Velja za vodilnega predstavnika novejših ameriških sociologije umetnosti.

Odlomek z naslovom »Kritična elita« je vzet iz poglavja, ki obravnava vlogo slikarja v moderni družbi, točneje v ameriški. Tudi Watson — podobno kot ostali pisci, ki so že pred njim obravnavali ta problem — ugotavlja, da je slikar že v prejšnjem stoletju izgubil stik s skupnostjo, kar je vodilo do odtujitve in osamitve slikarja v meščanski družbi.

To trditev je Watson podkrepil z zanimivo zgodovinsko analizo o tem, kako se je spreminjala vloga slikarja v Angliji 18. stoletja. Upotopil je, da so na koncu 18. stoletja slikarji imeli še vedno razmeroma dobro plačano delo kot portretisti. Imeli so torej neko funkcionalno vlogo v družbi, čeprav se je ta postopoma komercializirala. Romantična revolta je pomenila začetek procesa odtujitve in okoli leta 1830 je geslo *l'art pour l'art* zajelo že vso Evropo. (Mimogrede: tudi pri nas zasledimo okrog 1848 romantične misli o pomenu slikarstva in slikarjevi vlogi v družbi.) Veriga nespornost med umetnikom in družbo se vleče do našega časa in verjetno ni niti potrebno ponovno naštevati vseh imen in dogodkov, ki to potrjujejo.

Razmerje med umetnikom, umetnino in družbo je že bilo predmet številnih razprav in študij in lahko rečemo, da je ostalo še posebej zanimivo tudi za naš čas. Watson se ga je lotil tako, da je uporabil pri svoji analizi pojem tako imenovane »elite«. (2)

¹ Bruce A. Watson *Kunst, Künstler und soziale Kontrolle*, Köln und Opladen 1961.

² Priporočen zgodovinski pregled razvoja družbenih teorij o elitah glej Urs Jaeggi: »Die gesellschaftl. Elite«, Bern 1960. O elitah v zvezi z likovno umetnostjo govori tudi H. Read v »Art and Society«, London 1956 itd.

Loči:

- a) estetsko elito, med katero šteje umetnika,
- b) umetnostno občinstvo,
- c) kritično elito.

Vsaki od teh posveti kratko študijo, ki sicer ne zajema vsega in obravnava stanje v Ameriki na način, tipičen za sodobno ameriško sociologijo. Kljub temu smo se odločili za kratko informacijo, ker skuša z novega vidika gledati na stvari in pojave, s katerimi se srečujemo tudi mi in za katere še nismo našli pravega imena. Ne bi bilo pravilno Watsonove ugotovitve preperosto prenašati na naše razmere. Vendar: ne živimo oddevojeni od dogajanja v svetu in ob njenih analizah se nam odpira vrsta vprašanj in primerjav.

F. Zupan

Med umetnikom (3) in občinstvom je družbeno strukturirana skupina, ki jo bomo imenovali kritična elita. Da včasih na pogled težko ločimo, kaj je občinstvo in kaj je kritična elita, je vzrok ta, da imajo razna prostovoljna združenja in društva (4), ki nastajajo med občinstvom včasih znake kritične elite. Razlike pa so in jih bomo nekaj našli:

Pripadniki kritične elite se od občinstva razlikujejo med drugim po trajanju zanimanja, ki ga kažejo za umetnost. Širokemu krogu občinstva pomeni umetnost razvedrilo: zanimanje zanjo je priložnostno in kratkotrajno. Običajno govorimo o tem zanimanju v času, ko se nekdo odloči, da obišče muzej (5) in med trenutkom, ko ga spet zapusti. Če je res, da večina ljudi od umetnosti pričakuje le zabavo, potem je tem manj gotovo, da se bodo ljudje zanimali za umetnost še po obisku muzeja.

Pripadniki kritične elite pa se zanimajo za umetnost in se z njo ukvarjajo tudi zunaj galerij in muzejev. Tako na primer lahko razvijejo poklicno zanimanje, ki jim daje možnost zaslužka ali pa postane hobby.

Razen tega se ti dve družbeni skupini razlikujeta glede na oblikovanje mnenj o videnem. Značilno je, da pripadniki kritične elite svoje mnenje izražajo, ostalo občinstvo pa to dela le v manjši meri. Res je, da tudi občinstvo izraža svoje mnenje

³ Watson govori v originalnem tekstu o »Estetski eliti«.

⁴ Primerjaj različna predvojna društva ljubiteljev umetnosti pri nas.

⁵ V USA pomeni »muzej« nekaj podobnega kot naša galerija. Muzej slike razstavlja, jih pa ne prodaja. Galerije v USA so zasebni prostori, ki so namenjeni izključno trgovini s slikami.

— ki je običajno močno ukoreninjeno — toda kratkotrajno zanimanje loči »pseudo-kritike« od kritične elite. Kritična elita je bistveno bolj pripravljena svoje mnenje izraziti, medtem ko je to pri občinstvu le slučajno.

Zaradi trajanja in poklicnega izoblikovanja zanimanja za umetnost — čeprav samo kot hobby — pa zaradi izvedenosti, katero jim pripisujemo, naravnost pričakujemo od pripadnikov kritične elite, da svoja mnenja objavijo. S tem pogosto oblikujejo tudi poglede občinstva. Člani elite imajo možnost svoja mnenja in nasprotna mnenja izraziti in jih posredovati javnosti. Časopise, revije in predavalnice v muzejih prispevajo z vzdušjem, ki nastaja in ki ga posredujejo, k stalni izmenjavi mnenj.

Kdo torej sestavlja kritično elito?

Najprej imamo tu »ustvarjalce okusa« (taste makers) kot jih imenuje Russell Lynes. V svetu sodobne umetnosti so to funkcijarji muzejev, lastniki galerij, managerji in uredniki kulturnih rubrik pri časopisih in revijah.

Pomen muzejev je brez dvoma narasel, tudi če ga merimo samo po velikem številu obiskovalcev. Mogoče važnejše kot samo število obiskovalcev je to, katere slikarje razstavljajo v muzeju. To, da so slikarjeva dela razstavljena v muzeju, vpliva pri kritični eliti v znatni meri na njegov prestiž in s tem na ceno slikarjevih del na tržišču.

Pomemben del kritične elite predstavljajo dalje managerji galerij. Ker je osnovna dejavnost galerij prodaja (v nasprotju z muzeji, katerih osnovna naloga je razstavljanje) je razmerje med slikarji in lastniki galerij veliko bolj komercializirano. Galeriji se ni treba ukvarjati s kvaliteto kot tako, bistveno je, da se slika lahko proda. Na umetnika se s tem izvaja pritisk in to je pripeljalo tako daleč, da so bili umetniki prisiljeni popolnoma spremeniti svoj stili.

Galerija izvaja pritisk tudi z omejitvijo prostora. Bernard Myres je pri tridesetih galerijah, ki jih je zajel v svojih raziskavah ugotovil, da dvanaest od njih dobi nad sto prošenj za razstavní prostor, nekatere pa poročajo celo o šeststo ponudbah na leto. Gotovo je torej, da vsi slikarji, ki bi to želeli, ne morejo pokazati svojih del. Myres je ugotovil še, da triinpetdeset umetnikov, ki jih je zajel v svoji raziskavi sicer ima stike z galerijami, enoinšedeset pa nobenega. Ker je povpraševanje po razstavnem prostoru tako veliko, prireja veliko galerij skupinske razstave, pri

čemer pa je posameznik, razumljivo, deležen manj pozornosti. Razstava v galeriji pa še ne pomeni, da bodo slike tudi neke visele. Dela lahko izginejo v skladiščih in bodo prišla na svetlo le na izrecno željo kakega kupca. Ta sredstva pritiska že kažejo na položaj, ki ga imajo lastniki in direktorji galerij ter managerji v kritični eliti. Za slikarje se problem še zaostri zaradi kratke življenjske dobe mnogih galerij. Ocenili so, da je v New Yorku vsako leto onovanih pet do dvajset galerij in ravno toliko jih spet izgine. Tako se zgodi da slikarja sprejme ena novih galerij, toda obstojo nevarnost, da bo finančno oškodovan zaradi bankrota te galerije.

Zelo pomembne osebnosti so danes v kritični eliti postali uredniki kulturnih rubrik pri časopisih in revijah. Čeprav v tej skupini niso razvili enotnega tolmačenja svoje vloge, lahko vendar izluščimo tri naloge umetnostnih urednikov, ki se — odvisno od politike uredništva časopisa ali revije — lahko med seboj skladajo ali pa tudi ne. Prva dejavnost obstaja v vzgoji.

Z njo se ukvarjajo pri revijah, ki so med prebivalstvom splošno razširjene in ki prinašajo celostranske reprodukcije slik iz različnih dob in serije priljubljenih odtisov s komentarji.

Druga dejavnost je kritika. Mnogokrat se revije z veliko naklado ukvarjajo s to nalogo zelo površno in prepuščajo to specializiranim umetnostnim revijam, katerih uredniki in komentatorji pretresajo razstave in zasledujejo nove smeri v razvoju. Tu je treba omeniti tudi ugledne vele-mestne časopise. Namesto enostavnega obvestila o neki razstavi prinesejo kritične komentarje posebej za to nastavljeni umetnostnih kritikov, katerih strokovna izobrazba je običajno odlična. Ti lahko znatno vplivajo na zanimanje ali nezanimanje za umetnike in galerije, v katerih ti razstavljajo.

Tretja dejavnost urednikov umetnostnih rubrik je v podpiranju novih smeri v umetnosti in novih slikarjev. Tu se urednik v glavnem ravna po drugih članih kritične elite in po umetnikih.

Vsi ti pripadniki kritične elite pa imajo nekaj skupnega: nobeden od njih ni poklicni umetnik. Nove smeri pogosto začnejo podpirati šele, ko so prvi uspehi že doseženi. V začetku pride podpora največkrat od drugih umetnikov; ni treba da so to prav slikarji, ampak lahko pisatelji in pesniki, ki tvorijo drugo glavno skupino v kritični eliti.

Zgodovina kaže, da so se umetniki često vzajemno podpirali in do neke stopnje večkrat tudi oblikovali nove smeri. Primer najdemo v zgodovini impresionizma. Leta 1866 je romanopisec in priložnostni umetnostni kritik Emile Zola trdovratno zagovarjal impresioniste, ki jih je Salon zavrnil. Naslednjega leta je napisal navdušeno študijo o Monetu za »Revue du XIXe Siècle«. Po stalnih negativnih kritikah v časopisu so prosili Cézanne, Renoir in Monet Zolaja, naj napiše zanje zagovor impresionizma, kar je ta tudi storil v štirih člankih. Izšli so v »La Voltaire«, čeprav z uspehom, ki je njegove prijatelje razočaral. Tudi kubizem so podpirali drugi umetniki. Apollinaire, André Salmon, Maurice Raynal in Gertrude Stein so pisatelji, ki so aktivno podpirali prve začetke kubizma. Apollinaire je na primer napisal predgovor za katalog, ki ga je izdal Kahnweiler ob svoji razstavi kubističnih slik in obrambo kubizma v »Les Peintres Cubistes«.

Leta 1913 v New Yorku prirejena »Armory Show« je menda primer tovariške podpore med umetniki, o kateri se je največ govorilo. Organizirala jo je umetniška skupina, ki se je imenovala »Association of American Painters and Sculptors« in je vzbudila val zanimanja za razstavljenega dela. Kljub nekaterim skrajno negativnim ocenam evropskih slik je uspeh le-teh daleč prekosil uspeh ameriških del, ki so bila razen nekaterih izjem zelo konzervativna. Čeprav Armory Show ni neposredno opozorila javnosti na mlado ameriško slikarsko generacijo, je bila kljub temu za umetniško življenje v ZDA za daljšo dobo pomemben dogodek. Odprla je do tedaj popolnoma neslutene možnosti za umetnost in vzbudila trajno zanimanje nekaterih zbiralcev za moderna dela.

»VIKAR« ROLFA HOCHHUTHA V »ATHÉNÉE — THÉÂTRE VIVANT«: POGUMNO DELO

Edmond Ferly

Za Londonom, Bazlom, Berlinom in Varšavo so končno tudi v Parizu zaigrali »Vikarja« mladega (32 let) nemškega dramaturga Rolfa Hochhutha. Drama, ki povsodi, kjerkoli jo prikazujejo, vzbuja istočasno najostrejšo kritiko in največje navdušenje, govori o molku Vatikana pred nacističnim iztrebljenjem Židov.

Avtor odkriva novo stran ene največjih tragedij našega stoletja, čeprav je premlad, da bi bil lahko sam očividec.

Res je, da so že mnoga literarna in filmska dela prikazovala grozote koncentracijskega sveta, toda do danes se še nihče ni dotaknil te strani problema. Rolf Hochhuth postavlja probleme Cerkve, ki je v resnici postala bolj politika kot morala.

Zakaj se papež, ki je predstavnik najbolj organizirane in najpomembnejše politične sile, zapira v molk v času, ko ubijajo Žide pod samimi okni Sv. Petra, ko preprosti verniki dvigajo svoj glas, v času, ko se danski kralj upira Hitlerju in celo sam nemški ambasador v sv. Prestolnici izraža svoji vladi bojazan, da bi Vatikan utegnil prelomiti konkordat? Zakaj je Papeštvo molčalo?

Pij XII. je molčal, ker se je obramba Židov morala umakniti pred interesi Cerkve, ker je v nacistični Nemčiji videl rešitelja krščanstva pred komunistično nevarnostjo. Ko skuša Rolf Hochhuth ugotoviti resnične vzroke za obnašanje Pija XII., gre po našem mnenju vsekakor preko papeževe osebnosti in obožji celotno politiko, katere najvplivnejši predstavnik je papež.

Kako se odigrava drama?

Pri apostolskem nunciju v Berlinu mladi jezuit Riccardo Fontana slučajno sreča »lažnega« SS-ovca Gersteina, inženirja kemije v koncentracijskem taborišču, ki se bori za rešitev Židov. Takrat se Riccardo zave grozote in obsega nacističnih zločinov; brez ukaza Vatikana zapusti Berlin in se odpravi v Rim, kjer s pomočjo očeta grofa Fontane, tajnega komornika v Vatikanu, skuša prepričati svoje predstojnike in papeža, da bi javno posredovali v prid Židom in razveljavili pogodbo s Hitlerjem. Toda Pij XII., kot je zapisal Mauriac, nam ni dal tolažbe, da bi ga slišali, kakó jasno in nedvoumno in ne samo z diplomatskim namigavanjem obsoja križanje brezštevilnih »bratov v gospodu«. Odklonil je to v imenu interesov Cerkve. Tedaj pritrdi Riccardo na svojo duhovniško suknjo Davidovo zvezdo, ki mu jo je v zamenjavo za njegov potni list dal Žid Jacobson, ki se je skrival pri Gersteinu in ga je Riccardo tako skušal rešiti, ter prostovoljno spremlja italijanske Žide v Auschwitz, kjer umre.

Poleg Riccarda in Gersteina, ki v nasprotju z dramaturškimi pravili izgine že pred zadnjim dejanjem, leži na dramati z vso svojo težo še ena osebnost: hladen, bister in inteligenčen zdravnik Auschwitzta, ki gre v satanskem iskanju boga vse dalje in dalje s svojimi zločini. Z njim so čudovito predstavljeni vsi ljudje Reicha od preprostelega vojaka do zdravnika — zbiralca glav,

preko uradnika, ki v Rimu odgovarja za preganjanje Židov, tega odličnega uradnika, ki tako pošteno izvršuje svojo nalogo.

Že po prvi predstavi je »Vikar« sprožil burne razprave. V koncertu protestov so fanatični papisti in nepoboljšljivi fašisti združili svoje glasove in krike; sam pariški nadškof je javno interveniral v debati in obsodil dramo. Med drugo predstavo pa je okoli trideset fašistov vdrlo na oder in s krikom »Živel Hitler!« grozilo igralcem, (res je sicer, da je že pred pariško predstavo bilo precej hrupa in razdivjanih strasti zaradi predstav v Londonu, Bazelu in Berlinu), toda svojega cilja niso dosegli; drame Rolfa Hochhutha niso prepovedali in zdaj z uspehom nadaljuje svojo pariško kariero. Dobro je tako, saj je prišla ravno pravočasno, da prebudi našo vest. Obrača se na tiste, ki so molčali pred nacističnimi pokoli Židov, in na tiste, ki zapirajo oči in si

zatiskajo ušesa pred pokoli v Južni Afriki in Angoli, kajti »vsi smo mi krivi in za nikogar ne velja izgovor, da ne pozna pokolov,« je dejal prevajalec Jorge Semprun. Drama Rolfa Hochhutha, takšna kot je izšla pri založbi Éditions du Seuil, bi verjetno trajala sedem ur; Jorge Semprun je iz te dolge zgodbe na 255 straneh izločil nekatere tipizirane in ne neobhodno potrebne podrobnosti ter nam dal spretno in pametno prikrojitev, ki traja okoli tri ure in je v njej po našem mnenju razvoj dejanja še intenzivnejši. Uprizoritev Petra Brooka in Françoisa Darbona (zmeren dekor in preprost stil) nas spominja na predstave v najčistejšem brechtovskem stilu, kar smo jih videli v Parizu, in z odlično igro igralcev, ki nosijo več vlog hkrati, zagotavlja uspeh tega pogumnega dela.

Prevedel Plešej Jože

Prepovedane parole

Zarko Petan

Če že plavaš proti toku, moraš imeti vsaj veter v hrbet.

Dosleden je človek, ki je bil enainštiridesetega leta partizanski kurir, enainšestdesetega pa upokojen kurir.

Železni spomeniki so bolj praktični kot kamniti; namreč železo se da laže pretopiti v topovske krogle kot kamen.

V Ameriki imajo vsaj kip Svobode, drugod pa še tega ne!

Če bi bil Adam turške vere, bi bil imel harem, v katerem bi bilo prav toliko žena kot je imel reber.

Mrtva usta ne govorijo, a kljub temu včasih kričijo.

Najboljši ni tisti lažnivec, ki tako dobro laže, da sam sebi verjame, pač pa tisti, ki tako dobro laže, da mu drugi verjamejo.

Vedno sem občudoval nepoštene igralce, ki so bili v vlogah poštenjakov veliko bolj prepričljivi kakor v vlogah nepoštenjakov.

Poštena žena spi z moškim prav tolikokrat kot navadna vlačuga; dejstvo, da spi vedno z istim moškim je zanjo kvečjemu obtežilna okoliščina.

Ko je v vojni izgubil roko, je dobil čin kapetana. Ko je izgubil še nogo, so ga povišali v majorja. Ko je slednjič izgubil glavo, je postal general.

Kar lahko narediš danes, ne odlašaj na jutri, marveč reci, da si naredil že včeraj!

Nikakor ne morem spraviti v sklad dvoje navideznih protislovij: namreč, da je alkohol strup, in da navadno rečemo, preden kdo izpije kozarec alkohola, »Na zdravje!«

Pogled na svet je odvisen od tega, od kod gledaš nanj: iz lože ali iz zadnje vrste na galeriji.

Razlika med javnim in privatnim mnenjem je prav tolikšna kot med javno hišo in privatno.

Smrt je naravni zaključek nenaravnega življenja!

Podatki iz biografije: z desetimi leti je bil ministrant, z tridesetimi pa minister.

Če odprete okno v svet, se morate sprijazniti s tem, da skozi odprto okno včasih zapiha tuj veter.

Vsakemu generalu se pozna, da je začel svojo kariero kot kaplar.

Bolje je biti osel, ki ga imajo drugi za filozofa, kakor filozof, ki ga imajo drugi za osla.

Kaj je bilo prej na svetu: jajce ali kokoš? — Petelin!

Človek sem in ničesar živalskega mi ni tuje!

Ogledalo, ki pači

Uredništvu revije: »PROBLEMI«

Maribor, 12. decembra 1963

Spoštovano uredništvo,

prosim, da bi hoteli v smislu tiskovnega zakona priobčiti moj odgovor na glosu »Brušeno ogledalo«, priobčeno v zadnji številki Vaše revije.

S tovariškimi pozdravi

Branko Rudolf
Maribor, Vrbanska 20

Kot avtor v 12. številki pod naslovom »Brušeno ogledalo« mimogrede glosirane knjige »Dialektika« (CZ 1963), bi rad pribil sledeče:

1. Tisto, kar se ponosno imenuje »Brušeno ogledalo« ne zasluži tega imena. Posebno v tretjem odstavku so navdbe samovoljno iztrgane iz teksta in spet zlepljene; tako da je res težko razbrati prvotni pomen. Vse to mnogo prej spominja na fotomontažo. Tako ravnanje s tekstom *še korektno ni*, kaj šele informativno.

2. Vsega, kar sem napisal v polemiki s Francem Jermanom, ni mogoče prav razumeti brez razumevanja za ozadje celotnega spora, ki se vleče dolge mesece. Resnici na ljubo ugotavljam, da je moja knjigo Franc Jerman prvič napadel v radijski oddaji »S knjižnega trga« dne 6. 8. V tej oddaji je izrekel dva »klastična« stavka o dialektiki, vredna, da bi ljudje o njih razmišljali. Prvi stavek: »Dialektike namreč ne smemo iskati in dokazovati s primeri, ampak v bistvu stvari ali pojavov.« Drugi stavek: »Več kot znano je dejstvo, da lahko naštejemo v prid dialektike točno toliko primerov kot zoper njo.« To je — med ostalim — slišala vsa Slovenija. Oba omenjena stavka sta vse prej kakor pa marksistična. Vendar pa me je avtor nekako zviška-zaničljivo »poučeval« o marksizmu. Nekaj podobnih »cvetk« si je nato dovolil v kritiki v Naših razgledih, v kateri je bil na splošno precej bolj previden, vendar še zdaleč ne tako, da ne bi ob ponovnem sklicevanju na Marxa ne pokazal pretiranega spoštovanja do besed in pojmov, kar bi menda po njegovem naj bilo materialistično!???

2. Čutim se čisto po krivici napadenega in imam zato seveda pravico do obrambe. Resne, razumevajoče kritike, ali pravilnega »problem:skega« poročevanja bom seveda vesel.

3. Zakaj glosa »Brušeno ogledalo« ni podpisana? O anonimnih napadih res mislim popolnoma isto kakor filozof Schopenhauer.

4. Vsej glosi »Brušeno ogledalo« dajeta neko posebno »barvo« začetni gesli, navedeni iz spisov Marxa in Engelsa. Posebno značilno je prvo, ki govori o »cvetoberu pohval«, s katerimi obsipa g. Dühring g. Dühringa«. (Drugo geslo bi v tej zvezi gotovo tudi zaslužilo posebne obdelave). Zame je prav gotovo v nekem pomenu prav velika čast, da me hoče *nepodpisani* avtor glose enačiti z g. Dühringom. To vsaj dokazuje avtorjevo prepričanje, da je treba streljati name z najtežjim »ideološkim topom«. (Kljub »neizprosno« izrečenim, zgoraj omenjenim stavkom ima nepodpisani avtor glose F. Jermana očitno za zelo resnega marksista, mene pa za »Dühringa« — že to je zabavno!) Ampak avtor glose se je v tem sporu kot razsodnik postavil na kar previsok podstavek! Sebe samega je groteskno identificiral z Marxom in Engelsom! To pa je docela neresna, naravnost »pregrešna« prevzetnost, za katero se bo nedvomno še pokoril!

Branko Rudolf